

KU LEUVEN
FACULTEIT THEOLOGIE EN RELIGIEWETENSCHAPPEN

“NU IS HET UUR VAN VLAANDEREN GESLAGEN”
EEN ONDERZOEK NAAR DE ROL VAN PATER J. L.
CALLEWAERT IN DE VLAAMSE BEWEGING

Promotor

Prof. Dr. Mathijs LAMBERIGTS

Masterproef tot verkrijging van
de graad van Master in de
godgeleerdheid en de
godsdienswetenschappen

door

Anton MILH

2014

Milh, Anton, “Nu is het uur van Vlaanderen geslagen”. Een onderzoek naar de rol van pater J. L. Callewaert in de Vlaamse beweging

Masterproef aangeboden tot het verkrijgen van de graad van: Master in de godgeleerdheid en de godsdienstwetenschappen

Examenperiode: juni 2014

Promotor: prof. dr. Mathijs Lamberigts

Over de Vlaamse beweging bestaat er al een indrukwekkend *corpus* aan literatuur. Waarom dan nog deze thesis? Een analyse van de bestaande literatuur over pater Callewaert leert ons dat het meestal flaminganten zijn die over hem hebben geschreven en dat zij weinig tot geen kritische noten in hun onderzoek hebben geplaatst. Bovendien is er nog veel primair bronnenmateriaal (waaronder het dagboek van de pater uit de Tweede Wereldoorlog) dat zo goed als onontgonnen terrein is. In deze thesis heb ik dit materiaal willen binnenbrengen om zo op een kritische manier een beeld te geven van de rol die pater Callewaert in de Vlaamse beweging heeft gespeeld.

Callewaerts Vlaamsgezindheid kwam in de eerste plaats voort uit de grote affiniteit die hij had ontwikkeld voor zijn geboortestreek, waar de volksaard ‘Vlaams en katholiek’ was. Op het Klein Seminarie van Roeselare werden zijn conservatieve en chauvinistische ideeën sterk beïnvloed door de blauwvoeterij, de romantische stroming die zich liet inspireren door Gezelle, Verriest en Rodenbach. Als jonge dominicaan werd hij tijdens de Eerste Wereldoorlog vluchtelingenaalmoezenier in Engeland. Daar stond hij in contact met andere flaminganten en leerde hij door zijn vele contacten met frontsoldaten de Vlaamse problematiek binnen het leger goed kennen. Hij raakte betrokken bij de Frontbeweging en schreef bijdragen voor het blad *De Stem uit België* die een scherp flamingant en pacifistisch karakter hadden. Na de oorlog sprak hij als predikant dikwijls over de Vlaamse zaak waarbij hij soms zinspeelde op een scheiding van het land. De pater werd door zijn oversten in ballingschap naar Ierland gestuurd om hem zijn nationalisme af te leren. In Ierland was er op dat moment echter een onafhankelijkheidsstrijd aan de gang, waardoor Callewaert er eerder inspiratie opdeed dan dat zijn nationalistische sympathieën bekoelden. Tijdens het interbellum ontpopte hij zich tot flamingant studentenleider en kwam hierdoor geregeld in botsing met de kerkelijke autoriteiten. In de jaren '30 raakte Callewaert betrokken bij het Vlaamsch Nationaal Verbond (VNV), een fascistisch geïnspireerde Vlaams-nationalistische partij. Hij had veel contacten met VNV-ers en had een grote invloed op enkele partijvoormannen. In de beginjaren van de Tweede Wereldoorlog steunde hij de politieke en ook de militaire collaboratie van het VNV, omdat hij ervan overtuigd was dat de Duitsers het katholicisme van de Vlamingen zouden respecteren en Vlaanderen zelfstandigheid zouden geven. Toen hij inzag dat de Duitsers niet van plan waren dit te doen, schreef hij in april 1943 een brief aan VNV-leider Hendrik Elias waarin hij zich verzette tegen de koers van het VNV. Deze brief kan echter niet worden gelezen als een radicale breuk met de collaboratie, zoals dit door sommigen wel is gedaan geweest. Callewaert werd na de Tweede Wereldoorlog veroordeeld voor zijn steun aan de collaborerende organisaties. Na enkele jaren in de gevangenis en een ballingschap in Zwitserland, was zijn rol in de Vlaamse beweging zo goed als uitgespeeld.

Pater Callewaert heeft een ‘klassiek parcours’ afgelegd binnen de Vlaamse beweging in de eerste helft van de 20ste eeuw. Zijn invloed op deze beweging, als predikant, publicist, studentenleider en raadsman, kan moeilijk onderschat worden.

(...)

Wij kunnen voor u het zwaarste dragen,
en hongren, lange tijd;
achter het werk, achter het leed der dagen,
zien wij het groeien van uw heerlijkheid
en dit belet ons moe te zijn of ooit te klagen
om wat zo vaak verloren schijnt in deze strijd,
om al de dingen die aan 't hart ons lagen,
en die we om u hebben vaarwel gezeid.

Want door ons lijden en verzaken
wordt uwe waardigheid vergroot,
en schoon en goed willen we u maken,
en uwe vrijheid zien vóór onze dood!

- André Demedts, *Vlaanderen*

Gruwelijk is mijn bestaan: ik alleen tussen vijanden en geen
balling leeft zo ver als ik van mijn geboortegrond weg.

- Publius Ovidius Naso, *Tristia*, boek II, v. 187-188.

WOORD VOORAF

In dit voorwoord wil ik allen danken die me hebben geholpen bij het schrijven van deze thesis, op welke manier dan ook. In de eerste plaats dank ik mijn promotor, prof. dr. Mathijs Lamberigts. Toen hij me vroeg of ik het niet zag zitten om een thesis te schrijven over de rol van pater Callewaert in de Vlaamse beweging, kon ik nog niet vermoeden hoezeer dit onderwerp me zou boeien en bezighouden. Ik bedank hem dan ook voor deze aangeboden kans. In alle drukte voorzag professor Lamberigts steeds uitgebreide momenten om de doorgestuurde stukken van deze verhandeling, die hij aan zijn kritisch oog had onderworpen, te bespreken en hierbij waardevolle suggesties te geven. Ik ben ook veel dankbaarheid verschuldigd aan pater Mark De Caluwé o.p., die eigenlijk als een co-promotor was voor deze thesis. Onze gesprekken in het klooster in de Ravenstraat over Callewaert en de dominicanenorde waren steeds zeer boeiend en verrijkend. Ook pater Emile Deronne o.p., die de opgevraagde archiefstukken bovenhaalde, wil ik hier bedanken, samen met de hele Leuvense communiteit voor de hartelijke gastvrijheid. Een speciaal woord van dank ook aan pater Paschal Tiernan o.p. van de Ierse provincie, die alles deed wat hij kon om antwoord te geven op mijn vele vragen en die me zo gastvrij ontving in het klooster te Tallaght. Tevens dank ik historicus Edward Walsh, met wie pater Tiernan me in contact bracht. Zijn gegevens en bemerkingsen over de Ierse dominicanenprovincie in de periode 1916-1921 waren bijzonder interessant. Ik wil hier ook de archiefmedewerkers waarmee ik in contact kwam in het wordingsproces van deze thesis danken. Hierbij denk ik aan de Eerwaarde Heren Kurt Priem en Leo Loosveld, archivariissen van het bisschoppelijk archief te Brugge en het archief van het Brugse Grootseminarie; Sophie Gyselinck en Ann van Gastel, medewerkers van het Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams Nationalisme (ADV N) te Antwerpen; archivaris Gerrit Vanden Bosch van het aartsbisschoppelijk archief te Mechelen; Patricia Quaghebeur van het KADOC, het Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving te Leuven en de medewerkers van het Letterenhuis te Antwerpen.

Ik had deze thesis niet kunnen schrijven zonder de steun die ik van mijn gezinsleden en vrienden kreeg. Een laatste woord van dank gaat uit naar Nicolas, rots in de branding.

“Voor de toegewijden,
stillen in den lande,
die van binnen branden
met een heilig vuur,
dank ik U, Heer.”

(vrij naar W. Barnard, *Voor de toegewijden*, Zingt Jubilate 552)

Anton Milh, 6 mei 2014, op het feest van de H. Domenico Savio, Mechelen.

INHOUDSTAFEL

WOORD VOORAF.....	iv
INHOUDSTAFEL.....	v
BIBLIOGRAFIE	vii
I. <i>Sigla</i>	vii
A. Gebruikte afkortingen van archieven	vii
B. Gebruikte afkortingen van gedrukte bronnen en werken	vii
II. Gedrukte bronnen en werken	vii
III. Niet-geschreven bronnen	xvi
IV. Dominicaanse bronnen	xvi
INLEIDING.....	xvii
HOOFDSTUK I. HET LAND VAN DE WORTELSTOK.....	1
§ 1. Het Klein Seminarie van Roeselare	1
§ 2. Een jonge predikheer	4
HOOFDSTUK II. <i>DE GROOTE OORLOG</i>	8
§ 1. <i>De Stem uit België</i>	9
A. Het pacifisme van <i>De Stem</i>	9
B. Het flamingantisme van <i>De Stem</i>	10
C. Verzet tegen <i>De Stem</i>	12
D. Callewaert en <i>De Stem</i>	13
§ 2. Op het spreekgestoelte	17
HOOFDSTUK III. IERLAND	21
§ 1. “Hoe zou ik Ierland niet liefhebben?”	21
§ 2. Receptiegeschiedenis van de Ierse kwestie in Vlaanderen	23
§ 3. Nationalisme en katholicisme	26
HOOFDSTUK IV. HET INTERBELLUM.....	29
§ 1. Politieke en kerkelijke achtergrond van de vroege jaren twintig.....	29
§ 2. Het idealisme	30
§ 3. Contrasterende visies op de organisatie van de katholieke jeugd.....	33
§ 4. Conflict met de Katholieke Actie	36
§ 5. Strubbelingen rond het Sint-Thomasgenootschap en <i>Onze Jeugd</i>	39
§ 6. Jurisdictieproblemen.....	43
§ 7. Callewaert en de ideologische versnippering van de jaren ‘30.....	47
A. Joris van Severen en het Verdinaso.....	48
B. Léon Degrelle en Rex	53

C. Staf De Clercq en het VNV	55
HOOFDSTUK V. DE TWEEDE WERELDOORLOG	60
§ 1. Callewaerts visie voor de inval	60
§ 2. Callewaerts visie na de inval.....	62
A. Van enthousiasme naar ontgoocheling.....	64
B. De Brief aan Elias.....	70
C. Verslag aan Leopold III.....	76
D. De Oorlogsbedevaarten	77
E. Antisemitisme	78
HOOFDSTUK VI. REPRESSIE, BALLINGSCHAP EN OVERLIJDEN.....	81
§ 1. Het proces	82
§ 2. Het oordeel van de historici	84
§ 3. Eigen evaluatie.....	87
§ 4. <i>Finis vitae</i>	88
BESLUIT	92

BIBLIOGRAFIE

I. SIGLA

A. GEBRUIKTE AFKORTINGEN VAN ARCHIEVEN

- ABAM: Aartsbisschoppelijk Archief Mechelen (Varkensstraat 6, Mechelen)
 ADVN: Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams Nationalisme (Lange Leemstraat 26, Antwerpen)
 AGSB: Archief Grootseminarie Brugge (Potterierei 72, Brugge)
 AMVC: Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven / Letterenhuis (Minderbroedersstraat 22, Antwerpen)
 AVPD: Archief Vlaamse Provincie Dominicanen (Ravenstraat 98, Leuven)
 BAB: Bisschoppelijk Archief Brugge (Heilige Geeststraat 4, Brugge)
 KADOC: Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving (Vlamingenstraat 39, Leuven)

B. GEBRUIKTE AFKORTINGEN VAN GEDRUKTE BRONNEN EN WERKEN

- BEG-CHTP: Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis – Cahiers d’Histoire du Temps Présent*
BTNG-RBHC: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis – Revue Belge d’Histoire Contemporaine
NEVB: Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (3 dln., Tielt, Lannoo, 1998)
NWB: Nationaal Biografisch Woordenboek (20 dln.)

II. GEDRUKTE BRONNEN EN WERKEN

- AERNOOTS, A., *Homilie “Pater Callewaert” 16.03.1986*, in *AKVS-Schriften* 7 (1986) nr. 13, 43-44.
 BERNAERS, H., BUYS, W. & WOJCIULEWITSCH, E., *50 jaar zusters Dominicanessen van Bethanië te Lint*, Lint, Jubileumcomité 50 jaar Bethanië Lint, 1982.
 BEYEN, M., *Held voor alle werk. De vele gedaanten van Tijn Uilenspiegel*, Antwerpen-Baarn, Houtekiet, 1998.
 BOEHME, O., *Revolutie van rechts en intellectuelen in Vlaanderen tijdens het interbellum. Ideeënhistorische bijdragen*, Leuven, Acco, 2011.
 BOUDENS, R., *Kardinaal Mercier en de Vlaamse Beweging* (Keurreeks, 128), Leuven, Davidsfonds, 1975.
 BOUDENS, R., *Henri Lamiroy (1931-1952)*, in CLOET, M., JANSSENS DE BISTHOVEN, B. & BOUDENS, R. (ed.), *Het bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, West-Vlaams Verbond van Kringen voor Heemkunde, 1985, 389-400.
 BOUDENS, R., *Honoré Coppieters (1927-1947)*, in CLOET, M., COLLIN, L. & BOUDENS, R. (ed.), *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, Werkgroep ‘De geschiedenis van het bisdom Gent’, 1991, 367-380.

- BOUDENS, R., *De Kerk in Vlaanderen. Momentopnamen*, Apeldoorn, Averbode, 1994.
- BOUDENS, R., *Een rapport van hoofdaalmoezenier J. Marinis aan kardinaal Mercier over de Vlaamse Beweging aan het front tijdens de Eerste Wereldoorlog*, in *Wetenschappelijke Tijdingen* 54 (1995) 63-79.
- BOUDENS, R., *Kardinaal Van Roey en de Tweede Wereldoorlog*, Averbode, Altiora, 1997.
- BOUDENS, R., *Coppieters, Honoré*, in *NEVB* 1 (1998) 794-795.
- BOUDENS, R., *Lamiroy, Henri*, in *NEVB* 2 (1998) 1780-1782.
- BOUDREZ, F., *Klein Seminarie van Roeselare* in *NEVB* 2 (1998) 1727-1730.
- BRINCKMAN, B., *De natie wordt volwassen. Interview met Petra Gunst en Bruno De Wever*, in *De Morgen*, 26 november 1998.
- BROUNS, T. et al. (ed.), *Vlaanderen's hulde aan Pater Callewaert. Gedenkboek*, Kortrijk, Steenlandt, 1936.
- BUFKENS, G., *De Dominicanenkerk van Oostende*, in CULTUURDIENST STAD OOSTENDE, *Open Monumentendag Oostende 8 september 2002. "Symbolen"*, Oostende, 2002, 32-40.
- BURLARD, D., *Häresie und Mythos des 20. Jahrhunderts. Rosenbergs nationalsozialistische Weltanschauung vor dem Tribunal der Römischen Inquisition*, Paderborn, Ferdinand Schöningh, 2005.
- BURLEIGH, M., *Heilige doelen. Religie en politiek van de Europese dictators tot Al Qaida*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2007.
- CAILLIAU, M., *Pater Jules L. Callewaert versus Joris van Severen*, in CAILLIAU, M. (ed.), *Joris van Severen. Zijn persoon, zijn gedachten, zijn invloed, zijn werk* (Jaarboek 14), Ieper, Studiecentrum Joris van Severen, 2010, 129-150.
- CALLENS, A., *Het weekblad 'De Stem uit België' (1914-1919). Een bijdrage tot de studie van de Vlaamse emigrantenpers in de eerste wereldoorlog*, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Letteren, K.U. Leuven), Leuven, 1980.
- CALLENS, A., *Pater Jules Callewaert en 'De Stem uit België'*, in *Verschaeviana* dl. 5 (1982) 37-61.
- CALLENS, A., *Prims, Floris*, in *NEVB* 2 (1998) 2509-2510.
- CALLEWAERT, J., *Op den uitkijk*, Brugge – Leuven – Leiden, Sint Michiel en Vlaamsche Boekenhalle, 1919.
- CALLEWAERT, J., *Mechelen en Vlaanderen. Een brief van Pater Callewaert*, in *Ons Vaderland*, 10 juni 1920.
- CALLEWAERT, J., *Onze Jeugd en de Nieuwe Tijd*, in *Onze Jeugd* 1 (1920) 18-28.
- CALLEWAERT, J., *De sterke vrouw van Vlaanderen*, Gent, Veritas, 1922.
- CALLEWAERT, J., *Ierland en het Iersche volk*, Leuven – Gent – Mechelen, De Vlaamsche Boekenhalle, 1923.
- CALLEWAERT, J., *Onze Vlaamsche Jeugd en de herstelling in Christus*, in *Onze Jeugd* 5 (1924) 1-16.
- CALLEWAERT, J., *Enkele beschouwingen over onze landelijke Jeugd*, in *Onze Jeugd* 5 (1924) 157-161.
- CALLEWAERT, J., *Jeugdopvoeding en Bewondering*, in *Onze Jeugd* 5 (1924) 193-197.

- CALLEWAERT, J., *Het vraagstuk der Vlaamsch-katholieke Jeugdorganisatie*, in *Onze Jeugd* 5 (1924) 327-337.
- CALLEWAERT, J., *De Opvoeding in en door de Jeugdorganisatie*, in *Onze Jeugd* 7 (1926) 165-174.
- CALLEWAERT, J., *Aristocratie*, Gent, Veritas, 1929.
- CALLEWAERT, J., *Cyriel Verschaeve 60 jaar oud*, in *Ons Volk* 20 (1934) 274-277.
- CALLEWAERT, J., *En Vlaanderen voor Christus*, Antwerpen, 't Groeit, 1951.
- COLENBIER, E. *et al.*, *De Kanunnik. Denkend en dankend Karel Dubois (1895-1956)*, Roeselare, KSA-Noordzeegouw, 1995.
- CRUYSBERGHS, K., *Memoires*, Mechelen, Sint-Franciscusdrukkerij, 1971.
- DANTINNE, L.-G., *L'Eglise catholique en Belgique sous l'occupation Allemande*, Luik, La Pensée Catholique – Soledi, 1945.
- DE BORCHGRAVE, C., *God of genot. Vlaanderen 1918-1940: een kerk in strijd met de moderne zinnelijkheid*, Leuven, Van Halewyck, 1998.
- DE BRUYNE, A., *Joris van Severen. Droom en daad*, Brecht, De Roerdomp, 1963.
- DE BRUYNE, A., "Petits vicaires..." *Priester Daens, Dom Modest Van Assche, Rektor Jan Bernaerts, Pater Callewaert* (West-Pockets, 2-3), Sint-Baafs-Vijve, Oranje, 1968, 117-160.
- DE BRUYNE, M., *De Groot Stooringe te Roeselare in 1875*, in BOUCQUEY, R. *et al.* (ed.), *De Groote Stooringe 1875. Historische bijdrage tot de geschiedenis van de Vlaamse studentenbeweging*, Rumbeke, Concordia, 1975, 15-26.
- DECLERCK, P., *De stichting en de aanvangsjaren van de Katholieke Studentenactie*, in *Collationes* 8 (1978) 36-60.
- DE DEYGERE, R., *De beweegredenen van Verschaeves houding tijdens de bezetting*, in *Verschaeviana* dl. 10 (1987) 15-44.
- DE DEYGERE, R., *Cyriel Verschaeve en Pater Callewaert. Een beoordeling van de radicale Vlaamse collaboratie*, in *Kultuurleven* 55 (1988) 798-803.
- DE GHEIN, R. & DE RIDDER, C., *Een halve eeuw Vlaams idealisme. De IJzerbedevaarten in de archieven van De Standaard en haar lezers*, Diksmuide, IJzerbedevaartcomité; Tielt – Amsterdam, Lannoo; Antwerpen, Vlaamse Toeristenbond, 1977.
- DELBAERE, P., *De Aartsbisschoppen van Mechelen*, Mechelen, De Vrienden van de Sint-Romboutskathedraal en de Mechelse historische kerken, 2009.
- DE MAEYER, J., *De wending van de kerk naar het volk (1884-1926)*, in DE MAEYER, J. *et al.* (ed.), *Het aartsbisdom Mechelen-Brussel. 450 jaar geschiedenis*, dl. 2: *De volkskerk in het aartsbisdom, een vrije kerk in een moderne samenleving (1802-2009)*, Antwerpen, Halewijn, 2009, 101-171.
- DE MOOR, M., *Onze Jeugd*, in *NEVB* 2 (1998) 2309-2310.
- DE SCHAEPPDRIJVER, S., *De Groote Oorlog. Het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Antwerpen, Houtekiet – Linkeroever Uitgevers; Amsterdam, Atlas Contact, 2013.
- DEVLOO, S., *Herdenking Pater Callewaert. Diksmuide, 1 mei 1985*, in *AKVS-Schriften* 6 (1985) nr. 11, 55-64.

- DEVLOO, S., *Wat bracht pater Callewaert tot een motivatie van zijn brief*, in *AKVS-Schriften* 7 (1986) nr. 13, 38-39.
- DE VOLDER, J., *Benoît XV et la Belgique durant la Grande Guerre* (Bibliothèque Institut Historique Belge de Rome, 41), Turnhout, Brepols, 1996.
- DE WEVER, B., *Oostfronters*, Tielt – Weesp, Lannoo, 1984.
- DE WEVER, B., *Staf De Clercq*, Brussel, Grammens, 1989.
- DE WEVER, B., *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*, Tielt, Lannoo; Gent, Perspectief Uitgaven, 1995.
- DE WEVER, B., *Algemeen Vlaamsch Nationaal Jeugdverbond (AVNJ)*, in *NEVB* 1 (1998) 259-260.
- DE WEVER, B., *Vlaamsche Front, Het*, in *NEVB* 3 (1998) 3405-3407.
- DE WEVER, B., *Catholicism and Fascism in Belgium*, in *Totalitarian Movements and Political Religions* 8 (2007) 343-352.
- DE WILDE, M., *België in de Tweede Wereldoorlog*, dl. 3: *De Nieuwe Orde*, Antwerpen – Amsterdam, De Nederlandsche Boekhandel, 1982.
- DE WILDE, M., *België in de Tweede Wereldoorlog*, dl. 5.1: *De kollaboratie*, Antwerpen – Amsterdam, De Nederlandsche Boekhandel, 1985.
- DE WIN, G., *Belgische legeraalmoezeniers 1914-1918. "In dienst van de Heer voor Evenmens en Vaderland!"*, (onuitgegeven verhandeling), s.l., 1994.
- DHAENE, L., *De Offensiefbeweging in Vlaanderen 1933-1939. Katholieken tussen traditie en vooruitgang*, in *BTNG – RBHC* 17 (1986) 227-267.
- S.n., *Discussion*, in MARTIN, D. & COLIGNON, A. (ed.), *1940 Belgique. Une société en crise, un pays en guerre/België, een maatschappij in crisis en oorlog*, Brussel, Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, 1993, 399-400.
- DROSSENS, P. & RODEN, D., *De Tweede Wereldoorlog en de repressie*, in MARTYN, G., VELLE, K. & WIJNS, N., *150 jaar Nieuwewandeling. Gevangenis Gent 1862-1912*, Gent, Snoeck, 2011, 114-145.
- DU BOIS, K. & ENGELEN, L., *Katholieke Actie voor de Jeugd in Vlaanderen*, Antwerpen, Geloofsverdediging, 1928.
- E. DE V., *Van 1939 tot 1945. Uit het dossier van 't Pallieterke*, in *'t Pallieterke*, 13 juni 1957.
- ELAUT, L., *Eskulaperijen. Mijmeringen van een arts*, Brecht – Antwerpen, De Roerdomp, 1967.
- ELIAS, H. J., *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte*, 4 dln., Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1971.
- ELIAS, H. J., *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging 1914-1939*, 4 dln., Antwerpen – Utrecht, De Nederlandsche Boekhandel, 1971.
- FRANK, I. W., *Laurentius von Ripafratta*, in *Lexikon der Heiligen und der Heiligenverehrung* 2 (2003) 923.
- FUNK, F. X., *Patres Apostolici*, dl. 1, Tübingen, Laupp, 1901.
- G. E. (ALLAEYS, H.), *Mechelen en Vlaanderen*, in *Ons Vaderland*, 22 mei 1920.
- G. E. (ALLAEYS, H.), *Mechelen en Vlaanderen. Vervolg*, in *Ons Vaderland*, 23 mei 1920.

- GERARD, E., *De Katholieke Partij in crisis. Partijpolitiek leven in België (1918-1940)*, Leuven, Kritak, 1985.
- GERARD, E., *Grondlijnen van de katholieke verzuiling tussen 1914 en 1945*, in BILLIET, J. (ed.), *Tussen bescherming en verovering. Sociologen en historici over zuilvorming* (KADOC-Studies, 6), Leuven, Universitaire Pers, 1988, 135-169.
- GEVERS, L., *Bewogen Jeugd. Ontstaan en ontwikkeling van de katholieke Vlaamse studentenbeweging 1830-1894*, Leuven, Davidsfonds, 1987.
- GEVERS, L. & VOS, L., *Kerk en nationalisme in Vlaanderen in de 19de en de 20ste eeuw*, in BURGGRÆVE, R. & DE TAVERNIER, J., *Is God een Turk? Nationalisme en religie*, Leuven, Davidsfonds, 1995, 33-64.
- GEVERS, L., *Voor God, Vaderland en moedertaal. Kerk en natievorming in België 1830-1940*, in *BEG-CHTP* 2 (1997) nr. 3, 27-53.
- GEVERS, L., *Bisschoppen en bezetting. De Kerk in de Lage Landen tijdens de Tweede Wereldoorlog*, in *Trajecta* 13 (2004) 373-400.
- GEZELLE, G., *Dichtwerken*, ed. BAUR, F., 2 dln., Antwerpen, Standaard Boekhandel, 1949.
- GRAVEZ, H. & DE MOOR, M., *Amicitia*, in *NEVB* 1 (1998) 271.
- HELLEMANS, S., *Strijd om de moderniteit. Sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800* (KADOC-Studies, 10), Leuven, Universitaire Pers, 1990.
- HEYNICKX, R., *Meetzucht en mateloosheid. Kunst, religie en identiteit in Vlaanderen tijdens het interbellum*, Nijmegen, Vantilt, 2008.
- HOUTHAEVE, R., *Vlamingen in Ierland*, Izegem, Hochepped, 1989.
- HUYBRECHTS, P., *Hugo's heilige vuur. De intieme biografie van de jonge Hugo Schiltz 1927-1954*, Antwerpen, Manteau; Amsterdam, Meulenhoff, 2009.
- HUYSE, L., *Verzuiling in Vlaanderen. Een in memoriam*, in *De Standaard*, 12 januari 2013.
- S.n., *Ierland en Vlaanderen*, in *Ons Vaderland*, 11 september 1927.
- KENIS, L., *Katolieken en de totalitaire uitdaging. Sociaal-politieke standpunten van Kultuurleven in het interbellum*, in *Kultuurleven* 49 (1982) 690-706.
- KENIS, L., *De jaren dertig*, in *Kultuurleven* 67 (2000) nr. 5-6, 6-15.
- LAFFAN, M., *The Resurrection of Ireland. The Sinn Féin Party 1916-1923*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.
- LATOUR, F., *La papauté et les problèmes de la paix pendant la première guerre mondiale* (Chemins de la mémoire), Parijs – Montréal, L'Harmattan, 1996.
- LAVERY, D., *Court fight over 'Nazi Folens' claim*, in *The Independent*, 14 januari 2007.
- LEE, J. J., *Ireland 1912-1985. Politics and Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989.
- LERMYTE, J.-M., DURNEZ, G. & LAUREYS, V., *Boodt, August de*, in *NEVB* 1 (1998) 545.
- LUCIANUS VAN SAMOSATA, *Hoe word ik een goed historicus*, ed. DE VRIES, G. H., Amsterdam, Athenaeum – Polak & Van Gennepe, 2007.
- MAERTEN, F., *De katholieke Kerk. Aanwezigheidspolitiek*, in VANDEN WIJNGAERT, M. (ed.), *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Antwerpen, Standaard, 2004, 143-152.
- MCKITTRICK, D., *Nazi background of prominent Irish publisher exposed*, in *The Independent*, 4 januari 2007.

- METTEPENNINGEN, J. & GEVERS, L., *Ambroos Remi Van de Walle*, in *Trajecta* 14 (2005) 80-101.
- MEYERS, W., *Pater Callewaert (1886-1964), getuige van en medespeler in het Vlaamsnationalisme voor en tijdens de bezetting*, in MARTIN, D. & COLIGNON, A. (ed.), *1940 Belgique. Une société en crise, un pays en guerre/België, een maatschappij in crisis en oorlog*, Brussel, Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, 1993, 345-346.
- MILH, A., *Het antisemitisme van pater Julius Laurentius Callewaert O.P.*, in *Heilige Taube. Kringblad van Katechetika, kring der Leuvense theologiëstudenten* (2013-2014) nr. 2, 5-6.
- S.n., *Motivatatie van de brief van pater Callewaert aan H. Elias*, in *AKVS-Schriften* 7 (1986) nr. 13, 40-43.
- NUYENS, P. J., *Spanningen rond pater Juul Callewaert*, in *Kultuurleven* 32 (1965) 102-111.
- NUYENS, P. J., *Pater L. J. Callewaert. Met Woord en Daad in Liefde*, Mortsel, Oranje, 1969.
- NUYENS, P. J., *Callewaert, Jules Carolus*, in *NBW* dl. 4 (1970) 125-133.
- NUYENS, P. J., *Onze Jeugd. Idealistisch tijdschrift der Dominikanen (januari 1920-mei 1933)*, in *Wetenschappelijke Tijdingen* 30 (1971) 193-208.
- NUYENS, P. J. & PALINCKX, K., *Sint-Thomasgenootschap*, in *NEVB* 3 (1998) 2756-2757.
- O' DWYER, R., *The Eucharistic Congress, Dublin 1932. An Illustrated History*, Dublin, The History Press, 2009.
- OPDEBEECK, W., *Nog meer over Pater Callewaert O.P. Een banneling over Pater Callewaert – 16.3.86*, in *AKVS-Schriften* 7 (1986) nr. 13, 30-35.
- PAUWELS, L., *De ideologische evolutie van Joris Van Severen (1894-1940). Een hermeneutische benadering (Jaarboek 3)*, Ieper, Studie- en Coördinatiecentrum Joris Van Severen, 1999.
- PEETERS, F., *Het bruine bolsjewisme. Over de christenvervolgung in het Derde Rijk*, Antwerpen, Geloofsverdediging, 1937.
- PETERKIN, T., *Ireland 'welcomed Hitler's henchmen'*, in *The Telegraph*, 9 januari 2007.
- PIRENNE, H., *La Belgique et la Guerre Mondiale*, Parijs, Les Presses Universitaires de France; New Haven, Yale University Press, 1928.
- PLASSCHAERT, R., *De Dominicanen te Oostende*, in *Lange Nelle* 22 (2010) 27-29.
- PLASSCHAERT, R., *De Dominicanen te Oostende (slot)*, in *Lange Nelle* 22 (2010) 49-51.
- PLASSCHAERT, R., *De Dominicanenkerk te Oostende (1)*, in *Lange Nelle* 22 (2010) 71-74.
- PLASSCHAERT, R., *De Dominicanenkerk te Oostende (slot)*, in *Lange Nelle* 23 (2011) 4-5.
- POLLARD, J. F., *The Unknown Pope. Benedict XV (1914-1922) and the Pursuit of Peace*, Londen – New York, Geoffrey Chapman, 1999.
- PROVOOST, G. & VANDEWEYER, L., *Perre, Alfons van de*, in *NEVB* 2 (1998) 2425-2427.
- RAES, R., *60 nationalistische figuren*, Brussel, Egmont, 2008.
- RASKIN, E., *Romsée, Gerard*, in *NEVB* 3 (1998) 2648-2650.
- RAVYTS, K., *Pater L. J. Callewaert en zijn apostolaat onder de studenten*, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Godgeleerdheid, K.U. Leuven), Leuven, 1990.

- ROSENBERG, A., *Der Mythos des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit*, München, Hoheneichen Verlag, 1942.
- SAX, A., *Voor Vlaanderen, volk en Führer. De motivatie en het wereldbeeld van Vlaamse collaborateurs tijdens de Tweede Wereldoorlog 1940-1945*, Antwerpen, Manteau – WPG Uitgevers, 2012.
- SAX, A., ‘*t Was voor ons ideaal*’ *De kloof tussen beeldvorming en collaboratie*, in *Streven* 80 (2013) 907-916.
- SEBERECHTS, F. & VERDOODT, F.-J., *Leven in twee werelden. Belgische collaborateurs en de diaspora na de Tweede Wereldoorlog*, Leuven, Davidsfonds, 2009.
- SENGERS, H., *Dichters en God. Het godsbeeld in de nieuwe Nederlandse lyriek 1880-1940*, Bussum, Paul Brand, 1952.
- SIMON-VANDERMEERSCH, A.-M. & LANGENDRIES, E., *De vernederlandsing van de Gentse universiteit*, in LEEMANS, G. et al. (ed.), *Vlamingen komt in massa. De Vlaamse beweging als massabeweging* (Bijdragen Museum van de Vlaamse Sociale Strijd, 17), Gent, Provincieraad van Oost-Vlaanderen, 1999, 121-146.
- SPRUYTTE, O., *Christelijke Beginselen en Methode in de studie van het Nationalisme*, in *Onze Jeugd* 3 (1922) 449-453.
- SPRUYTTE, O., *Christelijke Beginselen en Nationalisme*, in *Onze Jeugd* 4 (1923) 150-161.
- STANIFORTH, M. (ed.), *Early Christian Writings. The Apostolic Fathers*, Middlesex – Baltimore – Victoria, Penguin Books, 1968.
- STRATMANN, F. M., *In der Verbannung. Tagebuchblätter 1940 bis 1947*, Frankfurt am Main, Europäische Verlagsanstalt, 1962.
- STROBBE, J., *200 jaar dichters, denkers en durvers. Het Klein Seminarie van Roeselare, biografie van een college*, Tielt, Lannoo, 2007.
- S.n., *Symfonie in wit en zwart. De Dominikanen, Schoten, Van Mechelen*, 1956.
- TAGHON, P., *Mei 40. De Achttiendaagse Veldtocht*, Tielt, Lannoo, 1990.
- TIMMERMANN, A. & STEUBL, D., *Pater Franziskus Maria Stratmann O.P. (1883-1971). Die Biografie eines unermüdlischen Friedenskämpfers*, München, Akademische Verlagsgemeinschaft, 2009.
- TRACHET, T., *Het drama van Abbeville*, Antwerpen – Amsterdam, Houtekiet, 2009.
- VANACKER, D., *De Frontbeweging. De Vlaamse strijd aan de IJzer*, Koksijde, De Klaproos, 2000.
- VAN CAUSENBROECK, B., *Callewaert, Jules L.*, in *NEVB* 1 (1998) 679-681.
- VAN DEN ABEELE, A., *De Katholieke jeugd en het Oostfront. Een verhaal op basis van eigentijdse documenten*, in *De Standaard*, 29 september 1989.
- VAN DE PERRE, R., *Anton van Wilderode. Een monografie*, Leuven, Davidsfonds, 1988.
- VAN DE PERRE, R., *Het land van de wortelstok. Over de poëzie van Anton van Wilderode*, Leiden, Dimensie, 1991.
- VAN DER ELST, F., *Verschaeve, het einde van een mythe?*, in *Verschaeviana* dl. 13 (1993) 299-309.
- VAN DER HALLEN, E., *Brieven aan 'n jonge vriend* (Jeugdproblemen, 1), Deurne – Antwerpen, L. V. Tijl, 1932.

- VAN DE VOORDE, M., *Vlaamse collaboratie was zwart: niet zwartgeel, niet witgeel*, in *Knack*, 18 oktober 2012.
- VANDEWEYER, L., *De eerste barsten in het Vlaamse Front*, in *Wetenschappelijke Tijdingen* 44 (1985) 78-94.
- VANDEWEYER, L., *Katholieke vredesactie in een bedreigd België 1914-1963*, in BURGGRAEVE, R., DE TAVERNIER, J. & VANDEWEYER, L., *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede. Katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief* (KADOC-Studies, 15), Leuven, Universitaire Pers, 1993, 113-149.
- VAN DINGENEN, J., *E.P. Jules Callewaert*, in *Broederband* 22 (1986) nr. 3, 8-10.
- VAN DINGENEN, J., *Nog pater Callewaert*, in *Broederband* 22 (1986) nr. 4, 1-4.
- VAN DINGENEN, J., *Lezers schrijven. E.P. Callewaert-Herdenking – Vriendelijke Rechtzetting door A. Monthaye en S. Devloo*, in *Broederband* 22 (1986) nr. 4, 5-6.
- VAN EVERBROECK, C., *August Borms: Zijn leven, zijn oorlogen, zijn dood. De biografie*, Antwerpen, Manteau; Amsterdam, Meulenhoff, 2005.
- VAN HYFTE, I., *Van moestuin tot Oostendse Poverello-kerk*, in *De Plate* 37 (2008) 239-240.
- VAN HYFTE, I., *Aanvulling*, in *De Plate* 37 (2008) 253.
- VAN ISACKER, K., *Mijn land in de kering 1830-1980*, dl. 2: *De enge ruimte 1914-1980*, Antwerpen – Amsterdam, De Nederlandsche Boekhandel, 1983.
- VAN ISACKER, K., *Herderlijke brieven over politiek 1830-1966*, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1969.
- VANLANDSCHOOT, R., *Beschouwingen bij de 55 stellingen van dr. Henss over Europa und der neue Glaube (1942). Een studie over christendom en nationaal-socialisme*, in *Verschaeviana* dl. 10 (1987) 73-104.
- VANLANDSCHOOT, R., *Het Leuvense eredoctoraat van 1937. Verschaeve en de Katholieke Universiteit van Leuven in de late jaren dertig*, in *Verschaeviana* dl. 13 (1993) 17-98.
- VANLANDSCHOOT, R., *Kapelaan Verschaeve*, Tielt, Lannoo; Gent, Perspectief Uitgaven, 1998.
- VANLANDSCHOOT, R., *van Severen, Joris*, in *NEVB* 3 (1998) 2739-2745.
- VANLANDSCHOOT, R., *Verbond van Dietsche Nationaal Solidaristen*, in *NEVB* 3 (1998) 3192-3204.
- VANLANDSCHOOT, R., *Verschaeve, Cyriel*, in *NEVB* 3 (1998) 3277-3283.
- VANLANDSCHOOT, R., *Albrecht Rodenbach. Biografie*, Tielt, Lannoo, 2002.
- VAN LOUWE, C. & VERSTRAETE, P. J., *De Oorlogsbedevaarten. Kroniek van de 'vergeten' IJzerbedevaarten 1940-1944*, Kortrijk, Groeninghe, 2002.
- VAN SEVEREN, J., *Programma van het Verbond van Dietsche Nationaal-Solidaristen*, s.l.n.d.
- VANSINA, D., *Verschaeve getuigt*, Brugge, Zeemeeuw, 1955.
- VAN WILDERODE, A., *De dag begint bij een puin. IJzerbedevaarten in verzen*, Diksmuide, vzw Bedevaart naar de graven van de IJzer, 1985.
- VAN WILDERODE, A., *Volledig dichtwerk. Gebundelde gedichten*, ed. LATEUR, P., Tielt, Lannoo, 1999.

- VELAERS, J. & VAN GOETHEM, H., *Leopold III. De Koning, het Land, de Oorlog*, Tielt, Lannoo, 2001.
- VERBEKE, G., *Voor God, Kerk en Vaderland. Belgische Religieuzen in Wereldoorlog II*, Erpe, De Krijger, 2005.
- VERSCHA EVE, C., *Het boek van de maand. Ierland en het Iersche volk*, in *Onze Jeugd* 4 (1923) 89-92.
- VERSCHA EVE, C., *Oorlogsgedenkschriften 1944-1946*, ed. VANLANDSCHOOT, R., MEYERS, W. & DE DEYGERE, R., Brugge, Jozef Lootensfonds, verschenen als *Verschaeviana* dl. 11 (1988-1989).
- VERSTRAETE, P. J. & BARREZEELE, K., *Ten huize van Angela Dosfel-Tysmans, Pater Nuyens, Jan Brans, Jan Van Hoogten, Leo Wouters, Rob van Roosbroeck*, Antwerpen, De Nederlanden, 1985.
- VERSTRAETE, P. J., *Odiel Spruytte. Een priesterleven in dienst van het Vlaams nationalisme*, Antwerpen, De Nederlanden, 1990.
- VERSTRAETE, P. J., *Reimond Tollenaere. Biografie*, Kortrijk, Groeninghe, 1996.
- VERSTRAETE, P. J., *Spruytte, Odiel*, in *NEVB* 3 (1998) 2822-2823.
- VERSTRAETE, P. J., *Leven en werk van Arthur de Bruyne*, Kortrijk, uitgegeven in eigen beheer, 1999.
- VERSTRAETE, P. J., *Hendrik Jozef Elias. Biografie*, 2 dln., Kortrijk, uitgegeven in eigen beheer, 2005.
- VERSTRAETE, P. J., *Cyriel Verschaeve en Langemarck. Een reportage*, Kortrijk, uitgegeven in eigen beheer, 2010.
- VERSTRAETE, P. J., *Joris van Severen. Een biografisch portret* (Aspekt-biografie), Soesterberg, Aspect, 2010.
- VERSTRAETE, P. J., *Léon Degrelle* (Aspekt-biografie), Soesterberg, Aspect, 2011.
- VOS, L. & GEVERS, L., *De Vlaamse studentenbeweging te Leuven (1836-1914)*, in *Historica Lovaniensa* nr. 38 (1975) 109-142.
- VOS, L. & GEVERS, L., *Dat volk moet herleven. Het studententijdschrift De Vlaamsche Vlagge 1875-1933*, Leuven, Davidsfonds, 1976.
- VOS, L., *Bloei en ondergang van het AKVS. Geschiedenis van de katholieke Vlaamse studentenbeweging 1914-1935*, 2 dln., Leuven, Davidsfonds, 1982.
- VOS, L., *Algemeen Katholiek Vlaamsch Studentenverbond (AKVS)*, in *NEVB* 1 (1998) 246-248.
- VOS, L., *Dubois, Karel*, in *NEVB* 1 (1998) 990-993.
- VOS, L., *Idealisme en engagement. De roeping van de katholieke studerende jeugd in Vlaanderen (1920-1990)*, Leuven – Den Haag, Acco, 2011.
- WALGRAVE, J., *Pater J. Callewaert ter nagedachtenis*, in *Kultuurleven* 32 (1965) 12-20.
- WEVE, F. A., *Solidarisme*, in *Theologisch woordenboek* 3 (1958) 4380-4381.
- WHITE, T. J., *Catholicism and Nationalism in Ireland. From Fusion in the 19th Century to Separation in the 21st Century*, in *Westminster Papers in Communication and Culture* 4 (2007) nr. 1, 47-64.
- WILS, L., *Flamenpolitik en aktivisme* (Keurreeks, 126), Leuven, Davidsfonds, 1974.

- WILS, L., *Honderd jaar Vlaamse beweging. Geschiedenis van het Davidsfonds*, 3 dln., Leuven, Davidsfonds, 1989.
- WILS, L., *Joris van Severen. Een aristocraat verdwaald in de politiek*, Leuven, Davidsfonds, 1994.
- WOLDRING, H. E. S., *Corporatisme*, in *Christelijke encyclopedie* 1 (2005) 386-387.
- WOUTERS, L., *Pater Callewaert en het St.-Thomasgenootschap te Leuven 1922-1926*, in *AKVS-Schriften* 7 (1986) nr. 13, 36-38.
- WOUTERS, N., *De Jodenvervolging voor de Belgische rechters, 1944-1951*, in VAN DOORSLAER, R. (ed.), *Gewillig België. Overheid en Jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Antwerpen – Amsterdam, Manteau – Meulenhoff; Brussel, Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij, 2007.

III. NIET-GESCHREVEN BRONNEN

- Lezing ‘Nonnen in het verzet. Merciers pastorale brief en de zusters van Maredret’ door Dominique Vanwijnsberghe, Mechelen, 27 februari 2014.

IV. DOMINICAANSE BRONNEN

- Bouwstoffen voor de geschiedenis der Dominikanen in de Nederlanden. Dominikanen in België 1835-1985*, ed. BOOGAERTS, F., Brussel, Dominikaans Archief, 1969.
- Bouwstoffen voor de geschiedenis der Dominikanen in de Nederlanden. Dominikanen in België aanvulling tot 1990*, ed. BOOGAERTS, F. & VAN NUETEN, J., Leuven, Dominikaans Archief, 1990.
- Catalogus Conventuum et Fratrum Provinciae S. Rosae in Belgio Ordinis Praedicatorum* 1906-1965.
- Dominicaans leven* (driemaandelijks tijdschrift van de dominicaanse familie in Vlaanderen dat sinds 2010 verschijnt in coöperatie met de Nederlandse dominicanenprovincie; gaat terug tot 1945).

INLEIDING

Vlak na het einde van de Tweede Wereldoorlog verscheen een boekje van de Waalse dominicaan Léon-Georges Dantinne waarin hij een eerste evaluatie opmaakte van de houding van de Belgische kerk tijdens de oorlogsjaren. In zijn werk had hij het over “l’esprit patriotique du clergé belge” en benadrukte hij dat het niet enkel bij deze geest was gebleven maar dat deze zich ook had geuit in daden.¹ Een voorbeeld hiervan kunnen we vinden in pater Norbert Jacobs, een confrater van Dantinne. Deze had in 1942 een preek gegeven waarin hij had opgeroepen te bidden “tot het Heilig Hart van Jezus, opdat Hij ons zo snel mogelijk zou bevrijden”. Dit was de bezetters ter ore gekomen en de pater werd twee jaar opgesloten. Tijdens zijn ondervraging werd er bij hem gepolst naar “de houding van de Dominicanen tegenover de Duitsers in het algemeen. Hierop antwoordde hij: ‘In de kunst van het ophitsen van de bevolking zijn de Jezuïeten in vergelijking met de Dominicanen maar klein bier’”². Ondanks pater Jacobs’ moed is het niet dit beeld van de houding van de clerus tijdens de Tweede Wereldoorlog dat bewaard is gebleven in de collectieve herinnering. Wel integendeel, “de priester die de jongens van zijn klas of parochie recht naar het Oostfront praat, is een steeds terugkerend beeld”³. De veelbekeken tv-reportages van Maurice De Wilde deden hier nog een schep bovenop, ook al werden ze al bij hun verschijnen bekritiseerd.⁴ In deze selectieve lezing van de geschiedenis wordt de houding van het episcopaat en het merendeel van de clerus en de gelovigen op een hoop gesmeten met de houding van enkele individuen uit de lagere clerus, wat niet alleen onrechtvaardig, maar ook historisch gezien een grove onjuistheid is (net zoals de stelling van pater Dantinne best *cum grano salis* wordt genomen).⁵

De scheeftrekking van de beeldvorming omtrent de collaboratie heeft ongetwijfeld te maken met de grote aandacht die een figuur als de priester-dichter Cyriel Verschaeve, die zich in de oorlog bekende tot de radicale collaboratie en er een van de voortrekkers van werd, te beurt viel. In de historiografie werd zowat elk aspect van zijn leven en denken doorgelicht. Andere clerici die betrokken waren bij het verzet of de collaboratie hebben veel minder

¹ L.-G. DANTINNE, *L’Eglise catholique en Belgique sous l’occupation Allemande*, Luik, La Pensée Catholique – Soledi, 1945, p. 10 en 81.

² G. VERBEKE, *Voor God, Kerk en Vaderland. Belgische Religieuzen in Wereldoorlog II*, Erpe, De Krijger, 2005, p. 69-70.

³ A. SAX, ‘t Was voor ons ideaal’ *De kloof tussen beeldvorming en collaboratie*, in *Streven* 80 (2013) 907-916, p. 915.

⁴ Cf. A. VAN DEN ABEELE, *De Katholieke jeugd en het Oostfront. Een verhaal op basis van eigentijdse documenten*, in *De Standaard*, 29 september 1989. In zijn tv-reportages bracht De Wilde ook Karel Dubois, bezieler van de Katholieke Actie in Vlaanderen, in opspraak. Vanuit zijn anticommunistische overtuiging (die geheel in de lijn lag van het kerkelijke standpunt in die tijd) zou Dubois jongeren hebben gefeliciteerd die op het punt stonden naar het Oostfront te vertrekken. Journalist Mark Van de Voorde heeft dit ten eerste in twijfel getrokken en verwees hierbij naar de duidelijke Nieuwe Orde-gezindheid van de meeste oostfrontstrijders, i.p.v. een Vlaamsgezinde of religieuze motivatie voor hun collaboratie: “de mythe van de zwartgele collaboratie is dood, deze van de witgele [de pauselijke kleuren] collaboratie evenzeer” (M. VAN DE VOORDE, *Vlaamse collaboratie was zwart: niet zwartgeel, niet witgeel*, in *Knack*, 18 oktober 2012).

⁵ Voor een grondige evaluatie van de houding van het Belgische episcopaat tijdens de Tweede Wereldoorlog, cf. L. GEVERS, *Bisschoppen en bezetting. De Kerk in de Lage Landen tijdens de Tweede Wereldoorlog*, in *Trajecta* 13 (2004) 373-400.

aandacht gekregen in de geschiedschrijving. In dit werk wil ik de figuur van de dominicaner pater Juul (ook Julius of Jules) Callewaert belichten. Hoewel over hem ook heel wat is geschreven, is de rol van de pater in de Vlaamse Beweging en zeker zijn rol in de collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog onderbelicht gebleven. In deze thesis wil ik dus hoofdzakelijk pater Callewaert als flamingant bestuderen. Vanwaar haalde de pater zijn Vlaamsgezindheid? Hoe kwam die in zijn jonge jaren tot uiting? Welke positie nam hij in tijdens de Eerste Wereldoorlog en hoe stond hij tegenover het activisme en de Frontbeweging? Hoe positioneerde hij zich tegenover de Nieuwe Orde-bewegingen die opkwamen in het interbellum? En, misschien wel de meest belangrijke vraag: was de pater ook effectief schuldig aan de collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog waarvoor hij nadien veroordeeld werd?

Het medium van de thesis heeft zijn voordelen maar is helaas ook beperkend: de schrijvende student ziet zich geconfronteerd met een limitering qua tijd – *deadline* juni – en ruimte – zo'n 20 000 woorden (waar ik me alvast niet aan heb kunnen houden). Het is dus echter onvermijdelijk dat er in deze thesis ook een heel aantal aspecten onderbelicht blijven uit het leven van pater Callewaert. Dit is onder andere het geval met de verhouding van de pater met zijn confraters (bijvoorbeeld met de bekende pater Ceslas Rutten)⁶ en met zovele interessante figuren die de Vlaamse beweging in Callewaerts tijd telde. Ook Callewaerts rol in de Vlaamse meisjesbeweging belicht ik hier niet, omdat dit nog eens een heel apart onderzoeksveld betreft.⁷ Deze thesis beoogt dan ook duidelijk de rol van pater Callewaert zélf in de Vlaamse beweging te belichten, andere figuren worden slechts vermeld in zoverre zij op een directe wijze relevant zijn voor dit onderzoek. Indien men geïnteresseerd is in een meer algemene biografie van pater Callewaert (hoewel ik ook veel bijkomende biografische informatie geef) dan kan men best het werk *Pater L. J. Callewaert. Met Woord en Daad in Liefde* (1969) van Callewaerts ordegenoot pater Petrus Jozef Alvarus Nuyens raadplegen, dat hij schreef op verzoek van de toenmalige provinciaal Ambroos Remi Van de Walle.⁸ Dit werk geeft een goed overzicht van Callewaerts leven aan de hand van veel archiefmateriaal (pater Nuyens heeft na het overlijden van pater Callewaert diens archief samengebracht en geordend). Wel moet de lezer in het achterhoofd houden dat pater Nuyens zelf een overtuigde flamingant was⁹ en dat hij alles wat Callewaert uit zijn flamingante overtuiging deed enigszins met de mantel der liefde toedekt. Een kritische noot zal men in zijn biografie dan ook niet terugvinden; wel integendeel: wanneer het bijvoorbeeld gaat over de ideeën van pater Callewaert onder de bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog, lijkt Nuyens eerder de andere kant op te kijken – aan archiefmateriaal over deze periode nochtans geen gebrek. De

⁶ Een eerste aanzet tot dit onderzoek kan men vinden in P. J. NUYENS, *Spanningen rond pater Juul Callewaert*, in *Kultuurleven* 32 (1965) 102-111, p. 107-108.

⁷ Aanzetten tot de studie hiervan kan men vinden in ID., *Pater L. J. Callewaert. Met Woord en Daad in Liefde*, Mortsel, Oranje, 1969, p. 119-128; A. DOSFEL, *Namens de Vl. Landsbond voor R.-K. Vrouwen en Meisjes*, in T. BROUNS *et al.* (ed.), *Vlaanderen's hulde aan Pater Callewaert. Gedenkboek*, Kortrijk, Steenlandt, 1936, 119-127 en in Callewaerts boek *De sterke vrouw van Vlaanderen* (1922).

⁸ J. METTEPENNINGEN & L. GEVERS, *Ambroos Remi Van de Walle*, in *Trajecta* 14 (2005) 80-101, p. 85.

⁹ P. J. VERSTRAETE & K. BARREZELE, *Ten huize van Angela Dosfel-Tysmans, Pater Nuyens, Jan Brans, Jan Van Hoogten, Leo Wouters, Rob van Roosbroeck*, Antwerpen, De Nederlanden, 1985, p. 31-36.

biografische stukken over pater Callewaert van de flamingante journalist Arthur De Bruyne lijden onder hetzelfde probleem (hier kom ik nog uitvoerig op terug, cf. hoofdstuk III), net als een korte levensbeschrijving van Callewaert door Roeland Raes, oud-senator voor het Vlaams Blok.¹⁰ Er is dus wel degelijk nood aan geschiedkundig onderzoek *sine ira et studio* naar de figuur van pater Callewaert.

In dit onderzoek heb ik in de eerste plaats gebruik gemaakt van primaire bronnen, d.w.z. de geschriften, dagboeken, correspondentie, nota's,... van pater Callewaert en zijn tijdgenoten die ik aan de historisch-kritische methode heb onderworpen. Het archief van Callewaert dat – zoals reeds hierboven aangegeven – werd samengesteld door pater Nuyens, bevindt zich in het ADVN in de Lange Leemstraat te Antwerpen. Toch bevat dit archief niet alle werken van pater Callewaert, zo vond ik een van zijn vroegste geschriften, *Eene Landgamme* (vermoedelijk geschreven tussen 1900 en 1905), terug in het bisschoppelijk archief te Brugge. Dit werk wordt door pater Nuyens nergens vermeld, dus ik veronderstel dat hij niet van het bestaan ervan afwist. E. H. Leo Loosveld, een van de Brugse archivariissen, drukte me bij een van mijn bezoeken overigens op het hart dat het bisschoppelijk archief nog veel meer pareltjes bevat, die liggen te wachten om ontdekt te worden. Een belangrijke bron voor dit werk was Callewaerts *Oorlogsdagboek* uit de Tweede Wereldoorlog, waarvan zich een typoscript bevindt in het ADVN alsook in het archief van de Vlaamse dominicanenprovincie in de Ravenstraat te Leuven, alwaar ik het raadpleegde. Dit typoscript bevat bijzonder veel typfouten, deze heb ik er dan ook uitgehaald omdat ze anders als storend konden overkomen. Woorden in oude spelling heb ik wel onveranderd laten staan. Het was reeds uit het historisch onderzoek naar de Vlaamse beweging in de eerste helft van de 20ste eeuw gebleken dat dit *Oorlogsdagboek* een bijzonder interessant document is, opgesteld door iemand die in de gebeurtenissen die hij beschreef niet alleen langs de zijkant stond, maar er ook een actieve rol in speelde. Toch is het in de historiografie zo goed als bij de opmerking van dit onderzoekshiaat gebleven en is de ontsluiting van het dagboek bijzonder beperkt geweest. Ik heb het dan ook als een van mijn opdrachten gezien om dit werk door te nemen en te verwerken in mijn thesis, in de hoop dit gat enigszins op te vullen.¹¹ Wanneer ik in deze thesis zelf een citaat uit de Bijbel geef, dan gebruik ik daarvoor de Willibrordbijbel van 1995. Alle werken die worden aangehaald in de voetnoten zijn in alfabetische volgorde (op achternaam van de auteur) opgenomen in de bibliografie. Indien ik verschillende werken van een bepaalde auteur heb geciteerd, dan zijn deze geordend volgens jaartal. Wanneer ik meer dan twee artikels uit een bepaald verzamelwerk heb geciteerd, dan heb ik enkel het verzamelwerk vermeld in de bibliografie, en niet alle bijdragen apart.

¹⁰ R. RAES, *60 nationalistische figuren*, Brussel, Egmont, 2008, p. 27-29.

¹¹ Eminent historicus van de Vlaamse beweging Romain Vanlandschoot schreef in een artikel uit 1987 (!) nog dat “een studie van dit dagboek [...] zich ten zeerste op[dringt]!” Meer dan vijftien jaar na datum was deze studie er nog steeds niet, een lacune die ik met dit werk dus heb willen opvullen (R. VANLANDSCHOOT, *Beschouwingen bij de 55 stellingen van dr. Henss over Europa und der neue Glaube (1942). Een studie over christendom en nationaal-socialisme*, in *Verschaeviana* dl. 10 (1987) 73-104, p. 104).

Ik heb getracht de vele informatie op een vlot leesbare manier samen te brengen, “de feiten zo goed mogelijk op een rijtje [te] zetten en zo levendig mogelijk [te] beschrijven”¹², zoals Lucianus van Samosata het aan elke aspirant in de historiografie aanraadt. Ik hoop dat de hier voorliggende thesis op deze manier een bijdrage kan leveren aan het historisch onderzoek naar de Vlaamse beweging in de eerste helft van de 20ste eeuw in het algemeen en naar het leven van pater Juul Callewaert o.p. in het bijzonder.

¹² LUCIANUS VAN SAMOSATA, *Hoe word ik een goed historicus*, ed. G. H. DE VRIES, Amsterdam, Athenaeum – Polak & Van Gennep, 2007, p. 51 (§51. *De historicus als beeldend kunstenaar*).

HOOFDSTUK I. HET LAND VAN DE WORTELSTOK

“Ik ben om het even wie maar ik adem mijn eigen aarde”¹³. Met deze woorden drukte de priester-dichter Anton van Wilderode uit hoe hij ten diepste verbonden was met zijn geboortestreek, het Waasland. Wie de dichter wil verstaan, moet in ’s dichters land gaan. Het Land van Waas, van Wilderodes “land van de wortelstok”, is een onontbeerlijke hermeneutische sleutel voor ieder die zijn werk wil lezen en begrijpen.¹⁴ Dit gevoel van innige verbondenheid met de streek van herkomst vinden we ook terug bij pater Juul Callewaert. Deze werd op 4 februari 1886 geboren op de hofstee *Ter Tegelare* in de Langenhoek te Torhout, in het West-Vlaamse Houtland, op “een zucht van de ziedende zee”¹⁵. Als jongste in een landbouwersgezin met drie kinderen kende hij een onbezorgde jeugd. Het Vlaanderen zoals Callewaert dat mocht leren kennen in zijn jonge jaren had veel weg van het decor in een streekroman van Felix Timmermans. Zijn *terra nativitatis*, met de ongerepte natuur en de bewerkte akkers, met het geloof en de eenvoudige ziel van de mensen die er leefden, werd als een ideaalbeeld voor hem waar hij in zijn latere leven nog dikwijls dankbaar op terug keek.¹⁶

§ 1. HET KLEIN SEMINARIE VAN ROESELARE

Na het lager onderwijs te hebben doorlopen bij de zusters aan de Sint-Jozefschool te Torhout, kreeg de jonge Juul de kans om verder te studeren aan een van de meest befaamde colleges in Vlaanderen, het Klein Seminarie te Roeselare. Reeds in de eerste helft van de 19de eeuw waren er aan dit college priester-leraars actief, zoals Domien Cracco, die het gebruik van de volkstaal verdedigden en hun leerlingen een zekere Vlaamsgezindheid trachtten mee te geven. Een figuur met een grote invloed op deze stroming onder leerkrachten en leerlingen was de priester-dichter Guido Gezelle, die van 1854 tot 1860 les gaf aan het Klein Seminarie. In zijn dichtbundel *Vlaemsche Dichtoefeningen* (1858) schreef hij een opdracht aan zijn “beminde en dierbare Leerlingen” van het Seminarie waarin hij de bedoeling van zijn gedichten aan hen uitlegde: “Pogingen zijn het om ons Vlaamsch vooren te staan en te doen gelden, als meêgerechtigd om deel te maken van de talen *des grooten Dietschsprekenden Vaderlands*”¹⁷. In navolging van Gezelle ontstond er een hele beweging die ijverde voor het gebruik en de opwaardering van de Vlaamse taal, sterk beïnvloed door de romantische denkbeelden uit het werk van Hendrik Conscience (de kerelsmystiek) en het ultramontaanse gedachtegoed dat in

¹³ Dit zijn de laatste twee regels van het gedicht *Afscheid*, opgenomen in A. VAN WILDERODE (pseudoniem van Cyriel Coupé), *Volledig dichtwerk. Gebundelde gedichten*, ed. P. LATEUR, Tielt, Lannoo, 1999, p. 242.

¹⁴ Cf. R. VAN DE PERRE, *Anton van Wilderode. Een monografie*, Leuven, Davidsfonds, 1988, p. 11-15 en ID., *Het land van de wortelstok. Over de poëzie van Anton van Wilderode*, Leiden, Dimensie, 1991, p. 53.

¹⁵ Vers van de dichter J. Perk dat dikwijls aangehaald werd door pater Callewaert, hier opgenomen in T. BROUNS, *Zoo werd E. P. Callewaert 50 jaren*, in T. BROUNS et al. (ed.), *Vlaanderen's hulde*, 13-53, p. 14.

¹⁶ P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 13; J. CALLEWAERT, *E. P. Callewaert's Dankwoord*, in T. BROUNS et al. (ed.), *Vlaanderen's hulde*, 153-160, p. 156 en ID., *En Vlaanderen voor Christus*, Antwerpen, 't Groeit, 1951, p. 97-98. Ook het werkje *Eene Landgamme* (het gamma – de toonladder of toonschaal – van een land), waarin de jonge Callewaert de deugden van het landelijke volk beschrijft als de noten van een schone symfonie, is tekenend voor deze gedachtewereld (BRUGGE, BAB, N89, Pater J. Callewaert, *Eene Landgamme* (s.d.; vermoedelijk geschreven voor 1905)).

¹⁷ G. GEZELLE, *Dichtwerken*, ed. F. BAUR, dl. 1, Antwerpen, Standaard Boekhandel, 1949, p. 8.

deze jaren fors opgang maakte. De lettergilde aan het Seminarie, een literaire vereniging van leerlingen die onder de auspiciën van een van de leraars stond, ging helemaal mee op in deze tendens.¹⁸ In 1873 werd de priester-leraar Hugo Verriest, die zich tijdens een toespraak in 1872 reeds als een uitgesproken Vlaamsgezind man had geprofileerd, directeur van de gilde. Voor het schooljaar 1874-1875 werd de flamingante student Albrecht Rodenbach secretaris. Een zekere radicalisering tekende zich af. Noch vanuit het schoolbestuur,¹⁹ noch vanuit het bisdom²⁰ waren er in het begin echter fundamentele bezwaren tegen studentenverenigingen als de lettergilde die zich inzetten voor het gebruik en de opwaardering van het Vlaams.

In februari 1875 kwam de ultramontaanse dichter Lodewijk de Koninck een voordracht geven aan het Klein Seminarie. Henri Delbar, de toenmalige superior (directeur) van het Seminarie, was uit Moeskroen afkomstig en kende maar weinig Nederlands. Toch liet hij zich voor de gelegenheid ertoe verleiden de dichter in te leiden in het Nederlands. “Zonder dat hij er erg in had, radicaliseerde Delbar op die bewuste dag de houding en de verwachtingen van de Roeselaarse leerlingen [...] Maar wat Rodenbach en zijn klasgenoten beschouwden als de mogelijke aanzet tot de vervlaamsing van hun college, betekende voor Delbar de uiterste grens van zijn toegeeflijkheid. Hij was helemaal niet van plan te raken aan de suprematie van het Frans in het onderwijs”²¹. Enkele kleinere incidenten, waaronder een circulerend spotgedichtje met een negatieve toespeling op de Walen, wekten de ongerustheid van de superior.²² Ook op het bisdom volgde men de situatie nu enigszins argwanend. Johan Strobbe schrijft in zijn geschiedenis van het Klein Seminarie dat het bisdom meende dat “de levendige belangstelling die er onder de leerlingen leefde voor de Vlaamse zaak [...] kon leiden tot ‘overdrijvingen’ en, veel erger, tot een aantasting van het gezag binnen het instituut”²³. Intussen legde Rodenbach zich samen met zijn klasgenoten toe op de voorbereiding van het superiorsfeest, een feest dat werd georganiseerd ter ere van de directeur waaraan leerlingen en leraars deelnamen. De studenten werden geacht twee liederen te brengen op het feest. Daar zij in de inleiding van Delbar op de Koninck een teken van Vlaamsgezindheid hadden vermoed, meenden zij dat de superior het aangenaam zou vinden enkel Vlaamse liederen te horen te krijgen op het feest. Toen de superior dit echter had vernomen, besloot hij in te grijpen en oordeelde dat *Het Lied der Vlaamsche Zonen*, waarvan Rodenbach de tekst had geschreven, diende vervangen te worden door een Franstalig lied. Het andere lied mocht nog steeds in het Vlaams blijven. Hierop besloten de leerlingen, onder leiding van Rodenbach en zijn medeleerling Julius Devos, dat ze helemaal niet zouden zingen op het feest als niet beide liederen in het Vlaams mochten zijn.

¹⁸ L. GEVERS, *Bewogen Jeugd. Ontstaan en ontwikkeling van de katholieke Vlaamse studentenbeweging 1830-1894*, Leuven, Davidsfonds, 1987, p. 73.

¹⁹ F. BOUDREZ, *Klein Seminarie van Roeselare* in *NEVB* 2 (1998) 1727-1730, p. 1727.

²⁰ M. DE BRUYNE, *De Groot Stooringe te Roeselare in 1875*, in R. BOUCQUEY et al. (ed.), *De Groot Stooringe 1875. Historische bijdrage tot de geschiedenis van de Vlaamse studentenbeweging*, Rumbeke, Concordia, 1975, 15-26, p. 18.

²¹ J. STROBBE, *200 jaar dichters, denkers en durvers. Het Klein Seminarie van Roeselare, biografie van een college*, Tielt, Lannoo, 2007, p. 173-174.

²² M. DE BRUYNE, *De Groot Stooringe*, p. 21.

²³ J. STROBBE, *200 jaar dichters*, p. 171-172. De opmerking van Strobbe over de mogelijkheid dat het flamingantisme tot een “aantasting van het gezag” kon leiden, lijkt me eerder anachronistisch. Desalniettemin is dit dus later wel het geval gebleken.

Tijdens het feestmaal zelf op de speelplaats was een echte feeststemming dan ook ver te zoeken. De superior vroeg dan maar aan een jonge leraar om het liedje *Car nous sommes des cuirassiers* in te zetten om de sfeer erin te brengen. De leerlingen zongen mee, maar verdraaiden de tekst van het lied tot “car nous sommes cuits assez”. Deze daad van publiek verzet kon de superior niet dulden en hij verliet woedend het feest. Intussen zetten de leerlingen *Het Lied der Vlaamsche Zonen* in, dat door Rodenbach was herwerkt tot het *Blauwvoetlied* - een radicaal flamingante versie van wat eerst een danklied aan de superior was geweest. Tijdens het gezamenlijke avondgebed dreigde de superior met het wegsturen van de leerlingen én de leraars die deze opstandige sfeer hadden aangestookt. Het zou geen loos dreigement blijken, want Julius Devos werd van school gestuurd. Rodenbach ontsprong de dans echter, waarschijnlijk omdat hij uit een te machtige katholieke familie kwam en omdat de school op dat moment in onderhandeling lag met zijn familie over de verkoop van een stuk grond van de school.²⁴ Het hele incident is bekend geworden onder de naam ‘de *Groote Stooringe*’, en mag gelden als een van de eerste wapenfeiten van de Vlaamse studentenbeweging.²⁵ Rodenbach en zijn klasgenoten voltooiden hun opleiding aan het Klein Seminarie het jaar daarop, waarbij ze Hugo Verriest als titularis hadden. Tot zo’n grote spanningen als het jaar voordien kwam het evenwel niet meer. Met steun van het bisdom trad superior Delbar onverbiddelijk op tegen al wie te uitgesproken Vlaamsgezind was aan zijn college. Een heel aantal flamingante priester-lerars werd overgeplaatst, waaronder Hugo Verriest in 1878. Nadat hij was afgestudeerd aan het Klein Seminarie ging Albrecht Rodenbach rechten studeren aan de universiteit te Leuven. Hij zou echter in 1880 vroegtijdig komen te overlijden door tuberculose. Dit droeg alleen nog maar meer bij tot de iconische status die hij binnen de Vlaamse beweging reeds had verworven. De beweging die hij op gang had gebracht, de blauwvoeterij, zou ook na zijn dood binnen en buiten het Seminarie blijven doorgaan.

Het flamingantisme aan het Klein Seminarie bleef dus ondergronds en onderhuids verder sluimeren. Zo kwam ook de jonge boerenzoon Juul Callewaert er in de late jaren ’90 van de 19de eeuw mee in contact. Van zijn lagere school kende hij slechts enkele woorden Frans, en het strikt Franstalig regime aan het Seminarie zat hem dan ook dwars. Toch paste hij zich snel aan en ontpopte zich tot een goede student. In Roeselare was hij actief in de studentenbond Wijtewa; thuis, tijdens de vakantieperiodes, was hij actief in de Torhoutsche Gilde. Voor deze studentenvereniging hield hij zijn eerste redevoeringen en organiseerde hij verschillende bedevaarten; daarnaast schreef hij vele bijdragen voor de studentenblaadjes die circuleerden. Voor het invloedrijke studentenblad *De Vlaamsche Vlagge*, dat verspreid werd onder alle studentenbonden in West-Vlaanderen maar ook daarbuiten, schreef hij onder de pseudoniemen ‘Pauwel van Groenendael’ en ‘Houtlander’.²⁶ Het was voor de jonge student Callewaert zijn

²⁴ J. STROBBE, *200 jaar dichters*, p. 181.

²⁵ Zie ook R. VANLANDSCHOOT, *Albrecht Rodenbach. Biografie*, Tielt, Lannoo, 2002, p. 297-310; F. BOUDREZ, *Klein Seminarie*, p. 1727-1728 en H. J. ELIAS, *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte*, dl. 3, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1971, p. 109-116.

²⁶ L. VOS & L. GEVERS, *Dat volk moet herleven. Het studententijdschrift De Vlaamsche Vlagge 1875-1933*, Leuven, Davidsfonds, 1976, p. 132; T. BROUNS, *Zoo werd E. P. Callewaert*, p. 17-18 en 26-27 en P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 21-23.

oefenschool in flamingantisme. Hij werd sterk aangegrepen bij het lezen van Conscience²⁷ en zag zichzelf staan in de traditie van het “genie” Gezelle, Verriest en Rodenbach, het driemanschap dat het Vlaamse volk had wakker geschud.²⁸ Terugkijkend op deze periode schreef Callewaert dat datgene wat altijd al in hem had gezeten, nu werd gewekt en vorm kreeg: “Ik zal mijn flamingantisme noemen het levend bewustzijn van mijn oorspronkelijk wezen, thans gedoopt in de historie van het oude Vlaanderen en in den noodtoestand van het moderne Vlaanderen”²⁹. Onder zijn medeleerlingen bleven zijn inspanningen voor de Vlaamse zaak ook niet onopgemerkt: een van hen noemde Callewaert in een brief de “Hoofdman” die “het meest heeft bijgedragen om het Vlaamsche vier in ‘Wijtewa’ [het Klein Seminarie van Roeselare] dat te smeulen lag onder de rookende assche der lui- en moedeloosheid, wederom te doen sperke en vlamme schieten”³⁰. Ook in zijn slotredevoering op zijn proces voor het krijgshof te Gent na de Tweede Wereldoorlog, verwees Callewaert opnieuw naar zijn ‘Roeselaarse periode’ als de wortels van zijn Vlaamsgezindheid: “Van mijn prilste jeugd af, heb ik in het Klein Seminarie te Roeselare, mij laten medevoeren met de melodieën van Vlaamse heropstanding, die Gezelle, Verriest en Rodenbach, als koningen met harpen hebben voorgespeeld...”³¹

§ 2. EEN JONGE PREDIKHEER

Zoals vele van zijn medestudenten besloot ook Juul Callewaert zich na het laatste jaar aan het Klein Seminarie op te geven voor de diocesane priesteropleiding. Het curriculum van deze opleiding bestond de eerste twee jaren uit filosofie, die te Roeselare werd gegeven. Daarna werden de seminaristen doorgestuurd naar het Brugse Grootseminarie, waar ze een opleiding in de theologie kregen. Tijdens zijn eerste jaar aan het seminarie las Callewaert een aantal geschriften van twee beroemde 19de-eeuwse dominicanen, de Franse *père* Henri-Dominique Lacordaire (die de orde had heropgericht in zijn land na de Franse Revolutie en van wie de geschriften omwille van hun liberaal-katholieke gedachtegoed toch met enige argwaan werden bekeken) en de Ierse *friar* Thomas Burke (een beroemde theoloog en predikant). Zo begon de jonge seminarist te vermoeden dat zijn roeping elders lag.³² Callewaerts keuze voor de dominicanen was echter allerminst evident, daar deze orde weinig gekend was in West-Vlaanderen. De Belgische dominicanenprovincie, toegewijd aan de H. Rosa, werd immers pas in 1861 officieel opgericht, nadat de orde verboden was in de Zuidelijke Nederlanden onder de Franse bezetting. Er kwam pas terug een dominicaanse aanwezigheid in West-Vlaanderen met de stichting van een klooster te Oostende in 1873.³³ Callewaert nam contact op met de

²⁷ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3122(2), Herinneringen aan mijn jeugdleven, dl. 2, p. 5 (d.d. 1/1 – 18/1/45).

²⁸ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L.J. Callewaert (AC108)*, D3122(3), Het klein Seminarie van Rousselaere, d.d. 30/6/1906.

²⁹ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3122(2), Herinneringen aan mijn jeugdleven, dl. 2, p. 4 (d.d. 1/1 – 18/1/45).

³⁰ Uit een brief van een medeleerling, d.d. 29/6/1902, opgenomen in T. BROUNS, *Zoo werd E. P. Callewaert*, p. 21.

³¹ Uit J. Callewaerts slotrede van zijn proces bij het Krijgshof van Gent, d.d. 11/4/1946, opgenomen in P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 259.

³² *Ibid.*, p. 25.

³³ In oktober 1873 kwamen de dominicanen naar Oostende om er het apostolaat dat de paters kapucijnen voor de Franse bezetting hadden uitgeoefend, op zich te nemen. Dit deden ze tot november 1881, toen het klooster werd

dominicanen te Leuven, trok naar hun klooster en kreeg er de toestemming om te starten met zijn opleiding aan het noviciaat te La Sarte bij Hoei, wat hij deed in september 1905. Daar kreeg hij de kloosternaam Laurentius, naar de Zalige Laurentius van Ripafratta (1373-1456) die bekend werd als predikant en hervormer van de dominicanerorde.³⁴ Na het noviciaatsjaar legde Callewaert zijn professie af en werd hij naar het klooster te Leuven gestuurd om er zijn priesteropleiding te beginnen. Volledig in de geest van die tijd bestond deze voornamelijk uit de studie van de *Summa Theologica* van de H. Thomas van Aquino. Pater Nuyens stelt dat Callewaert de teksten van de *doctor angelicus* als rijk van inhoud beschouwde, maar dat hij de formalistische benadering van zijn werk door velen hekelde.³⁵

Ondertussen onderhield Callewaert zijn betrekkingen met de West-Vlaamse scholieren. In 1908 werd hij redacteur van *De Vlaamsche Vlagge* en in 1910 publiceerde hij in dat studententijdschrift een reeks artikels onder zijn schuilnaam Pauwel van Groenendael waarin hij een uiteenzetting gaf over de plichten van de Vlaamse studenten: zij moesten vooreerst als apostels “hun vlaams- en volksgezinde boodschap uitdragen”, ten tweede “zich beschaafd en voornaam [...] leren [te] gedragen”, ten derde zich op sociaal en wetenschappelijk vlak ontwikkelen en engageren, ten vierde “propaganda [...] maken voor de Vlaamse beweging” en ten vijfde “werken aan een verdieping van hun geloofsleven”³⁶. In deze jaren groeiden ook de eerste contacten met gelijkgezinde Leuvense hoogstudenten, dit voornamelijk via de vereniging Amicitia die, opgericht in 1911, de katholieke en flamingante studenten aan de *Alma Mater* wilde groeperen.³⁷ Spilfiguur en stichtend lid van Amicitia was de jonge student Firmin Deprez, die eveneens een oud-student was van het Klein Seminarie te Roeselare en daar actief was in de Vlaamsgezinde studentenbeweging. In 1910 was hij hoofdredacteur van *De Vlaamsche Vlagge* geworden en werkte aldus samen met pater Callewaert.³⁸ Amicitia wilde aan haar leden “een aangenaam maar deftig verenigingsleven bieden dat hen moest bevrijden van de ‘ideaaldodende stroming van onverschilligheid en halfheid’. De vereniging zette zich vooral af

geliquideerd omdat de provincie niet in voldoende mankracht en middelen kon voorzien voor de Oostendse vestiging. In mei 1882 keerden de dominicanen echter terug nadat de paus hen hiertoe opdracht had gegeven. Cf. I. VAN HYFTE, *Van moestuin tot Oostendse Poverello-kerk*, in *De Plate* 37 (2008) 239-240; ID., *Aanvulling*, in *De Plate* 37 (2008) 253; R. PLASSCHAERT, *De Dominicanen te Oostende*, in *Lange Nelle* 22 (2010) 27-29; ID., *De Dominicanen te Oostende (slot)*, in *Lange Nelle* 22 (2010) 49-51; ID., *De Dominicanenkerk te Oostende (1)*, in *Lange Nelle* 22 (2010) 71-74; ID., *De Dominicanenkerk te Oostende (slot)*, in *Lange Nelle* 23 (2011) 4-5 en G. BUFKENS, *De Dominicanenkerk van Oostende*, in CULTUURDIENST STAD OOSTENDE, *Open Monumentendag Oostende 8 september 2002. “Symbolen”*, Oostende, 2002, 32-40.

³⁴ I. W. FRANK, *Laurentius von Ripafratta*, in *Lexikon der Heiligen und der Heiligenverehrung* 2 (2003), 923.

³⁵ P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 34-35. Pater Nuyens geeft geen namen wanneer hij spreekt over hen die de *Summa* op formalistische wijze benaderden. In de catalogus van de dominicanenprovincie kunnen wel de namen worden gevonden van wie op dat moment les gaf over de *Summa* aan Callewaert (cf. *Catalogus Conventuum et Fratrum Provinciae S. Rosae in Belgio Ordinis Praedicatorum* 1908, p. 5-6; 1909, p. 5; 1910, p. 4-5; 1911, p. 4-5 en 1912, p. 4-5).

³⁶ L. VOS & L. GEVERS, *Dat volk moet herleven*, p. 155 en P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 36.

³⁷ P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 37-38; H. J. ELIAS, *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging 1914-1939*, dl. 1, Antwerpen – Utrecht, De Nederlandsche Boekhandel, 1971, p. 109 en H. GRAVEZ & M. DE MOOR, *Amicitia*, in *NEVB* 1 (1998) 271.

³⁸ Historicus Hendrik Jozef Elias spreekt dan ook van “de richting Roeselare die [in deze jaren] haar stempel drukt op *De Vlagge*” (H. J. ELIAS, *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte*, dl. 4, p. 125). Van de vertrouwelijke band die Deprez en Callewaert hadden, getuigen verschillende brieven die bewaard zijn gebleven in het Callewaert-archief in het ADVN te Antwerpen (D3121(2)).

tegen de [studenten]clubs, die inderdaad niet zelden de werking van de Vlaamse studiekringen belemmerden en zo een ernstige Vlaamse studentenbeweging dwarsboomden”³⁹. In de daaropvolgende jaren zou Amicitia uitgroeien tot een van de meer radicaal flamingante studentenbewegingen die de strijd van de flaminganten – in Leuven vooral geconcretiseerd in de strijd voor de vernederlandsing van de universiteit – ging zien “als een nationale strijd voor politieke zelfstandigheid”⁴⁰. Door haar radicale stellingname inzake de Vlaamse strijd maar ook omdat de leden – vanuit hun christelijk idealisme – weigerden deel te nemen aan sommige studentikoze activiteiten, vormde Amicitia een splijtzwam onder de Vlaamse hoogstudenten.⁴¹ Voorlopig bleef dit radicale gedachtegoed echter beperkt tot deze “kleine avant-garde groep [die] streefde naar een hoogstaande en vlaamsstrijdende studentenbeweging” maar die dus vooralsnog “weinig gehoor vond bij de grote massa”⁴².

Op 14 juli 1912 werd Juul Callewaert te Leuven tot priester gewijd. Twee maanden later werd hij geassigneerd naar het dominicanenklooster te Oostende. In die tijd organiseerden de Oostendse dominicanen in de vakantieperiodes godsdienstige activiteiten voor de hoogstudenten die naar huis kwamen. Doorheen het academiejaar konden deze studenten reeds terugvallen op het Sint-Thomasgenootschap (‘Thomas’) te Leuven, een godsdienstige en culturele vereniging die voor het eerst werd opgericht door de dominicanen in 1649.⁴³ De jonge Juul Callewaert was via ‘Thomas’ in contact gekomen met de Leuvense dominicanen toen hij zich wou gaan aanbieden voor het noviciaat en was ook betrokken bij het genootschap toen hij in Leuven studeerde. In deze geest besloot hij in Oostende een Sint-Thomasgenootschap op te richten voor gewone volksjongens, waarvan de eerste bijeenkomsten onmiddellijk veel succes kenden. Hij kreeg echter ook al snel moeilijkheden omdat hij zijn voordrachten gaf in de kapel van het klooster en niet, zoals de gewoonte was bij zulke voordrachten, in de zaal die door de parochie werd aangeboden. Callewaert weigerde volgens zijn biograaf pater Nuyens in deze zaal te spreken omdat het “een lokaal was met politieke strekking en hij met zijn voordrachten over godsdienstige en zedelijke vraagstukken elke volks- en burgersjongen buiten elke bekommernis wilde bereiken”⁴⁴. Nuyens meent dat de tegenstanders kwaad waren omdat Callewaert buiten de traditionele kaders van de katholieke zuil iets succesvol organiseerde; dat men zich bovendien ging herinneren dat hij in Roeselare, Torhout en Leuven geëngageerd was geweest in Vlaamsgezinde middens en dat ze geschrokken waren van de aard van de onderwerpen waarover de jonge pater durfde te spreken (bijvoorbeeld over liefdesrelaties).⁴⁵ Waar zijn tegenstanders het waarschijnlijk het moeilijkst mee hadden, was dat Callewaert in de

³⁹ L. VOS & L. GEVERS, *De Vlaamse studentenbeweging te Leuven (1836-1914)*, in *Historica Lovaniensa* nr. 38 (1975) 109-142, p. 139. Met deze clubs worden in de eerste plaats de regionale clubs bedoeld, die een sterke nadruk legden op studentikoziteit.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 141.

⁴¹ *Ibid.*, p. 142 en H. GRAVEZ & M. DE MOOR, *Amicitia*, p. 271.

⁴² *Ibid.*, p. 142.

⁴³ Het genootschap bestond van 1649 tot 1797, toen het samen met de katholieke universiteit werd afgeschaft door de Franse bezetters. In 1835 werd het heropgericht toen de universiteit terug naar Leuven kwam (het jaar voordien werd de universiteit al nieuw leven ingeblazen te Mechelen); cf. P. J. NUYENS & K. PALINCKX, *Sint-Thomasgenootschap*, in *NEVB* 3 (1998) 2756-2757.

⁴⁴ P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 46.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 46-47.

beslotenheid van de kapel tegen de volksjongens kon preken wat hij wilde. Omdat er geruchten waren doorgedrongen tot in Oostende over Callewaerts flamingantisme, vertrouwde de Oostendse deken de jonge pater niet helemaal: Callewaert kon in de kapel een politieke boodschap meegeven aan de jongeren die inging tegen de standpunten van de katholieke partij. De deken besloot de zaak voor te leggen aan het bisdom.⁴⁶ Vanuit het bisdom werd samen met de oversten van Callewaert een compromis uitgewerkt: de pater diende vanaf nu te preken in de kloosterkerk, dus in volle openbaarheid, maar hij kon niet verplicht worden in de zaal van de parochie te preken, daar men een zekere soevereiniteit in het apostolaat van het klooster wilde respecteren.⁴⁷ Mede door de strubbelingen rond het Oostendse Sint-Thomasgenootschap verwierf de jonge pater enige bekendheid als predikant in West-Vlaanderen. In 1913 kreeg hij de kans twee brochures te publiceren: *De Toekomst der Katholieke Jonge Wachten en de Katholieke Jonge Wachten der Toekomst* en *De Apologetische Opleiding van de studenten*. Deze behandelden dus dezelfde thematiek als die waarover hij in *De Vlaamsche Vlagge* reeds had geschreven, namelijk over de vraag naar de plaats en de inhoud van opvoeding en opleiding binnen de katholieke jongerenbeweging. Daarnaast wijdde Callewaert zich aan enkele vertalingen, waaronder die van het boek *L'éducation du caractère* (1908) van de Franse dominicaan Stanislas Martin Gillet, die later magister-generaal van de orde zou worden. Dat Callewaert dit werk vertaalde, toont nogmaals zijn interesse in het opvoedingsvraagstuk.

Op 28 juni 1914 schoot de jonge Serviër Gavriilo Princip in Sarajevo aartshertog Franz Ferdinand van Habsburg, de troonopvolger van Oostenrijk-Hongarije, en diens vrouw, Sophie Chotek, dood. De kettingreactie die door deze schoten in gang werd gezet zou Europa en de rest van de wereld voorgoed veranderen. Ook de jonge pater Callewaert in het Oostendse dominicanenklooster zou worden meegesleurd door de loop der gebeurtenissen in deze eerste grote wereldbrand.

⁴⁶ BRUGGE, BAB, N89, Kan. K. Dubois, Brief van De Cuyper aan Geldhof, d.d. 21/9/65: "Het was niet zoveel uit 'antinationalisme' dat hij [de Oostendse deken] handelde, maar wel uit bekommernis voor de katholieke partij, die dan nog zeer 'confessioneel' was".

⁴⁷ De toenmalige overste van de Belgische dominicanenprovincie, pater Rolin, schreef een brief naar Mgr. Waffelaert, de Brugse bisschop, waarin hij dit hele verhaal vertelde en het opnam voor zijn jonge ordegenoot (BRUGGE, BAB, N89, Pater J. Callewaert, Brief van Rolin aan Waffelaert, d.d. 24/3/13).

HOOFDSTUK II. DE GROOTE OORLOG

Op 2 augustus 1914 leverde de Duitse gezant te Brussel een ultimatum af aan de Belgische regering: de Fransen zouden plannen hebben om door België op te rukken om Duitsland aan te vallen, en daarom zag het Duitse rijk zich genoodzaakt eveneens door België te trekken om dit te verhinderen. De Belgen hadden de keuze: de Duitse troepenverplaatsingen door eigen grondgebied dulden of zich hiertegen verzetten. Mocht men voor het verzet kiezen, dan zou Duitsland het Belgische koninkrijk als een vijandige mogendheid beschouwen. Men kreeg twaalf uur de tijd om een beslissing te nemen. De Belgische regering hield ondanks de Duitse dreiging voet bij stuk: de neutraliteit bleef gehandhaafd, maar in geval van agressie zou men zich verdedigen. Op 4 augustus trokken de eerste Duitse troepen België binnen. Daar het Duitse leger volgens het plan van Alfred von Schlieffen eerst zo snel mogelijk het zuiden en het centrum van België diende in te nemen om vandaaruit af te buigen om Frankrijk binnen te vallen, werd het Noorden en de kuststreek van het land in deze eerste fase gepasseerd. Pas in oktober werd de streek bedreigd door de Duitse invallers. Pater Callewaerts kloosteroversten oordeelden dat het beter zou zijn als de jonge pater trachtte om het land te ontvluchten. Midden oktober trok hij dus de grens met Nederland over, waar hij enkele dagen bij de dominicanen te Rotterdam verbleef. Callewaert besloot echter niet in Nederland te blijven, maar door te trekken naar Engeland waar hij enige tijd logeerde bij de dominicanen te Londen.

Callewaert was niet de enige Belg die het Kanaal was overgestoken op vlucht voor de Duitsers. Bij de wapenstilstand in 1918 bevonden zich zo'n 160 000 Belgen in Engeland,⁴⁸ tijdens de oorlog waren dat er dus vermoedelijk nog iets meer. Kardinaal Désiré-Joseph Mercier, de Mechelse aartsbisschop, had zijn vicaris-generaal Antoine Alphonse De Wachter naar Engeland gestuurd om aldaar de pastorale zorg onder de Belgische vluchtelingen te coördineren. Pater Callewaert werd door deze Mgr. De Wachter, die verbleef in het *Bishop's House* te Southwark, aangesteld tot aalmoezenier van de Belgische vluchtelingengemeenschap te Stockport, bij Manchester.⁴⁹ Dat zijn kloosteroversten opdracht gaven om te vluchten naar het buitenland en dat hij door een bisschop werd aangesteld tot vluchtelingenaalmoezenier, lijkt in een aantal biografische werken over pater Callewaert – al dan niet bewust – door de schrijvers ervan naar de achtergrond geschoven te worden of wordt gewoon geheel door hen verzwegen.⁵⁰

⁴⁸ S. DE SCHAEPDRIJVER, *De Groote Oorlog. Het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Antwerpen, Houtekiet - Linkeroever Uitgevers; Amsterdam, Atlas Contact, 2013, p. 113 en H. PIRENNE, *La Belgique et la Guerre Mondiale*, Parijs, Les Presses Universitaires de France; New Haven, Yale University Press, 1928, p. 278. Pater Nuyens heeft het over een aantal vluchtelingen dat bijna dubbel zo groot is, namelijk zo'n 300 000 (P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 55).

⁴⁹ De bronnen over de grootte van deze vluchtelingengemeenschap rond Manchester lijken te verschillen: pater Nuyens heeft het over 8000 Belgische vluchtelingen (P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 55), terwijl Theo Brouns en Arthur De Bruyne het op zo'n 3000 vluchtelingen houden (T. BROUN, *Zoo werd E. P. Callewaert*, p. 35 en A. DE BRUYNE, "Petits vicaires..." *Priester Daens, Dom Modest Van Assche, Rektor Jan Bernaerts, Pater Callewaert* (West-Pockets, 2-3), Sint-Baafs-Vijve, Oranje, 1968, 117-160, p. 122). Het is mogelijk dat Brouns en De Bruyne enkel de gemeenschap van Stockport zelf in rekening hebben gebracht, waar pater Nuyens waarschijnlijk ook de vluchtelingen in de wijde omgeving van Stockport heeft meegeteld – die ook onder pater Callewaerts zorg vielen.

⁵⁰ Theo Brouns stelde dat "de voorzienigheid [...] Callewaert [...] gedurende den oorlog in Engeland [bracht]. Het hart van den Vlaming en den priester dwong hem mee te leven met z'n volk, te zoeken naar hen die verloren liepen

§ 1. DE STEM UIT BELGIË

Aan het begin van de oorlog was ook de Antwerpse priester Floris Prims uitgeweken naar Engeland. Hij richtte er een hulporganisatie op voor de Belgische vluchtelingen en startte met de uitgave van een blad dat zowel in het Nederlands als in het Frans verscheen, *De Stem uit België/L'Echo de Belgique*.⁵¹ Het blad werd verspreid onder de Belgische vluchtelingen maar vond ook al snel zijn weg naar het front. *De Stem* hield zich niet enkel bezig met het verspreiden van de laatste nieuwsberichten, maar in het kader van Prims' hulporganisatie ontplooidde het ook "een hele sociale actie op het gebied van werkverschaffing, onderwijs en religieus leven"⁵². In 1915 stuurde pater Callewaert enkele artikels op naar Prims, die deze prompt publiceerde in de volgende aflevering van *De Stem*. Zo werd er een zwijgende samenwerkingsovereenkomst gesloten tussen Prims en Callewaert,⁵³ die vanaf dan de redactie op zich nam van de nieuwe studentenrubriek in *De Stem*, waarvoor hijzelf ook vele bijdragen schreef. Onder meer door de bijdragen van Callewaert steeg het aantal abonnementen op *De Stem* geweldig, dit vooral aan het front, waar "*De Stem* [...] het meest verspreide Vlaamstalige blad [was]. Bijna de helft van het aantal nummers [was] voor distributie aan het front bestemd"⁵⁴.

A. HET PACIFISME VAN *DE STEM*

De medewerkers van *De Stem* spanden zich in om een 'zo objectief mogelijke' oorlogsberichtgeving te geven. Er werd geen partij gekozen voor de geallieerden, noch werden de Duitsers geheel verketterd. Het blad koos "duidelijk voor een politieke oplossing van het conflict. Bij een militaire overwinning moet immers altijd één van de partijen de nederlaag lijden. Het is dan ook te begrijpen dat *De Stem* elk vredesvoorstel toejuicht"⁵⁵. De verschillende voorstellen en oproepen tot vrede van paus Benedictus XV werden door *De Stem* aldus uitermate positief onthaald. Dit internationaal-pacifistisch profiel leverde het blad in de Franstalige pers het verwijt op "plus neutral que belge" te zijn.⁵⁶ In de oorlogvoerende staten hadden het patriottisme en het militarisme namelijk de overhand genomen en had men geen oor naar vredesvoorstellen, zelfs niet als ze uit Rome kwamen. In België was de patriottische geest, opgekomen na het Duitse ultimatum, nog sterker geworden door de wreedheden die de Duitse

en die dreigden ten onder te gaan in de pijnen die vleesch en ziel doorschroeyden [...]. Te Stockport bij Manchester werd hij als pastoor der vluchtelingen benoemd" (T. BROUNS, *Zoo werd E. P. Callewaert*, p. 34-35; cf. J. CALLEWAERT, *Op den uitkijk*, Brugge – Leuven – Leiden, Sint Michiel en Vlaamsche Boekenhal, 1919, p. 7: "Gods voorzienigheid liet mij binst den wereldoorlog, in Engeland aanlanden"). Arthur De Bruyne ging met rasse schreden door deze periode uit het leven van Callewaert: "... na twee jaar reeds, komt er einde aan zijn verblijf te Oostende, want het is oorlog. In oktober 1914 is pater Callewaert in Engeland [...] hij wordt vluchtelingenpastoor te Stockport, een voorstad van Manchester" (A. DE BRUYNE, "*Petits vicaires...*", p. 122).

⁵¹ A. CALLENS, *Prims, Floris*, in *NEVB* 2 (1998) 2509-2510, p. 2509. *L'Echo*, de Franstalige versie van *De Stem*, moest echter al snel in de oorlog de boeken neerleggen.

⁵² EAD., *Pater Jules Callewaert en 'De Stem uit België'*, in *Verschaeviana* dl. 5 (1982) 37-61, p. 39.

⁵³ *Ibid.*, p. 40.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 40. Hierbij moet opgemerkt worden dat *De Stem* gratis werd verzonden naar alle Belgen die een exemplaar opvroegen. Alleen van die mensen die zonder probleem een abonnement konden betalen, werd ook echt een bijdrage verwacht (EAD., *Het weekblad 'De Stem uit België' (1914-1919). Een bijdrage tot de studie van de Vlaamse emigrantpers in de eerste wereldoorlog*, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Letteren, K.U. Leuven), Leuven, 1980, p. 57).

⁵⁵ EAD., *Het weekblad*, p. 242.

⁵⁶ Verwijt van het Franstalige blad *Le XXIème Siècle* (*Ibid.*, p. 241).

troepen hadden aangericht bij de bezetting. Kardinaal Mercier, die niet naar het buitenland was gevlucht maar in Mechelen was gebleven, schreef met Kerstmis 1914 een herderlijke brief aan de gelovigen waarin hij “aan het patriottisme een eigen morele waarde toe[kende], die van alle burgers, ook de niet-katholieke, edelere mensen maakte”⁵⁷. Deze brief werd door de Duitsers verboden en moest clandestien verspreid worden. Door deze militant patriottische houding maakte de kardinaal zich enorm populair onder Belgische patriotten en in de geallieerde landen, maar hierdoor hinderde hij ook de vredespolitiek van paus Benedictus XV.⁵⁸ Zijn houding botste vanzelfsprekend eveneens met de pacifistische boodschap die *De Stem* wilde uitdragen.

B. HET FLAMINGANTISME VAN *DE STEM*

Al vroeg in de oorlog kwamen er van het IJzerfront berichten over de taalproblematiek in het Belgische leger. *De Stem* engageerde zich ertoe deze wantoestanden aan te klagen.⁵⁹ Ook hier botste men op de onverbiddelijke figuur van kardinaal Mercier, die inzake het taalvraagstuk niet bereid was enige water bij de wijn te doen, zeker niet toen de Duitsers door een gerichte *Flamenpolitik* een deel van de Vlamingen konden overhalen om mee te stappen in de actieve collaboratie, het activisme.⁶⁰ De activisten werkten samen met de Duitsers en zwoeren de Belgische staat af omdat deze niet wilde luisteren naar de Vlaamse grieven. Mercier veroordeelde openlijk de activisten en hun verwezenlijkingen, waaronder de volledige vernederlandsing van de Rijksuniversiteit te Gent en de administratieve scheiding van Vlaanderen en Wallonië. De Belgische regering verwierp tevens deze activistische demarches, en na de oorlog werden deze zaken dan ook opnieuw ongedaan gemaakt (de Rijksuniversiteit zou uiteindelijk pas in 1930 vernederlandsd worden). Kardinaal Mercier keek neer op het Nederlands en begreep de Vlaamse eisen niet. Kerkhistoricus Robrecht Boudens, die een bekende studie heeft gewijd aan de houding van de kardinaal tegenover de Vlaamse beweging, heeft opgemerkt dat Mercier “een soort religieus totalitarisme” huldigde, waarbij hij stelde “dat alle vraagstukken die de eenheid van het vaderland betroffen, ook onder de kerkelijke verantwoordelijkheid vielen. Politiek en cultuur waren gebieden waaraan hij geen

⁵⁷ L. GEVERS, *Voor God, Vaderland en moedertaal. Kerk en natievorming in België 1830-1940*, in *BEG-CHTP 2* (1997) nr. 3, 27-53, p. 36. Deze brief is gedeeltelijk opgenomen in K. VAN ISACKER, *Herderlijke brieven over politiek 1830-1966*, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1969, p. 89-92. De benedictinessen van Maredret maakten in het geheim een “verluchte kopie in neogotische stijl” van deze brief. Hierin wordt “de Duitse bezetter [...] gedemoniseerd, evacuatie, verwoeste steden, plunderingen en gruwelijke executies worden minutieus in beeld gebracht. Als een belangrijk bolwerk tegen de barbaarsheid figuren de koninklijke familie en de Kerk” (Lezing ‘Nonnen in het verzet. Merciers pastorale brief en de zusters van Maredret’ door Dominique Vanwijnsberghe, Mechelen, 27 februari 2014).

⁵⁸ Cf. J. F. POLLARD, *The Unknown Pope. Benedict XV (1914-1922) and the Pursuit of Peace*, Londen – New York, Geoffrey Chapman, 1999, p. 95; P. DELBAERE, *De Aartsbisschoppen van Mechelen*, Mechelen, De Vrienden van de Sint-Romboutskathedraal en de Mechelse historische kerken, 2009, p. 114-115; J. DE MAEYER, *De wending van de kerk naar het volk (1884-1926)*, in J. DE MAEYER et al. (ed.), *Het aartsbisdom Mechelen-Brussel. 450 jaar geschiedenis*, dl. 2: *De volkskerk in het aartsbisdom, een vrije kerk in een moderne samenleving (1802-2009)*, Antwerpen, Halewijn, 2009, 101-171, p. 166 en F. LATOUR, *La papauté et les problèmes de la paix pendant la première guerre mondiale* (Chemins de la mémoire), Parijs – Montréal, L’Harmattan, 1996, p. 116-122.

⁵⁹ “Floris Prims stak zijn Vlaamse overtuiging [...] niet onder stoelen of banken. Eind november 1914 keerde hij zich tegen elke inbreuk op de Vlaamse rechten: ‘Onze volksraad mag in niets worden geschonden: elke verminking ervan verzwakt ons als natie en is een prijsgeven van de vadergrond’” (D. VANACKER, *De Frontbeweging. De Vlaamse strijd aan de IJzer*, Koksijde, De Klapproos, 2000, p. 35; cf. p. 59).

⁶⁰ L. WILS, *Flamenpolitik en aktivisme* (Keureeks, 126), Leuven, Davidsfonds, 1974, p. 255-256.

zelfstandigheid toekende. Ook hier had de Kerk – dus de aartsbisschop – het recht bindende richtlijnen te geven. Het was een klerikalisme dat niet duldde dat de gewone gelovigen, of zelfs de gewone priesters, zouden zeggen hoe het hoorde”⁶¹. Zijn bisschoppelijke ordewoord inzake de Vlaamse eisen was voor hem ook meteen het laatste woord dat hierover gezegd diende te worden. Men was immers in de eerste plaats katholiek, en men behoorde pas in de tweede plaats tot een bepaald land of volk – een kwestie van prioriteiten te stellen op het vlak van loyauteit.⁶² Hier moet aan toegevoegd worden dat Merciers hameren op loyauteit weinig consequent genoemd kan worden: de trouw die hij van de gelovigen eiste, kon hij zelf niet opbrengen tegenover de paus inzake diens vredespolitiek.

In de oorlogvoerende staten werd het idee van de *union sacrée* vooropgesteld, waarin de onbreekbare eenheid van de natie in oorlog werd benadrukt, een eenheid waarin voorgaande interne politieke en ideologische spanningen en conflicten op een – bij wijze van spreken – hegeliaanse manier werden *aufgehoben*. De toenmalige nationale politieke situatie werd op die manier bevroren en men wilde niet toestaan dat hieraan geraakt werd, daar dit dan als een verzwakking van de eenheid werd – of kon worden – aanzien. De stellingnames, de positie en het gezag van Kerk en staat dienden dus niet in vraag te worden gesteld. Callewaert gaf echter wel openlijk kritiek op deze *union sacrée*, daar deze op politiek vlak misschien wel heilzaam kon zijn, maar op godsdienstig gebied volgens hem enkel kon leiden tot “verwatering” en een “lafheid” was.⁶³ Door de *union sacrée* moest het flamingantisme in de artikels in *De Stem* ook in eerder bedekte termen uitgesproken worden, daar het blad onderworpen was aan de burgerlijk-militaire alsook aan de kerkelijke censuur. Ook al werden de degens dus niet openlijk gekruist, toch klonken sommige artikels onmiskenbaar strijdbaar flamingant.⁶⁴ Dit ging voor Callewaert en enkele gelijkgezinden echter nog niet ver genoeg en daarom wilden ze hun eigen blad oprichten, waarin ze hun ongenoegen over de situatie van de Vlamingen vrij zouden kunnen ventileren – het blad zou de toepasselijke naam *Het Vrije Woord* moeten dragen. Het zou echter bij deze plannen blijven.⁶⁵

⁶¹ R. BOUDENS, *Kardinaal Mercier en de Vlaamse Beweging* (Keurreeks, 128), Leuven, Davidsfonds, 1975, p. 281-282 en L. GEVERS & L. VOS, *Kerk en nationalisme in Vlaanderen in de 19de en de 20ste eeuw*, in R. BURGGRAEVE & J. DE TAVERNIER, *Is God een Turk? Nationalisme en religie*, Leuven, Davidsfonds, 1995, 33-64, p. 44-45.

⁶² In het Vaticaan vond men dat Mercier best toegeeflijker mocht zijn tegenover de Vlamingen, maar het was ook duidelijk dat men zijn vingers niet wilde verbranden aan de hele kwestie: “le prestige international du cardinal Mercier le rendait incountournable pour la solution de la question [flamande]. Le Saint-Siège ne voulait plus s’opposer à son point de vue. Sur le fond de la question flamande, le pape ne s’est en fait jamais prononcé, jugeant qu’il ne pouvait pas s’immiscer dans les affaires internes du pays. On garde tout de même l’impression que Benoît XV n’a jamais nié sa sympathie pour la cause flamande. Mais, quoiqu’il ait reconnu la justesse de certaines de leurs revendications, il a estimé que leur lutte compréhensible ne devait nuire à aucun moment aux intérêts vitaux de l’Église” (J. DE VOLDER, *Benoît XV et la Belgique durant la Grande Guerre* (Bibliothèque Institut Historique Belge de Rome, 41), Turnhout, Brepols, 1996, p. 195). Ook hier werd de loyauteit tegenover de bisschoppen en de Kerk – enigszins vanzelfsprekend – voor de Vlaamse eisen geplaatst.

⁶³ Uit het artikel *Het godsdienstig leven der Belgische vluchtelingen in Engeland* (d.d. 18/2/16), later opgenomen in J. CALLEWAERT, *Op den uitkijk*, p. 81-92, aangehaalde citaten op p. 85.

⁶⁴ Zo bijvoorbeeld het artikel *Vlaamsch in Engeland!* (d.d. 14/1/16) waarin Callewaert opriep om dringend de taalrechten van de Vlamingen te erkennen (later opgenomen in *Ibid.*, p. 78-80).

⁶⁵ A. CALLENS, *Pater Jules Callewaert*, p. 57-59. Het groepje rond Callewaert vond dat *De Stem* niet genoeg het voortouw nam inzake de Vlaamse kwestie. Floris Prims bleef namelijk afhankelijk van de bisschoppelijke overheid

C. VERZET TEGEN *DE STEM*

De pacifistische en flamingante toon van de bijdragen van Callewaert en anderen in *De Stem* werd niet bepaald geapprecieerd door de kerkelijke overheid en de Franstalige pers.⁶⁶ Via Mgr. De Wachter werd Floris Prims verschillende malen op de vingers getikt omdat hij als redacteur er toch voor zou moeten zorgen dat de bijdragen in zijn blad een meer gematigde toon aanhielden. In een brief aan Mgr. De Wachter verdedigde Prims zich: vanzelfsprekend speelden er persoonlijke overtuigingen mee bij iedereen die bijdragen leverde voor het blad en bij hemzelf, en hij verklaarde zich bereid deze overtuigingen aan een onderzoek te onderwerpen. Hij kon deze evenwel niet achterwege laten zonder zijn oprechtheid te verliezen. Ook drukte hij nogmaals zijn loyauteit uit tegenover de Belgische staat en de kerkelijke overheid: “Je répudie tout ce qui dans le *Stem uit België* aurait pu aller à l’encontre de l’union et du respect des autorités religieuse et civile”⁶⁷. Mgr. De Wachter bracht schriftelijk verslag uit over de kwestie bij kardinaal Mercier. Hij meldde dat hij Prims al verscheidene malen had aangespoord tot voorzichtigheid, maar dat deze zich toch telkens weer liet verleiden tot een onvoorzichtigheid. De Wachter bestempelde *De Stem* ook als ultrapacifistisch en internationalistisch. Hij schreef dat deze toon er volgens Prims voor moest zorgen dat niet alle bruggen tussen de strijdende partijen werden opgeblazen, in de hoop op een gegeven moment toch tot vrede te komen. In het verslag voegde De Wachter hier enigszins sarcastisch aan toe: “Comme il se fait illusion”. Volgens De Wachter waren evenwel niet alle aanvallen op *De Stem* gerechtvaardigd – in sommige Franstalige pers werd het blad ronduit als collaboratiepamflet versleten. Wat betreft het ter sprake brengen van de Vlaamse kwestie in *De Stem*, was het klaar dat De Wachter er wel genoeg van had gehad en hij had dit ook aan Prims duidelijk gemaakt: “je lui ai donné l’ordre formel de ne plus la traiter – il m’a prié de donner cet ordre pour que, dit-il, je me fasse un devoir de conscience de m’y conformer”⁶⁸. In de Franstalige pers ging de aanval op *De Stem* echter onverminderd voort, waarbij vooral pater Callewaert het moest ontgelden, omdat hij als een van de meest radicale schrijvers werd beschouwd. In *La Nation Belge* werd hij ‘Bolo Pasja’ genoemd,⁶⁹ een verwijzing naar Paul-Marie Bolo, een Fransman die het plan had Franse kranten op te kopen om zo de publieke opinie ervan te overtuigen dat er maar best snel vrede kon worden gesloten met de Duitsers (Bolo werd uiteindelijk opgepakt in 1917 en geëxecuteerd voor landverraad in 1918).

en zou een radicalere flamingante koers van het blad niet toelaten, ook al was hij zelf wel Vlaamsgezind. Daar Prims geen redactieraad voor *De Stem* wilde organiseren, hield hij de redactie stevig in eigen handen. Callewaert en de zijnen zagen dan ook geen andere oplossing dan de oprichting van een eigen blad.

Na de Eerste Wereldoorlog zou Prims zich gaan bezighouden met het schrijven van geschiedkundige werken over de stad Antwerpen en de Kempen. Na de Tweede Wereldoorlog brak hij volledig met de Vlaamse beweging en “stelde hij zich [zelfs] in dienst van de katholieke en unitair-belgicistische politiek” (A. CALLENS, *Prims, Floris*, p. 2510).

⁶⁶ Dit was vooral het geval met Callewaerts bijdrage *De Paus en de mensen* (d.d. 12/10/17), later opgenomen in J. CALLEWAERT, *Op den uitkijk*, p. 384-409.

⁶⁷ MECHELEN, ABAM, *Archief Désiré-Joseph Mercier*, XIII. Oorlog 1914-1918 – Archief Mgr. De Wachter, 302. Briefwisseling Mgr. De Wachter, Brief van Prims aan De Wachter, d.d. 25/10/17.

⁶⁸ MECHELEN, ABAM, *Archief Désiré-Joseph Mercier*, XIII. Oorlog 1914-1918 – Archief Mgr. De Wachter, 302. Briefwisseling Mgr. De Wachter, Brief van De Wachter aan Mercier, d.d. 4/11/17.

⁶⁹ P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 61 en A. DE BRUYNE, “*Petits vicaires...*”, p. 124.

D. CALLEWAERT EN *DE STEM*

Zoals ik hierboven reeds heb gesteld konden de medewerkers van *De Stem* in het blad niet zomaar schrijven over de Vlaamse zaak wat ze wilden. Zo komen bepaalde artikels van Callewaert veel eerder vroom-katholiek over dan strijdend flamingant. Callewaert zette mee zijn schouders onder de bredere beweging (die vooral leefde achter het front) om de morele ontsparing bij soldaten tegen te gaan. Zijn zedelijkheidscampagne was echter niet zonder politieke boodschap. In de strijd voor de zedelijkheid speelden de studenten onder de soldaten volgens de pater een belangrijke rol: zij moesten de andere soldaten aanspreken en hen attent maken op het belang van de zedelijkheid, de nood om te volharden in het geloof en de rechtvaardigheid van de Vlaamse strijd, drie zaken die ten innigste verbonden waren en niet los te koppelen vielen van elkaar.⁷⁰ De “toenemende ontzedelijking” werd zelfs volledig teruggevoerd tot “ontvlaamsing. Zo kroop in de zedenpreken gaandeweg een niet te miskennen anti-Belgische retoriek”⁷¹, zo stelt historica Sophie De Schaepdrijver. We kunnen dus zeggen dat de pater zijn politieke boodschap ‘handig wist te verpakken’, hoewel er niet aan kan getwijfeld worden dat de pater ook echt van mening was dat het katholiek geloof in woord en daad en inzet voor de Vlaamse zaak onlosmakelijk verbonden waren.

Callewaerts flamingantisme werd inderdaad steeds radicaler tijdens de oorlog. Toen de activisten de vernederlandsing van de Gentse Rijksuniversiteit in oktober 1916 verkregen, werd deze in niet mis te verstane bewoordingen verworpen door de Belgische regering (cf. *supra*). Dit stootte Callewaert hevig tegen de borst, zeker omdat hij de Vlaamse strijd in de eerste plaats zag als een taalstrijd.⁷² Ann Callens, die op uitstekende wijze de geschiedenis van *De Stem uit België* heeft geschreven, heeft gesteld dat Callewaert door dit njet van de Belgische regering sterk radicaliseerde. Hij beschouwde de vernederlandsing van de universiteit als een uiterst geschikte hefboom om de Vlaamse eisen erdoor te duwen. De pater wilde ook verdergaan dan de administratieve scheiding tussen Vlaanderen en Wallonië die in het bezette België werd doorgevoerd; voor hem mocht er onmiddellijk een volledige bestuurlijke scheiding komen.⁷³ Dit idee werd tevens aangehangen door Cyriel Verschaeve, de West-Vlaamse priester en bekend voorman van de Vlaamse beweging, die zijn visie op de oorlogsgebeurtenissen neerschreef en fragmenten daarvan liet verspreiden. Ook Callewaert ontving in Engeland delen van deze geschriften, werd erdoor geïnspireerd en beschouwde Verschaeve als een gelijkgezinde.⁷⁴ Ook had Callewaert sympathie voor de activisten, want “zij hebben niet

⁷⁰ D. VANACKER, *De Frontbeweging*, p. 81, 108-109 en 154-155.

⁷¹ S. DE SCHAEPDRIJVER, *De Grootte Oorlog*, p. 208.

⁷² A. CALLENS, *Het weekblad*, p. 208.

⁷³ “Enkel in de bestuurlijke scheiding [ligt] de vrijheid van Vlaanderen” (ANTWERPEN, AMVC, *Archief Alfons van de Perre*, C1252/B, Brief van Callewaert aan van de Perre nr. 7, s.d.). In deze lijn werd in december 1917 nog de Vlaamse onafhankelijkheid uitgeroepen door de activistische Raad van Vlaanderen, wat de Duitse bezetters echter niet toelieten en waarop de *Raad* door hen werd ontbonden.

Alfons van de Perre (1872-1925) was arts en volksvertegenwoordiger. Hij was overtuigd flamingant en zette zich sterk in voor de vernederlandsing van het middelbaar en het hoger onderwijs. Aan het begin van de Eerste Wereldoorlog week hij uit naar Londen, waardoor hij rechtstreeks in contact kon staan met Callewaert (G. PROVOOST & L. VANDEWEYER, *Perre, Alfons van de*, in *NEVB* 2 (1998) 2425-2427).

⁷⁴ De pater had over zijn band met Verschaeve aan een vriend geschreven “dat onze gedachten dezelfde zijn heel en al” (R. VANLANDSCHOOT, *Kapelaan Verschaeve*, Tielt, Lannoo; Gent, Perspectief Uitgaven, 1998, p. 175). Op

gezondigd tegen het recht, zij hebben onze machteloosheid in de gecensureerde gazetten gered; zij hebben Vlaanderen pure waarheid gezegd, en ging zij in één zaak te ver 't was uit Vlaamse liefde en wie veel bemind heeft wordt veel vergeven"⁷⁵. De activisten hadden dus in daden omgezet waarover hij niet openlijk kon en mocht schrijven in zijn artikels. Callewaert was niet zozeer pro-Duits, maar verzette zich tegen een 'blinde' verwerping van de vernederlandste universiteit gewoon omdat dit met Duitse steun was gebeurd. De vernederlandsing beschouwde hij immers "uit zichzelf goed"⁷⁶.

Callewaert stond met zijn ideeën dus zeker niet alleen, hoewel zeker niet iedereen zo radicaal dacht als hij. De pater had veel contact met frontsoldaten⁷⁷ waardoor hij de wantoestanden inzake de taalproblematiek goed kende en had eveneens een vinger aan de pols bij de Frontbeweging,⁷⁸ die in 1916 door Vlaamse intellectuelen aan het front werd opgericht en die gelijkheid wilde voor de Vlamingen en de Nederlandse taal. Zeker in het leger werd alles wat naar flamingantisme rook streng in de gaten gehouden, onder meer omdat het activisme elke inzet voor de Vlaamse zaak verdacht had gemaakt. Callewaerts steun aan de flamingante soldaten en hun organisaties ontging de kerkelijke en de burgerlijke overheid niet. Zo meldde Mgr. Marinis, de hoofdaalmoezenier van de Belgische strijdkrachten, aan kardinaal Mercier dat "pater Callewaert vanuit Engeland het uitdelen van [...] 'subversieve pamfletten' [...] aanmoedigde"⁷⁹. En toen er in september 1917 het bericht in Engeland gonsde dat er een

3 november 1916 nam Callewaert zelfs nog grote delen van een geschrift van Verschaeve over hoe de studenten zich konden inzetten voor de Vlaamse zaak op in *De Stem* (R. VANLANDSCHOOT, *Kapelaan Verschaeve*, p. 182).

⁷⁵ ANTWERPEN, AMVC, *Archief Alfons van de Perre*, C1252/B, Brief van Callewaert aan van de Perre nr. 8, s.d. Cf. Brief van Callewaert aan Maurits Geerardyn, d.d. 22/4/17, aangehaald in D. VANACKER, *De Frontbeweging*, p. 181: "Ik ben activist rechtuit, zelfs nu. Al wie nu durft voor Vlaanderen, redt Vlaanderen en de essentie der Vlaamse beweging zelf".

⁷⁶ A. CALLENS, *Het weekblad*, p. 178.

⁷⁷ P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 63 en A. CALLENS, *Het weekblad*, p. 206. Callewaert had trouwens aan het begin van de oorlog verzocht om legeraalmoezenier aan het front te worden, wat hem niet werd toegestaan. Wel was hij werkzaam als dienstdoend (leger)aalmoezenier in het *St Joseph's Hospital* te Stockport waar hij pastoraal werk onder de gewonde soldaten mocht verrichten (G. DE WIN, *Belgische legeraalmoezeniers 1914-1918. "In dienst van de Heer voor Evenmens en Vaderland!"*, (onuitgegeven verhandeling), s.l., 1994, p. 37 en 122; cf. Callewaerts artikel voor *De Stem uit België* van 9 juli 1915, *De Belgische soldaten in de Engelsche hospitalen*, later opgenomen in J. CALLEWAERT, *Op den uitkijk*, p. 15-19). In het Callewaert-archief in het ADVN te Antwerpen bevinden zich enkele mappen met (fragmenten van) brieven van frontsoldaten (D3119(3) en (4)). Cf. ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3122(2), Herinneringen aan mijn jeugdleven, dl. 3, p. 185 (d.d. 1/1 – 18/1/45).

⁷⁸ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3122(2), Herinneringen aan mijn jeugdleven, dl. 3, p. 186 (d.d. 1/1 – 18/1/45): "Van die beweging [de Frontbeweging] wist ik alles af. Door de brieven die ik ontving, en door de gezanten die naar mij werden gestuurd, maar ik gaf er geen geheime leiding – mijne werking bestond in [het schrijven van] persartikelen en was [dus] openbaar – ik luisterde naar het verhaal van hunne geheime actie, naar de uiteenzetting van hun plannen".

⁷⁹ R. BOUDENS, *Kardinaal Mercier*, p. 193. In een rapport dat Mgr. Marinis vlak na de wapenstilstand in 1918 schreef, nam hij het op voor de Vlaamse beweging aan het front (cf. ID., *Een rapport van hoofdaalmoezenier J. Marinis aan kardinaal Mercier over de Vlaamse Beweging aan het front tijdens de Eerste Wereldoorlog*, in *Wetenschappelijke Tijdingen* 54 (1995) 63-79). De strijd tussen de flaminganten en hun tegenstanders bemoeilijkte zijn werk echter danig. Zo had Mgr. De Wachter het jaar voordien nog geschreven in een brief aan Mercier dat "Mgr Marinis a la vie dure à cause des extravagances des flamingants" (MECHELEN, ABAM, *Archief Désiré-Joseph Mercier*, XIII. Oorlog 1914-1918 – Archief Mgr. De Wachter, 302. Briefwisseling Mgr. De Wachter, Brief van De Wachter aan Mercier, d.d. 24/8/17). De zware aanvallen op de flaminganten in de Franstalige pers waardoor de tweespalt enkel groter werd, werden door De Wachter dan weer niet vermeld.

complot tegen koning Albert werd beraamd, werd er een nota gezonden door de Belgische overheid naar de lokale Engelse overheden met daarin het volgende verzoek: “Veuillez surveiller les réfugiés flamands, veuillez surveiller spécialement les officiers connus notoirement comme flamingants et tout spécialement les aumôniers flamands des réfugiés”⁸⁰. De Vlaamse vluchtelingenaalmoezeniers stonden dus op de verdachtenlijst en moesten in het bijzonder in de gaten worden gehouden. Mgr. De Wachter lachte het hele geval weg; als er al een complot was, dan waren de bedenkers ervan volgens hem in elk geval niet meer dan “simples farceurs”⁸¹. Naar alle waarschijnlijkheid heeft zulke samenzwering inderdaad nooit bestaan, maar toch zouden er plannen zijn geweest om Callewaert samen met Floris Prims te interneren. Frans Van Cauwelaert zou dit hebben kunnen voorkomen met het argument “dat zulks gebeuren geweldige opspraak zou verwekt hebben”⁸². Historicus Daniël Vanacker haalt nog een ander vermeldenswaardig incident uit 1918 aan waarbij pater Callewaert in opspraak kwam. Generaal Louis Bernheim, bevelhebber van de eerste Belgische divisie, had in december 1918 bevel gegeven manifestaties van Vlaamse soldaten te verhinderen door deze desnoods met geweld uiteen te slaan. Korte tijd later circuleerde er een anoniem pamflet waarin de generaal werd bedreigd en “kleinzoon van een Duitse jood” werd genoemd, “die beter past in een concentratiekamp dan wel aan het hoofd van een legerafdeling”. Op een avond werd er een brancardier tegengehouden door de militaire politie die een brief van pater Callewaert op zijn lichaam droeg, waarin de pater schreef dat “die Duitse jood [...] zijn staart wel [zal] intrekken”⁸³. De pater kende het pamflet dus en scheen het eens te zijn met de inhoud ervan.

Toen pater Callewaert in oktober 1918 zijn *Oorlogsfilosofie* neerschreef, had hij volledig gebroken met de Belgische staat: “Het volk met zijn rechtzinnig hart dat te kinderlijk is om aan uw valsheid te gelooven, wordt [...] beet genomen en 't stort zijn schoonste bloed voor het recht van België, dat, als politieke staat een vrucht is van onrecht en onzedelijkheid inzake staatkunde”⁸⁴. En hij gaat verder: “Zoolang als België België blijft, moet het de gevolgen dragen van wat het is: een onrechtmatige en goddelooze staat met een staatsbestuur dat die originele zonde handhaaft uit traditionalisme en vrees, en volstrekt gemis aan zelfstandigheid. Wat is België? Wie met waarheidszin er op neer kijkt ziet geen eenheid van wezen, maar wel een kunstmatige samenvoeging. Ik voel niets voor België, kan er niets voor voelen: want om schoon en goed te zijn, moet iets waar zijn, om waar te zijn, moet iets een zijn, om een te zijn, moet iets een natuurlijk, een natuurrechtelijk wezen hebben. En dat heeft België niet”⁸⁵. Hier vinden we een eerste filosofische en theologische fundering bij Callewaert voor de zelfstandigheid van

⁸⁰ MECHELEN, ABAM, *Archief Désiré-Joseph Mercier*, XIII. Oorlog 1914-1918 – Archief Mgr. De Wachter, 302. Briefwisseling Mgr. De Wachter, Nota/circulerend bericht, d.d. 20/9/17.

⁸¹ MECHELEN, ABAM, *Archief Désiré-Joseph Mercier*, XIII. Oorlog 1914-1918 – Archief Mgr. De Wachter, 302. Briefwisseling Mgr. De Wachter, Brief van De Wachter aan Mercier, d.d. september 1917.

⁸² ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3122(2), Herinneringen aan mijn jeugdleven, dl. 3, p. 184 (d.d. 1/1 – 18/1/45). Cf. A. CALLENS, *Pater Jules Callewaert*, p. 47.

⁸³ D. VANACKER, *De Frontbeweging*, p. 288. Generaal Louis Bernheim (1861-1931) werd geboren in Brussel en was inderdaad van joodse afkomst. Bij leven was hij echter een vrijmetselaar.

⁸⁴ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3122(5), Mijne oorlogsfilosofie, p. 12 (d.d. 26/10/1918).

⁸⁵ *Ibid.*, p. 13 (d.d. 26/10/18).

Vlaanderen. Het fundament van zijn gedachtegang gaat terug op een van zijn grote voorbeelden, namelijk de priester-dichter Guido Gezelle. Deze zag God “vóór alles [...] als Schepper en Behouder”⁸⁶. Callewaerts gedegen opleiding in de thomistische traditie, waarbinnen het natuurwetsdenken – de idee dat er van de orde die God in de Schepping heeft gelegd, een normatieve kracht uitgaat – een grote rol speelt, maakte dan ook dat er voor hem van het bekende vers van Gezelle “Wees Vlaming, dien God Vlaming schiep”⁸⁷ een dwingend appel uitging. God als Schepper had de Vlaming geschapen, en deze moest Vlaming worden in Vlaanderen. Daar Callewaert de Belgische staat als een kunstmatige creatie beschouwde had deze natuurrechtelijk gezien geen bestaansrecht. Dat de Belgische staat daarbovenop ook nog eens het Vlaamse volk onderdrukte, dat natuurrechtelijk gezien wel het recht had om zelfstandig zijn eigen volksaard te kunnen beleven in Vlaanderen, maakte dat de Belgische staat helemaal elke legitimiteit had verloren. Historica Lieve Gevers heeft gesteld dat er “tot aan de Eerste Wereldoorlog [...] geen strekking [bestond] in de Vlaamse beweging die streefde naar de vernietiging van België maar er groeide wel onverschilligheid – of kritiek op – het Belgische Vaderland”⁸⁸. Op het einde van de Eerste Wereldoorlog veranderde dit: bij een bepaalde groep Vlamingen, waaronder pater Callewaert dus, stak er een virulent anti-belgicisme de kop op. Ook de monarchie moest het hierbij ontgelden.⁸⁹

Wanneer we nu terugkijken op het pacifistisch karakter van veel bijdragen in *De Stem* en dit vanuit Callewaerts radicaliserende flamingante en sterk anti-Belgische visie bekijken, kunnen we stellen dat het hier ging om een zeker ‘verrottingspacifisme’. De Duitsers waren in het bezette deel van België ook al gaan inzetten op het pacifisme als “propagandawapen”, daar het activisme, de actieve collaboratie met de bezetters, niet veel medestanders vond.⁹⁰ Het pacifisme diende hier dan om onder de bevolking in de bezette gebieden de sympathie voor de geallieerde strijdkrachten te doen wegdeemsteren. Het pacifisme van de flaminganten in niet-bezette gebieden diende niet zozeer om de krijgsinspanningen van de Belgische staat te ondermijnen – men was immers niet pro-Duits – als wel om de structuren en mechanismen in deze Belgische staat te ondergraven die de achteruitstelling van de Vlamingen in standhielden en bewerkstelligden. Callewaerts toenmalige provinciaal, pater Ludovicus Van Renynghe de Voxvrie, verweet de jonge pater na de oorlog in het licht van dit ‘verrottingspacifisme’ zijn “propagande anti-patriotique en Angleterre”⁹¹ door zijn medewerking aan de Vlaamse pers. Door de scherpe tegenstelling tussen de uitgesproken vredespolitiek van paus Benedictus XV en de patriottische en anti-flamingante houding van kardinaal Mercier, is het begrijpelijk dat de

⁸⁶ H. SENGERS, *Dichters en God. Het godsbeeld in de nieuwe Nederlandse lyriek 1880-1940*, Bussum, Paul Brand, 1952, p. 216.

⁸⁷ Uit het gedicht *Geheel!*, opgenomen in G. GEZELLE, *Dichtwerken*, dl. 2, p. 728.

⁸⁸ L. GEVERS, *Voor God*, p. 30.

⁸⁹ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3122(5), Mijne oorlogsfilosofie, p. 16-20 (d.d. 28/10/1918).

⁹⁰ L. VANDEWEYER, *Katholieke vredesactie in een bedreigd België 1914-1963*, in R. BURGGRÆVE, J. DE TAVERNIER & L. VANDEWEYER, *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede. Katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief* (KADOC-Studies, 15), Leuven, Universitaire Pers, 1993, 113-149, p. 118.

⁹¹ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3122(6), Mijn levensgebeurtenissen. Dagboek 1919-1960, d.d. 3/3/19.

ultramontane tendens, die voor de Eerste Wereldoorlog ook al sterk aanwezig was in flamingante kringen, nu nog werd versterkt. In katholieke flamingante kringen hoorde men vanaf nu (zeker inzake politiek) de richtlijnen liever van over de Alpen komen dan vanuit Mechelen, hoe hard kardinaal Mercier ook op de absolute gehoorzaamheid van de gelovigen (en zeker van de clerici) aan zijn bisschoppelijk ordewoord mocht hameren.⁹²

§ 2. OP HET SPREEKGESTOELTE

Na de wapenstilstand van 11 november 1918 bleef pater Callewaert nog enige tijd in Engeland. Pas begin februari 1919 vatte hij de terugreis aan, om na een familiebezoek te Torhout midden februari terug naar het klooster in Oostende te trekken.⁹³ Eenmaal terug in Vlaanderen ontplooidde Callewaert een enorme activiteit als spreker en predikant. Het is moeilijk te achterhalen wat de exacte inhoud was van al deze toespraken, daar het merendeel niet bewaard is gebleven. Wel kunnen we kijken naar het publiek van deze toespraken en de context waarin ze werden uitgesproken. Zo sprak hij op de Firmin Deprez-hulde in april (Deprez was in 1916 gesneuveld aan de IJzer), waar “vele jongstudenten [...] voor de eerste maal contact [kregen] met de frontgeneratie”⁹⁴. Hij sprak ook op verschillende 11 juli-vieringen en op bijeenkomsten van het Algemeen Katholiek Vlaams Studentenverbond (AKVS), de koepelorganisatie van de Vlaamse - en flamingante - lokale studentengilden (gilden zoals die waar Callewaert zelf nog deel van had uitgemaakt). Voor de onthulling van het standbeeld van Rodenbach te Roeselare in september 1919, dat nadat het was weggehaald tijdens de oorlog nu werd teruggeplaatst, sprak Callewaert de aanwezigen toe samen met een aantal coryfeeën van de Vlaamse beweging, waaronder Frans Van Cauwelaert en Cyriel Verschaeve. Onder de aanwezigen waren vele studenten en ook de Frontbeweging was goed vertegenwoordigd. Pater Nuyens zegt dat Callewaert in deze toespraak “zinspeelde [...] op bestuurlijke scheiding”⁹⁵.

Historici Lieve Gevers en Louis Vos hebben aangegeven dat na de Eerste Wereldoorlog “de Vlaamse Beweging [...] verdeeld [raakte] over de erfenis van het activisme. Twee vleugels stelden zich onverzoenlijk tegenover elkaar op: die van een tegenover België loyaal flamingantisme met een strategie van taalwetgeving zoals vóór 1914, en die van een anti-Belgisch extremistisch nationalisme dat taalwetten lapmiddelen vond”⁹⁶. De gematigde strekking werd geleid door Frans Van Cauwelaert van de katholieke partij die een evolutiemodel voorstond, maar niet wou raken aan de Belgische staat zelf. De radicale strekking kreeg politieke slagkracht door de oprichting van de Frontpartij in 1919. In de beginperiode konden zowel flamingante oud-strijders, voormalige activisten en jonge studenten zich in deze nieuwe politieke formatie vinden. Deze groep zette ook duidelijk amnestie voor de activisten op de agenda. Er kan geen twijfel over bestaan dat Callewaert tot deze radicale stroming binnen de Vlaamse beweging hoorde en dat hij al op jonge leeftijd een grote invloed hierop had, getuige

⁹² L. GEVERS, *Voor God*, p. 37.

⁹³ P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 69-71.

⁹⁴ H. J. ELIAS, *Vijftwintig jaar*, dl. 1, p. 227.

⁹⁵ P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 79.

⁹⁶ L. GEVERS & L. VOS, *Kerk en nationalisme*, p. 46-47.

de vele toespraken die hij mocht geven. Callewaert mocht in augustus 1919 ook komen getuigen op het proces van de activistenleider August Borms, waar hij een apologetische uiteenzetting gaf over het idealisme van de activisten⁹⁷ en van zijn “spreektijd voor het Hof [gebruik maakte] om de situatie van de Vlamingen in het onderwijs of in het leger aan te klagen”⁹⁸. In juni 1923 schreef Borms nog een brief aan Callewaert om zijn erkentelijkheid te uiten voor die “heerlijke houding” van de pater op zijn proces. “Het is daar dat ik u voor het eerst ontmoette en mijn leven lang zal me die treffende kennismaking bijblijven. Weet gij dat uw kranig optreden een beslissenden invloed gehad heeft op al de overige getuigen ten ontlasting? Gij hebt den toon aangegeven en de anderen een riem onder ’t hart gestoken [*sic*]. Sommigen hadden dat op dit ogenblik grootlijks noodig”⁹⁹.

Door dit alles werd hij opnieuw onder vuur genomen door de Franstalige pers, maar ook de kerkelijke overheid kreeg genoeg van het uitgesproken politieke optreden van de pater. In augustus 1919 had Mgr. Waffelaert, de Brugse bisschop, al een brief geschreven aan de dominicaanse provinciaal pater Rolin, waarin hij ten zeerste zijn bezorgdheid uitte omdat hem “van overal klachten bereikten over pater Callewaert die [...] op verschillende bijeenkomsten preken geeft in een gewelddadige taal die niet getolereerd kan worden. Oordeelt gij het niet nuttig hem te kalmeren of hem tegen te houden en te voorkomen [dat hij dit nog doet] [...]? Dat lijkt mij en vele verstandige mannen [met mij] het beste voor de vrede in het vaderland en voor de godsdienst”¹⁰⁰. Een maand later weigerde Mgr. Waffelaert een eerste maal de toestemming aan Callewaert om te preken op een retraite van studenten aan de normaalschool van Torhout en gaf ook duidelijk te kennen dat hij de pater liever niet meer op retraites voor studenten zag preken.¹⁰¹ Daarnaast kreeg Callewaert voor zijn boek *Kerelsleven*, dat een bundeling was van een aantal artikels uit *De Stem uit België*, wel het *imprimatur* van de dominicaanse censoren, maar niet van de censoren van het bisdom Brugge. Dit was enigszins vreemd, want zijn vorige boek, *Op den uitkijk*, was pas daarvoor verschenen en was eveneens een bundeling van artikels uit *De Stem*. Pater Rolin stuurde een brief naar de bisschop om meer uitleg te vragen over het niet verkregen *nihil obstat* voor Callewaerts boek. De bisschop antwoordde hem per wederkerende brief dat Callewaert in zijn boek de jeugd aanmoedigde tot gedrag dat hen uitdrukkelijk werd verboden door de instituten waaraan deze jeugd les volgde en dat hij kritiek gaf op de morele opvoeding die door de priesters, naar het ordewoord van de bisschoppen, aan deze jeugd werd gegeven. Verder schreef de bisschop dat pater Callewaert “prend le ton d’un homme qui aurait reçu une mission spéciale de diriger la Jeunesse et de tout reformer. Or, il n’a pas cette mission, et il oublie trop qu’elle appartient aux Evêques et aux prêtres envoyés par

⁹⁷ P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 79.

⁹⁸ C. VAN EVERBROECK, *August Borms: Zijn leven, zijn oorlogen, zijn dood. De biografie*, Antwerpen, Manteau; Amsterdam, Meulenhoff, 2005, p. 139.

⁹⁹ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3119(7), Brief van Borms aan Callewaert, d.d. 25/6/23.

¹⁰⁰ “Undique ad me veniunt querelae de Patre Callewaert qui [...] variis in coetibus conciones habet intolerabilis linguae violentiae. Nonne ipsum sedare, vel et reprimere aut impedire utile judicas [...]? Ita mihi videtur et multis cordatis viris, in bonum quoque pacis patriae, atque religionis” (BRUGGE, BAB, *Acta Episcoporum Brugensium* 1919, d.d. 14/8, p. 172).

¹⁰¹ P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 79-80.

eux”¹⁰². Callewaerts boek kreeg uiteindelijk pas de toestemming tot publicatie na de weglating van een aantal hoofdstukken. De moeilijkheden met de bisdommen stopten hier echter niet mee. In een gesprek op 4 april 1920 werd door de intussen nieuw verkozen provinciale overste van de dominicanen, pater Parijs, aan Callewaert gemeld dat hem ook de toestemming om te spreken in het aartsbisdom werd geweigerd zolang dat hij zich nog met de Vlaamse beweging bezighield. Callewaert maakte aan pater Parijs duidelijk “dat zulke voorwaarde onaanvaardbaar is, omdat hij zich verantwoordelijk voelt voor de katolieken in de frontbeweging en de nationaal-voelende Vlamingen”¹⁰³ en dat het “machtmisbruik vanwege den Kardinaal en tegen ’t Vlaamsche recht [is]”¹⁰⁴. Dat Callewaert op deze manier zou geprotesteerd hebben, vinden we echter niet terug in de brief van pater Parijs aan kardinaal Mercier, waarin hij vertelt hoe het gesprek verlopen is. Parijs stelt in deze brief dat hij Callewaert duidelijke orders heeft gegeven: “Je lui ai donné [...] le précepte formel de ne plus s’occuper à l’avenir, de quelque façon que ce soit, d’affaires politiques ou linguistiques [...] Je l’ai obligé à se tenir à un ministère purement sacerdotal”¹⁰⁵.

De bom barstte pas echt toen Hilaire Allaey, een goede vriend van Callewaert, twee artikelen publiceerde over de moeilijkheden tussen de kerkelijke overheid en Callewaert in *Ons Vaderland*, het persorgaan van de Frontpartij. Allaey (die schreef onder het pseudoniem ‘G. E.’ die afkomstig zou zijn uit Brussel) wilde in de artikels de waarheid achterhalen achter de spreekverboden en –restricties van Callewaert en helderheid scheppen over de geruchten dat de pater in ballingschap zou moeten gaan. Met een bijzonder scherpe toon viel hij kardinaal Mercier aan: Allaey had het over Merciers “koppig, besliste, hardnekkige Vlaamschaterij” en over de “Franshdolheid van het aartsbisdom”¹⁰⁶. In de twee opeenvolgende artikels van 22 en 23 mei stelde Allaey dat Callewaert zijn nek had uitgestoken voor de Vlaamse zaak, maar daarbij telkens op de autoritaire Mercier en andere figuren uit de geestelijke overheid was gestoten, voor wie de Vlaamse grieven volstrekt onbespreekbaar waren. Het enige wat de flaminganten van het aartsbisdom te horen kregen, was een duidelijk “Maul halten!”. De Vlamingen konden daarom maar drie dingen doen: zich rechtstreeks tot Rome richten, bidden en volharden in de eigen flamingante koppigheid.¹⁰⁷ In een brief aan het blad ontkende de pater enige betrokkenheid bij het schrijven van de artikels en keurde hij de toon af waarin ze geschreven waren, maar het mocht niet baten.¹⁰⁸ Kardinaal Mercier “verbod [prompt] de klerus op straf van doodzonde (*sub gravi*) het blad ‘Ons Vaderland’ te lezen of het op enige wijze te bevorderen en meteen werd ook aan priesters of geestelijken het verbod hernieuwd deel te nemen aan optochten of vergaderingen waar politieke of andere profanen rechten

¹⁰² BRUGGE, BAB, *Acta Episcoporum Brugensium* 1920, d.d. 16/3, p. 45-46, aangehaald citaat op p. 46.

¹⁰³ P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 84.

¹⁰⁴ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3122(6), Mijn levensgebeurtenissen. Dagboek 1919-1960, d.d. 17-21/4/20.

¹⁰⁵ MECHELEN, ABAM, *Archief Désiré-Joseph Mercier*, XV. Vlaamse kwestie, 59. Callewaert (Pater) Vlaamse kwestie 1920, Brief van Parijs aan Mercier, d.d. 25/4/20.

¹⁰⁶ G. E. (pseudoniem van H. Allaey), *Mechelen en Vlaanderen*, in *Ons Vaderland*, 22 mei 1920.

¹⁰⁷ ID., *Mechelen en Vlaanderen. Vervolg*, in *Ons Vaderland*, 23 mei 1920.

¹⁰⁸ J. CALLEWAERT, *Mechelen en Vlaanderen. Een brief van Pater Callewaert*, in *Ons Vaderland*, 10 juni 1920. De brief zelf dateerde van 2 juni 1920.

opgeëist werden”¹⁰⁹. Ook voor de provinciaal van de dominicanen was het nu genoeg geweest en het besluit werd genomen om Callewaert naar het buitenland te sturen. Later zou Callewaert in zijn dagboek de redenen opsommen waarom men hem in ‘ballingschap’ gestuurd had: kardinaal Mercier had hierop aangedrongen bij de provinciaal,¹¹⁰ de prior van het Oostendse klooster nam zijn correspondentie door en wist zo dat hij actief betrekkingen onderhield met vele flaminganten en leden van de Frontpartij, omwille van de hetze die rond zijn persoon gevoerd werd en omwille van de artikelen van Hilaire Allaeys (waarbij hij benadrukt dat hij daar zelf niet voor verantwoordelijk was) en ook door wat Callewaert noemt “mijn eigen karakter”¹¹¹. Men overwoog om de pater als missionaris naar Congo te sturen,¹¹² waar de dominicanen sinds 1912 het missiegebied Oost-Uele (in het Noordoosten van Congo, thans het bisdom Isiro-Niangara) voor hun rekening namen. Daar hij dit echt niet wilde,¹¹³ werd besloten dat de pater maar naar Engeland moest gaan als tijdelijke oplossing. In de tussentijd zou de Belgische provinciaal contact opnemen met de Ierse dominicanenprovincie en vragen of Callewaert misschien naar Ierland mocht overkomen.

¹⁰⁹ R. BOUDENS, *Kardinaal Mercier*, p. 200.

¹¹⁰ Dit wordt door Robrecht Boudens bevestigd (*Ibid.*, p. 201).

¹¹¹ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3122(6), Mijn levensgebeurtenissen. Dagboek 1919-1960, d.d. 1/1/21. De prior had overigens het recht om de correspondentie van zijn kloosterlingen door te nemen. Als de paters een brief wilden verzenden, dienden ze die met open omslag aan de prior te bezorgen.

¹¹² *Ibid.*, d.d. 26/5/20.

¹¹³ P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 87.

HOOFDSTUK III. IERLAND

§ 1. “HOE ZOU IK IERLAND NIET LIEFHEBBEN?”

Aldus vertrok pater Callewaert in midden juni 1920 naar Londen en vandaar naar Stockport, waar hij een maand verbleef. In Engeland kreeg hij bericht van de Belgische provinciaal dat de Ierse provinciaal zijn *fiat* had gegeven voor Callewaerts overtocht naar Ierland.¹¹⁴ Callewaert reisde van Stockport naar Tallaght bij Dublin, waar hij zijn intrek nam in de *St. Mary's Priory*, het belangrijkste klooster van de Ierse dominicanenprovincie. Hoewel Callewaerts ballingschap nog geen jaar duurde (tot juni 1921) was het een beslissende periode in zijn leven. Callewaert had reeds lang een band met Ierland: tijdens zijn tijd als seminarist las hij de geschriften van de Ierse dominicaan Thomas Burke en in Engeland had hij tijdens zijn vluchtelingenapostolaat vele Ierse katholieken ontmoet. In 1915 reisde hij ook voor drie weken naar Ierland en hij schreef er enkele bijdragen over in *De Stem uit België*. Hij meende dat de Ieren net zoals de Vlamingen onderdrukt werden, onder andere op het vlak van taal. Callewaerts liefde en interesse voor het *Emerald Isle* waren gewekt, en het zou hem niet meer loslaten: “Hoe zou ik Ierland niet liefhebben, ik, die elken dag Vlaanderen in Ierland en ’t Vlaamsche volk in ’t Iersche volk heb teruggevonden [...]?”¹¹⁵

Eind april 1916 veroverde een kleine groep gewapende Ierse revolutionairen een heel aantal sleutelposities in Dublin, vormden een nieuwe regering en riepen een onafhankelijke Ierse republiek uit. Deze zou echter geen lang leven beschoren zijn: een Engelse overmacht versloeg de opstandelingen in geen tijd en doodde velen van hen; de meeste leiders van de opstand werden geëxecuteerd. De impact van deze zogenaamde ‘Paasopstand’ (*Easter Rising*) zou echter niet zozeer in de opstand zelf komen te liggen, als wel in het geweld en de executies die erop volgden. Vele Ieren waren immers nationalistisch gezind, maar voelden niet veel voor een revolutie. De gewelddadige afrekening na de opstand werd echter als zo onrechtvaardig beschouwd, dat de Ierse publieke opinie vanaf nu voluit voor de Ierse onafhankelijkheid ging. Het was de nationalistische politieke partij Sinn Féin die de vruchten van de Paasopstand zou mogen plukken. In zijn *Oorlogsfilosofie* wijdde Callewaert eind december 1918 een hoofdstuk aan Ierland, waarin hij stelde dat de Ieren niet enkel zelfbestuur, maar ook de volledige onafhankelijkheid zouden moeten krijgen. Hij richtte zich in zijn tekst ook tot alle staten waarin volkeren overheerst worden: “Gij bedrijft een doodzonde tegen het volksrecht, zoo gij een volk belet een volk te zijn in zijn openbaar en onafhankelijk wezen. Wat weet gij ervan of een klein volk zich zelf kan besturen of niet? Ge hebt [het] nog nooit de kans gegeven”¹¹⁶. Wanneer een volk dan naar geweld grijpt om onafhankelijk te worden, moeten de overheersers zich daarover

¹¹⁴ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3122(6), Brief van Dowling aan Parijs (d.d. 4/7/20). De Ierse provinciaal, Petrus Dowling, stelde als voorwaarde dat Callewaert elke dag de H. Mis moest celebreren en dat er kledij voor Callewaert zou worden voorzien door de Ierse dominicanen. Aan deze praktische informatie voegde hij nog het volgende toe: “I hope he will be happy in Tallaght for the time he will remain”.

¹¹⁵ Uit het artikel *De feestdag van St. Patrick, Ierland's nationale heilige*, verschenen in *De Stem uit België* op 17 maart 1916. Dit artikel werd later opgenomen in J. CALLEWAERT, *Op den uitkijk*, p. 103-113, aangehaald citaat op p. 104.

¹¹⁶ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3122(5), *Mijne oorlogsfilosofie*, p. 62 (d.d. 27/12/18). Cf. J. CALLEWAERT, *Op den uitkijk*, p. 113.

niet verbazen, ze gebruiken immers zelf de hele tijd geweld. “Werpt geen steen naar anderen. Als die kleinen nu willen den steen afwentelen van hun graf, waarom anders is het, dan omdat gij, met geweld, tegen hun wil en dank, dien steen hebt gerold op hun graf? Is het geweld, zoo fel te groeien, dat men zich zelf wordt en zich zelf uitspreekt? Dat is natuur, en dus natuurrecht. Er is plaats voor elks recht op Gods wereld, God is overal en het recht, afspiegeling van Gods natuurwet moet overal zijn: dat is Gods wereldorde”¹¹⁷. Hier vinden we dus opnieuw, heel expliciet, Callewaerts theologisch argument voor het recht op zelfstandigheid voor volkeren in een klare thomistische taal. Callewaert was zeer goed op de hoogte van wat er gaande was in Ierland en kende ook de geschiedenis van de Ierse onafhankelijkheidsbeweging, zo blijkt uit een ongedateerde brief aan Alfons van de Perre waarin de pater pleitte voor een “agitatie op zijn O’Connell’s”¹¹⁸ als onderdeel van de Vlaamse strijd. Hiermee verwees hij naar de Ierse politicus Daniel O’Connell die in de 19de eeuw een belangrijke rol had gespeeld in de emancipatie van de Ierse katholieken. Er waren dus niet enkel overeenkomsten tussen de Ierse en de Vlaamse strijd voor zelfstandigheid volgens Callewaert - zo verscheen in 1919 in het Paasvakantie-nummer van het studentenblad *De Vlaamsche Vlagge* een bijdrage over *Sinn Féin* en Ierland van zijn hand, waarin hij “parallellen waarnam met Vlaanderen”¹¹⁹ - maar de Vlamingen konden ook duidelijk een voorbeeld nemen aan de Ieren. In januari 1919 brak na een nieuwe onafhankelijkheidsverklaring van de Ieren de Ierse onafhankelijkheidsoorlog uit, die escaleerde eind 1920. In juli 1921 werd er een wapenstilstand gesloten en tegen januari 1922 werd een verdrag bemiddeld waarin het Verenigd Koninkrijk de onafhankelijke Ierse staat erkende. Als zo’n onafhankelijkheidsstrijd (met resultaat) mogelijk was voor Ierland, dan moest dit toch ook mogelijk zijn voor Vlaanderen?

Op oudejaarsdag 1920 evalueerde Callewaert in zijn dagboek zijn eerste half jaar in Tallaght: “Hoe behandelen de kloosterlingen mij hier? Zij laten mij met rust, lijk ik hen met rust laat. Ik leef tusschen hen als een onbekende. Er is niet een die weet waarom ik hier ben. Enkelen vermoeden wellicht. Zij zijn allen *zeer* lief en zeer correct en zeer eerbiedig. Ten andere, voor wie gelukkig wil zijn in een klooster, is het altijd best bescheiden te leven en zich weg te trekken, met heel zijn ziel, achter de deur van zijn cel. De kloosterling is gelukkigst wanneer hij alleen leeft met Gods tegenwoordigheid [...] Als ik droefgeestig word en verbitterd, dat is gewoonlijk ’s avonds, dan ga ik slapen en ‘k vergeet alles, maar dat gebeurt niet veel [...] Ik ben gelukkig in mijn ballingschap, daar is echter een gevoel van onvolledigheid in dit geluk, omdat ik niet in Vlaanderen ben en omdat ik rechtstreeks niet voor Vlaanderen werken kan”¹²⁰. In de bijzonder gevoelige politieke context verbood de Ierse provinciaal Finbar Ryan aan zijn paters om tijdens ontspanningsmomenten onder elkaar over politieke kwesties te spreken. Zelfs

¹¹⁷ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3122(5), Mijne oorlogsfilosofie, p. 63 (d.d. 27/12/18).

¹¹⁸ “... ’t is de tijd om agitatie te maken voor ’t behoud en voor de toepassing van ’t Vlaamsch recht dat we reeds gewonnen hebben”. Na de oorlog dienden er dan volgens de pater nieuwe rechten verworven te worden (ANTWERPEN, AMVC, *Archief Alfons van de Perre*, C1252/B, Brief van Callewaert aan van de Perre nr. 8, s.d.).

¹¹⁹ L. VOS & L. GEVERS, *Dat volk moet herleven*, p. 175-176.

¹²⁰ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3122(6), Mijn levensgebeurtenissen. Dagboek 1919-1960, d.d. 31/12/20.

de paters die nationalistische sympathieën hadden, waren daardoor waarschijnlijk niet erg geneigd om er met Callewaert over te komen praten.¹²¹ In zijn ballingschap begon Callewaert te schrijven aan een boek over Ierland, dat later werd uitgegeven onder de titel *Ierland en het Iersche volk*. Sommige passages uit dit werk lezen als een herwerking van zijn *Oorlogsfilosofie*, bijvoorbeeld wanneer Callewaert zich afvraagt “waarom [...] kleine volkeren zich [moeten] verweren met geweld, als laatste en eenigste middel? Is het niet omdat men hun hun recht niet geven wil, uit rechtvaardigheid en eerlijkheid? Omdat er geen rechtvaardigheid heerscht bij de machthebbers [...] tot de macht van het recht hen tot bezinning brengt, zoo dikwijls te laat, helaas”¹²². In zijn boek wijdt hij ook uit over de belangrijke bijdrage die Sinn Féin heeft geleverd aan de bewustwording en het zelfstandigheidsstreven van de Ieren. Door het promoten van het Gaelic, de oorspronkelijke Keltische taal van Ierland, en dit in te bedden in een bredere aandacht voor de culturele *roots* van het Ierse volk, heeft Sinn Féin de “kultureele en geestelijke zelfstandigheid”¹²³ van de Ieren bewerkstelligd. Callewaert zag het belang in van deze taalstrijd in het proces van Ierse bewustwording, zoals hij dit ook zelf steeds in de Vlaamse strijd had beklemtoond. Om door de kerkelijke censuur te raken diende Callewaert evenwel nog altijd een zekere voorzichtigheid aan de dag te leggen; in *Ierland en het Iersche volk* zal men dan ook geen directe verwijzingen naar de Vlaamse strijd vinden. Toch geeft hij enkele bedekte toespelingen in het boek, zoals bijvoorbeeld in de inleiding waarin hij schrijft dat “een Vlaming [...] van natuurswege sympathie voelt voor elk verdrukt volk”¹²⁴. Callewaerts boek over Ierland is dus ook een ‘boek over Vlaanderen’.

§ 2. RECEPTIEGESCHIEDENIS VAN DE IERSE KWESTIE IN VLAANDEREN

Hier wil ik nog even ingaan op de receptiegeschiedenis van *Ierland en het Iersche volk* en de wording van de Ierse kwestie tot *topos* in flamingante middens. Cyriel Verschaeve schreef een recensie van Callewaerts boek in het tijdschrift *Onze Jeugd* waarin hij eenzelfde lezing gaf van het werk als diegene die ik hierboven al heb voorgesteld, namelijk als een boek over Ierland met een verdoken flamingante boodschap voor de aandachtige lezers. Verschaeve gaf een aanzet tot de explicitering van de parallellen tussen Vlaanderen en Ierland die werden geïmpliceerd in Callewaerts boek en hij meende dat andere lezers deze parallellen ook wel zouden waarnemen: “Vlaanderen en Ierland verschillen veel, gelijken nog veel meer; Vlaanderen kan van Ierland groote en beschamende lessen leren. Dit zal zoo duidelijk zijn voor den Vlaamschen lezer dat hij instinctmatig bekende Vlaamse namen zal stellen in de plaats van Sheehan, Dr Walsh, Kardinaal Cullen, Plunkett, Pearse, de Valera, Connolly, Parnell,

¹²¹ In het licht van de comparatieve studie van het nationalisme, een veld in de historiografie dat de laatste jaren opgang maakt, wees de historicus Edward Walsh me op een interessante figuur van de Ierse dominicanenprovincie, nl. *friar* Tom Barrett (1869-1935). Deze werd omwille van zijn ultranationalistische ideeën in ballingschap gestuurd naar de Verenigde Staten, vanwaar hij na enkele jaren echter werd teruggehaald omdat hij ook in ballingschap zijn nationalistische sympathieën niet voor zichzelf kon houden.

¹²² J. CALLEWAERT, *Ierland en het Iersche volk*, Leuven – Gent – Mechelen, De Vlaamsche Boekenhal, 1923, p. 690-691.

¹²³ *Ibid.*, p. 694.

¹²⁴ *Ibid.*, p. iv. In Callewaerts boek kunnen we een soort emotioneel geladen discours terugvinden dat objectieve conclusies over het Ierse (en het Vlaamse) volk probeert te trekken uit subjectieve categorieën als de “volksaard”. Dit vinden we niet alleen terug bij de pater, maar ook bij vele van zijn tijdgenoten.

helaas ook O'Connell en Redmond! Hij zal het doen met geestdrift of verzuchting of grimmigheid, en in den spiegel van den vreemde alles leeren wat hij moet weten en doen om als Vlaming in Vlaanderen zalig te worden"¹²⁵. Verschaeve zag in de Ierse onafhankelijkheidsstrijd dus duidelijk een prefiguratie van de Vlaamse onafhankelijkheidsstrijd en las het ook als een moment van zelfreflectie voor alle Vlamingen: waar sta ikzelf in de strijd voor de zelfstandigheid van mijn volk? Het is ook interessant dat Verschaeve in zijn recensie de natuurwetsredeneringen in Callewaerts discours aanhaalde; zo stelde hij dat Callewaert bij de beoordeling en de interpretatie van de feiten en situaties die hij beschreef in zijn boek "onvergankelijke en onfeilbare waardemeters [neemt]: de natuur en de bovennatuurlijke wet"¹²⁶. God kan niet dulden dat de orde die Hij in de natuur heeft gelegd wordt tegengewerkt en Hij zal er dan ook op toezien dat deze orde zich kan verwerklijken. Verschaeve zei dan ook dat een van de "kielgedachten van 't geheele boek" is dat "Ierlands lotverloop [...] zijn natuur [volgt], zoo moet 't goed uitkomen"¹²⁷.

De Vlaams-nationalistische journalist Arthur De Bruyne pikte de Ierse onafhankelijkheidsstrijd op door een spreekbeurt van pater Callewaert over Ierland en begon zich hierna in deze kwestie te verdiepen.¹²⁸ Het resultaat van dit onderzoekingswerk bestaat in een imposant aantal artikels in voornamelijk flamingante pers en enkele monografieën, zoals *Eamon de Valera en de Ierse republiek* (Antwerpen, 1954) en *Sinn Féin. Ierland, van Paasopstand tot republiek* (Leuven, 1969). Voor het Vlaams-nationalistische weekblad 't *Pallietkerke* schreef hij dikwijls onder het pseudoniem 'E. de V.', Eamon de Valera¹²⁹ dus. In 't *Pallietkerke* wijdde hij ook enkele artikelenreeksen aan de figuur van pater Callewaert zelf, waarvan een deel in herwerkte versie in boekvorm verscheen onder de titel "*Petits vicaires...*" (Sint-Baafs-Vijve, 1968). Zo was hij samen met pater Nuyens in grote mate verantwoordelijk voor de beeldvorming na de Tweede Wereldoorlog omtrent pater Callewaert, dit vooral in flamingante middens. Wanneer De Bruyne de eerste aanrakingen van de pater met het Ierse volk beschrijft uit de tijd dat deze vluchtelingenaalmoezenier te Stockport was, kan hij het niet laten om in heroïsche en haast hagiografische termen over de pater te schrijven. Wanneer Callewaert in Manchester de arme Ierse families ontmoet, zo schrijft De Bruyne, "wordt [hij] Ier met de Ieren, leeft met en voor de Ierse armen, de arbeiders, hun vrouwen en kinderen. Hij kruipt in hun krotwoningen, bezoekt ze bij hun ziekbed en hun sterfbed, bedelt en zorgt voor hen, zo toegewijd als voor zijn eigen vluchtelingenparochie. De Ieren bewonderen en beminnen hem; ze zijn hem grenzeloos dankbaar maar vermoeden niet hoezeer zij pater Callewaert verrijken. Door hen leert hij schrijnend onrecht kennen en politiek te denken. Hij ziet hier hoe een grote staat, die op het vasteland zagezegd vecht voor de vrijheid der kleine volken, zelf een

¹²⁵ C. VERSCHAEVE, *Het boek van de maand. Ierland en het Iersche volk*, in *Onze Jeugd* 4 (1923) 89-92, p. 92. Ook in *Ons Vaderland*, een flamingant blad, werd Callewaerts boek aangehaald om de overeenkomsten tussen de Vlaamse en de Ierse vrijheidsstrijd duidelijk te maken (S.n., *Ierland en Vlaanderen*, in *Ons Vaderland*, 11 september 1927).

¹²⁶ *Ibid.*, p. 91.

¹²⁷ *Ibid.*, p. 91.

¹²⁸ P. J. VERSTRAETE, *Leven en werk van Arthur de Bruyne*, Kortrijk, uitgegeven in eigen beheer, 1999, p. 43-44.

¹²⁹ Eamon de Valera (1882-1975) was een Iers politicus en belangrijk leider in de Ierse onafhankelijkheidsstrijd. Nadat Ierland onafhankelijk was geworden werd hij eerste minister en later president.

klein volk onderdrukt”¹³⁰. De Bruyne stapt dus ook volledig mee in de perceptie van de Ierse strijd als een voorbeeld voor de Vlaamse strijd die nog ten volle moest uitbreken. Hij stelt dan ook dat “men pater Callewaert [nergens] beter [naar kan] ‘verbannen’ dan naar Ierland, en juist op een ogenblik dat daar de strijd om de vrijheid een beslissende wending neemt!”¹³¹ Callewaert had dus op dat ogenblik nergens beter kunnen zitten dan in Ierland, dat De Bruyne ziet als een leerschool in het nationalisme. De geëngageerde manier waarop De Bruyne aan historiografie deed, werd vanzelfsprekend zwaar onder vuur genomen door andere historici.¹³²

Ook op persoonlijk vlak bleef de band tussen Callewaert en Ierland verder bestaan na de Tweede Wereldoorlog. Zo’n twintig collaborateurs vluchtten naar Ierland, dat geen uitleveringsovereenkomst had met België omdat het neutraal was geweest tijdens de oorlog. De vluchtelingen waren er dus veilig en bouwden er dikwijls een succesvolle carrière uit.¹³³ Zo bezocht Callewaert er nog de Ward Opdebeeck, die tijdens de oorlog actief was geweest in collaborerende studentenbonden en in het VNV (cf. *infra*). Leo Schotsaert, de gevluchte VNV-propagandaleider voor de regio Aalst, richtte in 1964 een Vlaamse Club op in Dublin. Deze club organiseerde in dat jaar – naar aanleiding van het overlijden van pater Callewaert – en het jaar daarop huldevieringen voor de pater, die reeds voor hen als balling in Ierland had geleefd.¹³⁴ Zulke huldevieringen zouden later ook nog worden georganiseerd in Vlaanderen, zoals honderd jaar na de geboorte van Callewaert. Een andere collaborateur, Albert Folens, had zich tijdens de oorlog aangemeld voor het Vlaams Legioen maar kon door ziekte nooit aan het front actief zijn. Hij werd dan maar ingezet als vertaler voor de Duitse Sicherheitsdienst te Brussel en in Duitsland. Na de oorlog werd Folens tot tien jaar celstraf veroordeeld. In de Sint-Gillisgevangenis te Brussel raakte hij bevriend met pater Callewaert, die daar op dat moment ook opgesloten zat. Na twee jaar slaagde Folens erin te ontsnappen en hij vluchtte naar Ierland. Daar werd hij uitgever van schoolboeken¹³⁵ en hij schreef er ook een boekje in het Gaelic over de Vlaamse beweging, waarvan hij een exemplaar opstuurde naar Callewaert (zie p. 28).

¹³⁰ A. DE BRUYNE, “*Petits vicaires...*”, p. 123.

¹³¹ *Ibid.*, p. 127.

¹³² Historicus Bruno De Wever beschouwt De Bruyne als “een getalenteerd geschiedschrijver” die zichzelf echter “in de eerste plaats als een advocaat” zag. “De ‘zaak’ primeerde, hij selecteerde alleen wat hem goed uitkwam. Dat schrijven in een vacuüm oefende een grote maar tendentieuze invloed uit op de beeldvorming” (in B. BRINCKMAN, *De natie wordt volwassen. Interview met Petra Gunst en Bruno De Wever*, in *De Morgen*, 26 november 1998).

Arthur De Bruyne (1912-1992) studeerde aan de normaalschool omdat er thuis geen geld was om hem les te laten volgen aan de universiteit. Omwille van zijn vlotte pen werd hij opgepikt als journalist. De *self made*-historicus publiceerde enorm veel over de Vlaamse beweging, maar in zijn publicaties klonk steeds zijn eigen flamingant engagement door.

¹³³ F. SEBERECHTS & F.-J. VERDOODT, *Leven in twee werelden. Belgische collaborateurs en de diaspora na de Tweede Wereldoorlog*, Leuven, Davidsfonds, 2009, p. 110-114. Cf. R. HOUTHAEVE, *Vlamingen in Ierland*, Izegem, Hochepped, 1989, p. 11-32.

¹³⁴ *Ibid.*, p. 111.

¹³⁵ In 2007 werd er een reportage uitgezonden op RTE, de Ierse nationale televisiezender, waarin het collaboratieverleden van de in 2003 overleden Folens uit de doeken werd gedaan. Dit veroorzaakte heel wat deining in de Ierse maatschappij daar de schoolboeken van de ‘nazi’ Folens gebruikt waren geweest door generaties jonge Ieren. De familie Folens probeerde door gerechtelijke stappen tevergeefs de uitzending te verhinderen (cf. D. MCKITTRICK, *Nazi background of prominent Irish publisher exposed*, in *The Independent*, 4 januari 2007; T. PETERKIN, *Ireland ‘welcomed Hitler’s henchmen’*, in *The Telegraph*, 9 januari 2007 en D. LAVERY, *Court fight over ‘Nazi Folens’ claim*, in *The Independent*, 14 januari 2007).

§ 3. NATIONALISME EN KATHOLICISME

Een aspect dat ik tot nog toe niet heb belicht, is de manier waarop het Ierse nationalistische gedachtegoed samenging met een sterk katholiek zelfbewustzijn. Zo was O'Connell in de 19de eeuw al opgekomen voor de rechten van de Ierse katholieken in het Britse rijk (cf. *supra*). Na de Paasopstand ging ook het Ierse episcopaat welwillend naar het Ierse onafhankelijkheidsstreven kijken¹³⁶ en in vele lokale afdelingen van de jonge nationalistische partij Sinn Féin vervulden leden van de lagere clerus de rol van voorzitter.¹³⁷ In de grondwet van de onafhankelijke Ierse staat van 1936-1937 werd er zelfs een speciaal artikel ingelast waarin erkenning werd gegeven aan “the special position of the Holy Catholic Apostolic and Roman Church as the guardian of the Faith professed by the great majority of the citizens”¹³⁸. Het katholicisme werd gezien als iets dat eigen en onvervreemdbaar was aan het Ierse volk.¹³⁹ Callewaert was vol van bewondering voor deze jonge Ierse staat, waarin nationalisme en katholicisme als twee zijden van één munt werden beschouwd en als twee elementen die elkaar constitueerden en versterkten. Ook hierin moest Ierland Vlaanderen tot voorbeeld strekken. In Callewaerts dankwoord op de feestelijke zitting die werd georganiseerd ter ere van zijn vijftigste verjaardag in 1936, verwees Callewaert naar de noodzaak van het samengaan van het Vlaams-nationalisme, dat nodig is voor “een normaal gezond natuurlijk Vlaanderen”, met het katholicisme, dat nodig is voor “een normaal gezond bovennatuurlijk Vlaanderen. En 't is mijn innigste overtuiging: heeft het katholicisme, helaas, de Vlaamsheid van Vlaanderen niet gered, de tijd is nabij dat de Vlaamsheid de katholiecit van Vlaanderen zal moeten redden”¹⁴⁰. In dit dankwoord vertelde de pater ook over het mooiste moment van zijn leven, namelijk het Eucharistisch Congres te Dublin in 1932.¹⁴¹ Uit zijn beschrijving blijkt dat de kracht van dit moment juist op dit punt lag; de onbreekbare eenheid in de volksaard van nationalisme en katholicisme: “'t Was 's avonds in het Fenikspark. Een half miljoen mannen en jongelingen, heel de weerbare kracht van Ierland. De Valera was daar en zijn ministers; de herscheppers van Ierland, de winners van zijn onafhankelijkheid. Daar waren ook honderden bisschoppen uit de hele wereld, van Iersch bloed en Ierschen stam. 't Was 't nationaal Ierland dat Christus Koning vierde. En toen trad de aartsbisschop van Baltimore, Dr Curley op het verhoog en begon zijn rede met deze woorden: ‘and now the hour of Ireland has come’; en nu is het uur van Ierland geslagen. Menschen van Vlaanderen, als 't God belieft, ik heb nog dezen

¹³⁶ M. LAFFAN, *The Resurrection of Ireland. The Sinn Féin Party 1916-1923*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, p. 198-199. Zie ook “The Historical Fusion of Catholicism and Irish Nationalism” in T. J. WHITE, *Catholicism and Nationalism in Ireland. From Fusion in the 19th Century to Separation in the 21st Century*, in *Westminster Papers in Communication and Culture* 4 (2007) nr. 1, 47-64, p. 48-51.

¹³⁷ *Ibid.*, p. 200.

¹³⁸ Art. 44.1.2 uit de Ierse grondwet van 1936-1937. Dit artikel werd in 1972 verwijderd.

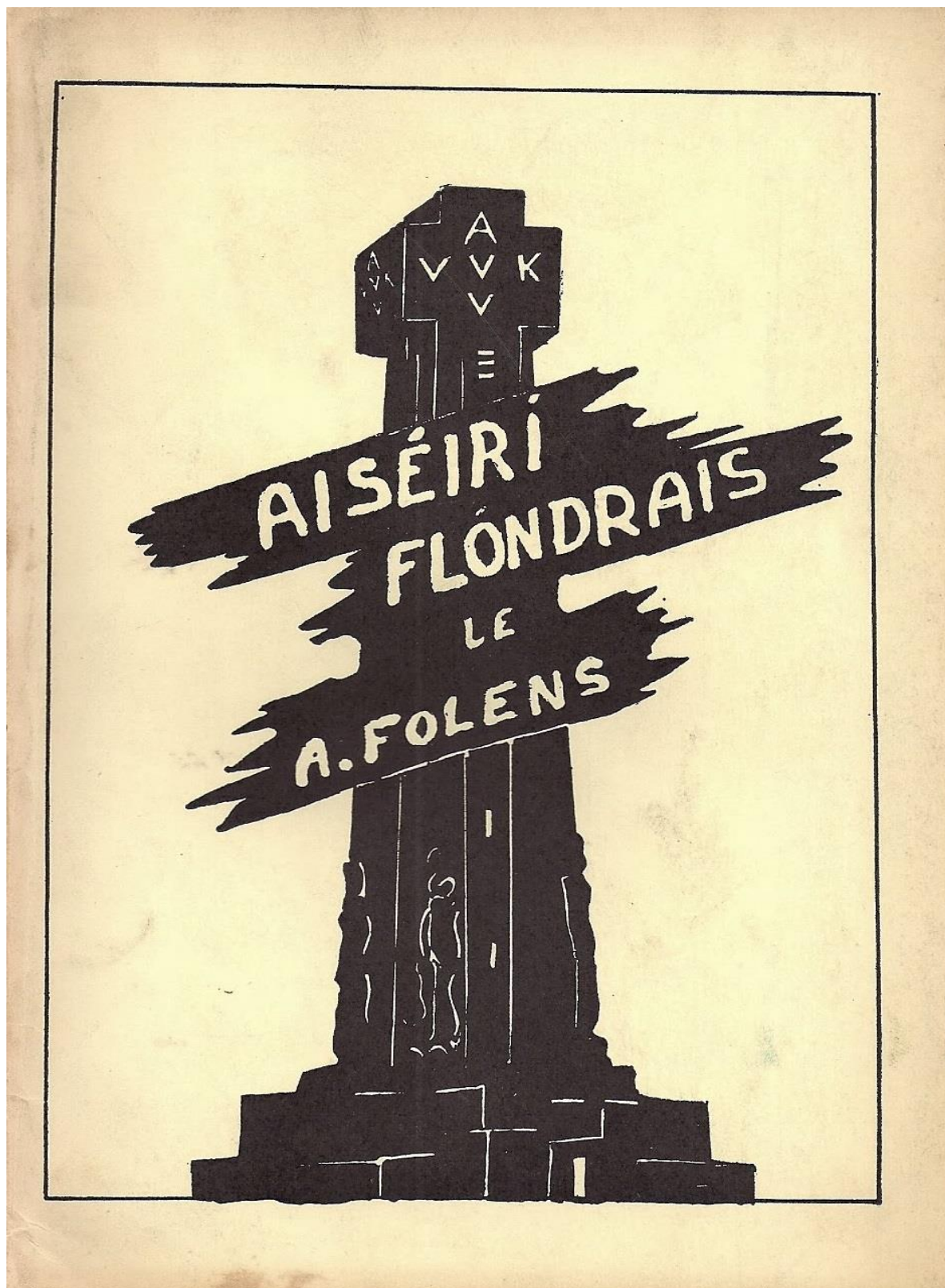
¹³⁹ Cf. Callewaerts artikel *Ierland* dat verscheen in *De Stem uit België* op 24 september 1915 (later opgenomen in J. CALLEWAERT, *Op den uitkijk*, p. 32-39). In dit artikel dicht de pater wezenlijk drie karaktertrekken toe aan het Ierse volk: hun niet aflatende trouw aan het katholieke geloof, zelfs in tijden van vervolging; hun moed en offerbereidheid en hun vaderlandsliefde.

¹⁴⁰ *Id.*, *E. P. Callewaert's Dankwoord*, p. 159.

¹⁴¹ Cf. R. O' DWYER, *The Eucharistic Congress, Dublin 1932. An Illustrated History*, Dublin, The History Press, 2009.

droom: alles voor Vlaanderen, Vlaanderen voor Christus, en ik wou dan wel de redenaar zijn van dien dag en mogen zeggen: ‘Nu is het uur van Vlaanderen geslagen’¹⁴².

¹⁴² J. CALLEWAERT, *E. P. Callewaert's Dankwoord*, p. 160.

Cover van het boekje *Aiséiri Flóndrais* (*De verrijzenis van Vlaanderen*, 1958) van Albert Folens. Folens stuurde Callewaert een exemplaar van dit boekje, met voorin een opdracht voor hem: “Aan Pater Callewaert die, eenvoudig door zijn aanwezigheid, ons in Sint-Gillis zoveel moed heeft geschonken” (dit exemplaar berust in het ADVN, D3121(3)).

HOOFDSTUK IV. HET INTERBELLUM

§ 1. POLITIEKE EN KERKELIJKE ACHTERGROND VAN DE VROEGE JAREN TWINTIG

De Eerste Wereldoorlog had het Belgische koninkrijk grondig door elkaar geschud. De katholieke zuil, bestaande uit (standen)organisaties die het katholieke deel van de bevolking moesten mobiliseren en de aanwezigheid ervan in de samenleving manifesteren en betonnen, werd van oudsher op politiek vlak verdedigd door de katholieke partij, die op deze manier opereerde als een koepel over deze gediversifieerde zuil. Daar de katholieke zuil verweven was met de Belgische kerk als instituut, betekende dit dat “de Kerk haar morele gewicht in de schaal bleef werpen voor de partij en dat omgekeerd, de partij de steun van de Kerk bleef zoeken”¹⁴³. Deze constructie kwam nu echter langs alle kanten onder vuur te liggen. Zoals ik hierboven reeds heb aangehaald groeide uit de Frontbeweging een heuse politieke formatie, de Frontpartij, die zich inzette voor democratisering en die een Vlaams programma wilde doordrukken. Ook al bestond deze Frontpartij voor een groot deel uit katholieken, naar de politieke richtlijnen van de bisschoppen luisterden zij al lang niet meer: de toegevingen van het episcopaat inzake de Vlaamse kwestie kwamen volgens hen *too late and too little*. Binnen de katholieke partij zorgden de grieven van de Frontpartij voor verdeeldheid: de voornamelijk Franstalige en unitair belgicistische conservatieve vleugel die tegen een verdere democratisering was, stond er tegenover de voornamelijk Vlaamsgezinde voorstanders van een verdergaande democratisering, de eerste Vlaamse christen-democraten (waarvan Frans Van Cauwelaert de grote voortrekker was). Zoals ik tevens reeds heb aangehaald vormde de “erfenis van het activisme” onder de flaminganten dan weer een splijtzwam. De jonge Vlaamse beweging zag zich daarnaast intern verdeeld over zowel de inhoud van haar strijdprogramma (voor of tegen de Belgische staat, voor of tegen zelfbestuur,...) als over de methode waarop dit programma verwezenlijkt diende te worden.¹⁴⁴ De minimalisten of zij die voorstanders waren van een meer gematigd programma en een meer gematigde strategie (zoals bijvoorbeeld Van Cauwelaert) stonden tegenover de radicale maximalisten (waartoe we pater Callewaert kunnen rekenen). Door de interne verdeeldheid onder de Belgische katholieken en de spanningen binnen de Vlaamse beweging verloor de katholieke partij in de opeenvolgende verkiezingen na de Eerste Wereldoorlog steeds meer terrein.¹⁴⁵

Naast alle moeilijkheden op politiek vlak met de katholieke partij werd de Kerk nog met andere uitdagingen geconfronteerd. De wereld in de *roaring twenties* werd door velen ervaren

¹⁴³ E. GERARD, *Grondlijnen van de katholieke verzuiling tussen 1914 en 1945*, in J. BILLIET (ed.), *Tussen bescherming en verovering. Sociologen en historici over zuilvorming* (KADOC-Studies, 6), Leuven, Universitaire Pers, 1988, 135-169, p. 161.

¹⁴⁴ “... de leiders van de [Front]partij [verkeerden] direct na de oorlog in een revolutionaire stemming [...] Sabotage en aanslagen werden in het vooruitzicht gesteld. Blijkbaar meenden zij de gebeurtenissen naar hun hand te kunnen zetten. Allicht zullen de meeste leiders al vlug hebben ingezien dat de werkelijkheid er anders uitzag en dat onderhandelingen met flaminganten uit andere partijen realistischer waren dan plannen voor een machtsgreep” (B. DE WEVER, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*, Tielt, Lannoo, 1994, p. 33).

¹⁴⁵ E. GERARD, *De Katholieke Partij in crisis. Partijpolitiek leven in België (1918-1940)*, Leuven, Kritak, 1985, p. 101-102 en p. 110-115.

als “overweldigend en verwarrend [...] een wereld op drift”¹⁴⁶. De wereldkaart was grondig hertekend. Oude monarchieën waren ten val gekomen en in Rusland hadden de communisten de macht gegrepen. In België bleek de zuilvorming niet in staat de secularisering te stoppen. In mode, architectuur, kunst en muziek ontstonden nieuwe stromingen die niets meer van doen hadden met het katholicisme. Een bruisend nachtleven en het lossen van de zeden stootten veel (conservatieve) katholieken tegen de borst. In 1922 lanceerde paus Pius XI de Katholieke Actie in Italië. Deze vond al snel navolging in andere landen, waaronder België. De bedoeling van de Katholieke Actie was de volledige herijking van de maatschappij op Christus (het befaamde *omnia instaurare in Christo*). In dit plan werd een prominente plaats toebedeeld aan de jongeren, de dragende krachten van de maatschappij van morgen.¹⁴⁷ Reeds in 1919 werd er in Wallonië de ACJB opgericht, de Association Catholique de la Jeunesse Belge. Het zou echter tot 1928 duren voordat een Vlaamse tegenhanger werd opgericht, het Jeugdverbond voor Katholieke Actie (JVKA). In België “vervolledigden de[ze] Katholieke Actie-organisaties het bestaande netwerk van katholieke organisaties”¹⁴⁸. De Katholieke Actie was echter niet zomaar een herkersteningsbeweging, maar historicus Emmanuel Gerard heeft gesteld dat “haar voorstanders gedreven waren door een verlangen de bisschoppelijke autoriteit te herstellen” en zo zagen ook “de Belgische bisschoppen [...] haar als een substituut voor de politieke verbrokkeling”¹⁴⁹. In deze roerige tijden wilden de bisschoppen dus zoveel mogelijk vat blijven houden op de katholieke bevolking in het algemeen en de katholieke jeugd in het bijzonder, zeker nu dat niet meer lukte door de verdeeldheid binnen de katholieke partij.

§ 2. HET IDEALISME

In november 1922, na zijn Ierse ballingschap, werd pater Callewaert naar het Gentse dominicanenklooster geassigneerd en kreeg er een aanstelling als hoofdredacteur van het tijdschrift *Onze Jeugd*. Het tijdschrift was een initiatief van de Vlaamse dominicanen en wilde zich voornamelijk richten tot de ontwikkelde katholieke jeugd. In het tijdschrift werd het idealisme uitgedragen:¹⁵⁰ een ideologische stroming (te onderscheiden van het filosofische idealisme zoals bijvoorbeeld dat van Hegel) waarin enkele idealen als absoluut en zaligmakend werden voorgesteld. Absoluut omdat er geen compromissen over werden gesloten, men mocht niets afdoen van het ideaal; zaligmakend omdat de idealen tot een soort utopische sfeer behoorden, dit echter niet met de connotatie dat ze onverwezenlijkbaar waren: het leven diende één lange strijd te zijn (*Sturm und Drang*) om deze idealen te verwerkelijken in het *hic et nunc*. Vele katholieken grepen terug naar deze ideologie omwille van de onzekerheid die de

¹⁴⁶ R. HEYNICKX, *Meetzucht en mateloosheid. Kunst, religie en identiteit in Vlaanderen tijdens het interbellum*, Nijmegen, Vantilt, 2008, p. 12.

¹⁴⁷ “Wij moeten een nieuw geslacht kweken: een geslacht van edelmoedige en offervaardige mannen, dat alles veil heeft om Vlaanderen voor Christus te winnen. En zulk geslacht te doen leven is de edele taak onzer Katholieke Jeugdorganisaties” (K. DU BOIS & L. ENGELN, *Katholieke Actie voor de Jeugd in Vlaanderen*, Antwerpen, Geloofsverdediging, 1928, p. 40).

¹⁴⁸ S. HELLEMANS, *Strijd om de moderniteit. Sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800* (KADOC-Studies, 10), Leuven, Universitaire Pers, 1990, p. 116-117.

¹⁴⁹ E. GERARD, *Grondlijnen*, p. 151.

¹⁵⁰ Historicus Karel Van Isacker heeft gesteld dat *Onze Jeugd* “jaren het kanaal van de idealistische en Vlaams-nationalistische jeugd” was (K. VAN ISACKER, *Mijn land in de kering 1830-1980*, dl. 2: *De enge ruimte 1914-1980*, Antwerpen – Amsterdam, De Nederlandsche Boekhandel, 1983, p. 91).

onstuimige jaren '20 met zich mee brachten. Naast een positieve keuze voor een aantal idealen betekende deze ideologie dus ook een uitgesproken afkeuring en afkeer van wat er in de samenleving gebeurde. De gedachte dat men leefde in een tijd van (continue) achteruitgang leefde sterk bij pater Callewaert en in het brede milieu waarin hij verkeerde. Ook al schreef hij in een artikel in 1924 dat hij zichzelf zag als een mens van zijn tijd, een tijd die hij liefhad “omdat hij ook Gods tijd is”¹⁵¹; toch liet hij zich op andere plaatsen veel negatiever uit over de tijd en de wereld waarin hij leefde. Deze omschreef hij zonder meer als “ziek”¹⁵². Ook in zijn *Oorlogsdagboek* dat hij bijhield gedurende de Tweede Wereldoorlog ging hij verder in op deze problematiek: “Want het is toch waar, wat oudere mensen zoo dikwijls zeggen: de wereld is dezelfde niet meer, de tijden zijn veranderd. Alles is verslecht. Deze uitspraak is er geene van pessimisme of van ouden van dagen die zich aan het moderne beweeg niet meer kunnen aanpassen, of van verbitterde jaloersche grolpotten. Er is nog een kern van goede mensen, maar die wordt hoe langer hoe kleiner. Er ligt in de wereld geen grondvest meer van goedheid, geen dorschvloer meer, geen onderste laag van geloof en deugd”¹⁵³. Ook de Katholieke Actie kan dus in de idealistische stroming geplaatst worden: met het ideaal van Christus die in elk facet van het menselijke leven en de maatschappij moest doordringen (cf. het feest van Christus Koning van het Heelal dat in 1925 werd ingevoerd) diende de samenleving, waarvan grote delen na de Eerste Wereldoorlog vervreemd waren van de Kerk, volledig herkerstend worden.

Pater Callewaert had in de encycliek *Ubi Arcano Dei* (1922), waarmee Pius XI het startschot had gegeven tot de Katholieke Actie, een uitnodiging gezien om mee na te denken over de verdere uitbouw van het christelijke organisatieleven, en meer bepaald over het organiseren van de christelijke jeugd. De Katholieke Actie betekende voor Callewaert echter niet in de eerste plaats de herkerstening van de maatschappij, maar wel “de herstelling van Christus onder de katholieken zelf”¹⁵⁴. De eerste beweging van de Katholieke Actie moest er dus een zijn *ad intra*. Callewaert blijkt van in het begin al bijzonder elitair te zijn geweest in zijn opvattingen over de jeugd, die hij in een aantal klassen of standen opdeelde. Drie steeds weerkerende groepen in zijn opdeling zijn de boerenjeugd, de werkliedenjeugd en de middenstandsjeugd – hij volgde dus de klassieke standenindeling van zijn tijd.¹⁵⁵ Wel moest deze indeling niet als dwingend of

¹⁵¹ J. CALLEWAERT, *Jeugdopvoeding en Bewondering*, in *Onze Jeugd* 5 (1924) 193-197, p. 193.

¹⁵² ID., *Onze Jeugd en de Nieuwe Tijd*, in *Onze Jeugd* 1 (1920) 18-28, p. 18.

¹⁵³ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, *Oorlogsdagboek*, dl. 1, p. 122, d.d. 1 en 2/11/1939. Cf. LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, 100 slagwoorden en gemeenplaatsen of halve waarheden en gehele leugens, XXIV. De wereld is slecht, p. 135-140 en C. DE BORCHGRAVE, *God of genot. Vlaanderen 1918-1940: een kerk in strijd met de moderne zinnelijkheid*, Leuven, Van Halewyck, 1998, p. 77-78, 151-153, 164-165 en 186-187.

¹⁵⁴ J. CALLEWAERT, *Onze Vlaamsche Jeugd en de herstelling in Christus*, in *Onze Jeugd* 5 (1924) 1-16, p. 1.

¹⁵⁵ ID., *De Opvoeding in en door de Jeugdorganisatie*, in *Onze Jeugd* 7 (1926) 165-174, p. 167, 169 en 172. In de jaren direct na de oorlog handhaaft hij ook de soldatenjeugd (de opgeroepen dienstplichtigen) als een aparte categorie (cf. ID., *Onze Vlaamsche Jeugd*, p. 12). Het is onduidelijk in hoeverre hij de studerende jeugd ziet samenvallen met de middenstandsjeugd, daar hij op sommige plaatsen het onderscheid maakt tussen deze twee en op andere plaatsen niet.

Het JVKA omvatte als koepelorganisatie de Boerenjeugdbond (BJB, later Katholieke Landelijke Jeugd (KLJ)), de Katholieke Arbeidersjeugd (KAJ, later Kristelijke Arbeidersjongeren), de Katholieke Burgers- en Middenstandsjeugd (KBMJ), de Katholieke Studentenactie (KSA) en later ook de Chirojeugd.

absoluut worden gezien, omdat hij dat als een socialistisch dogma beschouwde.¹⁵⁶ Op een enkele plaats voegde Callewaert er ook nog de jeugd uit de aristocratie en de hoge burgerij als groep aan toe. Deze stond naar zijn mening echter ver af van de jeugd uit de andere standen en hun radicale bekering tot Christus was nodig om opnieuw aansluiting te vinden bij de andere jongeren.¹⁵⁷ In de studerende jeugd zag Callewaert de leiders van een opkomende Vlaamsbewuste en katholieke generatie die, als men hen degelijk kon opvoeden en opleiden, voor een maatschappelijke omwenteling konden zorgen: “Elke duurzame en grondige actie wordt verricht door een keurbende, die het zout der aarde en het licht der wereld is. Door de keurbende moet de massa vernieuwd worden in Christus. Die vernieuwing moet beginnen met de jeugd en derhalve met de opvoeding. Juist nu leven wij in het tijdperk van die jeugdvorming”¹⁵⁸. De studenten mochten zich ook nu al in hun leidersrol profileren, volgens de pater: “De hogere groep vooral, de intellectueel-aristocratische, moet van den hoogsten berg afdalen en raadgever zijn in andere groepen [de boerenjeugd en de werkliedenjeugd], zonder zich in hun zelfbestuur te mengen”¹⁵⁹.

Pater Callewaert zag zichzelf als bezieler en geestelijk raadsman van de katholieke studerende jeugd in Vlaanderen, en veel van zijn geschriften lezen dan ook als een soort *epistulae morales*, aan deze jeugd gericht. Zijn opvoedkundig project focuste in de eerste plaats op de “opwekking van het idealisme” bij de jongeren en op “de inprenting van de gedachte dat zij, jongelui, ook iets kunnen en moeten doen”¹⁶⁰. Een ander bekend leider van de Vlaamse studentenbeweging, Ernest Van der Hallen, radicaliseerde deze gedachte nog verder: een nieuwe idealistische jeugd zou opstaan die de decadente cultuur zou omverwerpen en de halfslachtigheid van de ouderen afwijzen. “[Er] is een generatie gegroeid, die zich los wil worstelen uit de dekadentie van deze fiktieve beschaving, en op grond van een nieuwe verhouding van individu tot individu en van individu tot de gemeenschap, binst haar jeugd reeds, zich een nieuw denk- en daadleven wil veroveren. Ten slotte verlangt zij niets minder dan een gans nieuwe wereldorde te scheppen [...] Ook het leed dat zij tans doormaakt en waarvan weinige ouderen zich bewust zijn, zal haar helpen in haar geestelijke groei, evenals het inzicht dat de crisis welke de wereld tans doormaakt en die zij het scherpst ondergaat, slechts is een BOETEN voor de wanorde en de zonden van vorige geslachten”¹⁶¹. In zijn hulde aan pater Callewaert bij diens 50ste verjaardag noemde Van der Hallen nog als een van de grote verdiensten van de pater dat “[hij] de jeugd [leerde] radikaal te voelen bij wijze van levensbeschouwing. Principieën te hebben en gansch haar leven te oriënteren in de richting van deze principieën. Grandioos en ruim te zien, te voelen en te denken, te handelen. Te groeien tot

¹⁵⁶ “Boven alle standen onderscheid licht het katholiek, universeel en eenmakend ideaal. Aan den grondslag van alle standen ligt het maatschappelijk, in Vlaanderen het bepaald Vlaamsch natuurlijk volkswezen. Omdat de socialisten het volkswezen, kunstmatig indeelen, daarom moeten de katholieken het niet doen” (J. CALLEWAERT, *De Opvoeding*, p. 166).

¹⁵⁷ ID., *Onze Vlaamsche Jeugd*, p. 12.

¹⁵⁸ *Ibid.*, p. 3.

¹⁵⁹ ID., *Het vraagstuk der Vlaamsch-katholieke Jeugdorganisatie*, in *Onze Jeugd* 5 (1924) 327-337, p. 335.

¹⁶⁰ ID., *De Opvoeding*, p. 173.

¹⁶¹ E. VAN DER HALLEN, *Brieven aan 'n jonge vriend* (Jeugdproblemen, 1), Deurne – Antwerpen, L. V. Tijl, 1932, p. 32-33 en 43.

het soort mannen die het recht hebben voor zich deze taak op te eischen den strijd tegen het huidige kultuurlooze, beginsellooze, verwarde en naar den ondergang rennende beschavingkompleks aan te vatten”¹⁶². Pater Callewaert zag het dus als zijn missie om de studenten, die een eerder kleine en elitaire groep vormden, een grondige opvoeding in het idealisme mee te geven waardoor zij – al tijdens hun studententijd maar vooral daarna, in het economische, politieke, culturele, ... leven – deze idealen zouden beleven en uitdragen en zo de gehele “zieke” maatschappij transformeren. In lijn met het toenmalige adagium van de Vlaamse beweging (‘Alles Voor Vlaanderen – Vlaanderen Voor Christus’) beklemtoonde Callewaert ook Vlaanderen en Christus als de twee belangrijkste idealen, waarbij hij ze eigenlijk beschouwde als één ideaal, nl. “Christus, koning van een gezond en normaal Vlaanderen, gezond en normaal omdat we mooie en rijke gaven moeten offeren aan den Schepper, den Koning en de Voorzienigheid der volkeren. Christelijk-vlaamsch idealisme alleen kan [...] onze jeugd redden [...] Geeft aan de jeugd een radikaal ideaal waarin zij geheel opgaat, dan heeft zij geen lust, geen nood, geen tijd, geen gelegenheid om op te gaan of beter gezegd om neer te zakken in het slordige, het leelijke, het minderwaardige, het alledaagsche”¹⁶³. Callewaert noemde de studentenjeugd idealistisch omdat zij zich aan dit ideaal vasthield, maar bestempelde haar ook als “realistisch”, omdat zij “geen Christus [wil] vereeren en herstellen ergens in de lucht, maar in de geaardheid van het moderne leven”¹⁶⁴. De historicus en jezuïet Karel van Isacker noemde deze generatie jongeren omwille van dit ‘realistisch idealisme’ “door haar geloof en levenskracht, wellicht de schoonste uit onze geschiedenis”¹⁶⁵. Bij Callewaert kwam het christelijke en katholieke aspect dus ook steeds op de eerste plaats, al was de bril waardoor hij dit bekeek van fundamenteel andere aard dan die van de bisschoppen.

§ 3. CONTRASTERENDE VISIES OP DE ORGANISATIE VAN DE KATHOLIEKE JEUGD

De visie op de organisatie van de katholieke jeugd die pater Callewaert uitdroeg in het tijdschrift *Onze Jeugd* werd met argusogen bekeken door de kerkelijke overheid. Vooreerst was er Callewaerts eigen kijk op de verhouding tussen het episcopaat en de katholieke jeugdorganisatie. De bisschoppen wilden dat de organisatie van de jeugd rechtstreeks onder hun auspiciën zou vallen omdat zij haar als een vervangmiddel zagen voor het verloren gegane eenheidsfront op politiek vlak. Men bekeek de Katholieke Actie als een nieuwe impuls voor de officiële katholieke zuil die haar een meer strijdbaar karakter moest geven. Er werd gesteld dat de eenheid en de gebondenheid met de episcopale hiërarchie de Katholieke Actie “juistheid in haar handelen”, “haar stevigheid en haar krachtig organisatievermogen”, “een waarborg van duurzaamheid” en zelfs “goddelijke bijstand” garandeerde.¹⁶⁶ Callewaert erkende – althans op papier – dat “de Jeugdorganisatie [...] onder ’t gezag van de kerkelijke Overheid [staat], die de

¹⁶² E. VAN DER HALLEN, *Wachter bij trouw aan een beginsel*, in T. BROUNS *et al.*, *Vlaanderen's hulde*, 75-82, p. 79.

¹⁶³ J. CALLEWAERT, *Enkele beschouwingen over onze landelijke Jeugd*, in *Onze Jeugd* 5 (1924) 157-161, p. 160-161.

¹⁶⁴ ID., *De Opvoeding*, p. 166.

¹⁶⁵ K. VAN ISACKER, *Mijn land in de kering*, dl. 2, p. 85.

¹⁶⁶ BRUGGE, AGSB, *Archief Kan. K. Dubois*, doos 26, farde 2, *Theorie der Katholieke Actie*, p. 77-78 (s.d.; waarschijnlijk eind 1939 – begin 1940).

uitoefening er van regelt volgens haar gezaghebbend oordeel”¹⁶⁷. Maar hij meende ook dat de directe inmenging van de kerkelijke overheid “ongewenscht en [...] zelfs gevaarlijk” was. De bisschoppen mochten een afgevaardigde hebben in het bestuur, maar het zou *not done* zijn mochten zij de hele leiding naar zich toe trekken. Maar hoe dan de nauwe band tussen de bisschoppen en de katholieke jeugdorganisatie behouden? Callewaert meende dat dit “zeer gemakkelijk en eenvoudig te verwezenlijken” was, “gezien de talrijke priesters die met onze verschillende jeugdorganisaties [...] in de innigste samenwerking leven”¹⁶⁸. Kortom, hij wou dat de bisschoppen hun vertrouwen gaven aan leden van de lagere clerus om geestelijke leiding en praktische bijstand te verlenen aan deze organisaties. Onderliggende gedachte hierbij was dat zij zelfstandig en vrij zouden kunnen opereren, zoals hij dit ook zag voor zijn eigen engagement in het studentenapostolaat. De bisschoppen zouden hun fiat hiervoor echter nooit geven, daar zij alles stevig in eigen handen wilden houden.

Ten tweede wilde pater Callewaert vooral uitgaan van de reeds bestaande organisaties,¹⁶⁹ zoals daar bijvoorbeeld waren het Algemeen Katholiek Vlaams Studentenverbond (AKVS) en het Katholiek Vlaams Hoogstudenten Verbond (KVHV). Deze verenigingen waren uit de scholieren en studenten zelf ontstaan en aldus levensvatbaarder en gezonder volgens de pater. Bovendien leefden deze organisaties al jaren vanuit de idealen die nu opnieuw door de Katholieke Actie werden gelanceerd.¹⁷⁰ In de eerste helft van de jaren '20 radicaliseerden ze echter (niet in het minst onder de invloed van hun geestelijke leiders, waaronder enkele *petits vicaires* zoals Cyriel Verschaeve en pater Callewaert zelf), waarbij ze niet alleen de gematigde houding van de katholieke partij maar ook de politiek van de bisschoppen openlijk aanvochten en aldus hun gezag in vraag stelden. Het Vlaamse minimumprogramma was voor hen niet voldoende en ze ijverden volop voor de vernederlandsing van middelbaar en universitair onderwijs en amnestie voor de activisten. Hierbij “groeide [er] binnen de Vlaams-nationalistische studenten een uitgesproken antibelgicisme dat doorheen de volgende jaren de belangrijkste toetssteen voor de correcte lijn zou worden”¹⁷¹. Pater Callewaert was zelf nog lid geweest van het AKVS en had ook een grote geestelijke (en politieke!) invloed op de beweging.¹⁷² Zo voelde hij zich ten diepste verbonden met dit Studentenverbond. Voor Callewaert moest de Katholieke Actie in “een vorm zijn aangepast op onze eigen Vlaamsche toestanden [...] de katholieke actie der Vlaamsche jeugd [moet] zich ontwikkelen in overeenstemming met den eigen aard en de nooden van het katholieke Vlaamsche volk. Daarom is het onvermijdelijk en noodzakelijk dat de godsdienstige actie onzer jeugd gepaard ga met

¹⁶⁷ J. CALLEWAERT, *De Opvoeding*, p. 167.

¹⁶⁸ ID., *Het vraagstuk*, p. 331.

¹⁶⁹ ID., *De Opvoeding*, p. 333.

¹⁷⁰ ID., *Onze Vlaamsche Jeugd*, p. 2.

¹⁷¹ L. VOS, *Idealisme en engagement. De roeping van de katholieke studerende jeugd in Vlaanderen (1920-1990)*, Leuven – Den Haag, Acco, 2011, p. 44.

¹⁷² Pater Nuyens heeft gesteld dat pater Callewaert “nooit een leidende of adviserende rol [heeft] gespeeld in het A.K.V.S. [...] [Wel] kende [hij] de stellingen van het A.K.V.S. en simpatiseerde er mee” (P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 116). Pater Callewaert had inderdaad geen officiële functie binnen het AKVS maar het is wel duidelijk dat hij een veelgevraagd spreker was op hun bijeenkomsten en dat hij, door zijn persoonlijke contacten met vele nieuwe en oude leden van het AKVS, op een indirecte manier een niet te onderschatten invloed uitoefende op de beweging.

Vlaamsche en sociale werking”¹⁷³. De Vlaamse kwestie in het algemeen en het taalvraagstuk in het bijzonder moesten voor Callewaert mee tot de strijdpunten van de Katholieke Actie behoren,¹⁷⁴ omdat het katholicisme iets eigen was aan het Vlaamse volk: inzet voor de herkerstening moest samenhangen met inzet voor de Vlaamse zaak. Dan pas zou volgens hem “de betreuenswaardige crisis, tusschen gezag en gehoorzaamheid, [...] onverwijld opgelost zijn, en de banden tusschen jeugd en hiërarchie zouden zoo innig zijn als Christus en zijn kerk het willen”¹⁷⁵. Voor de bisschoppen was het echter absoluut uitgesloten dat de Katholieke Actie een Vlaams-nationalistisch engagement zou opnemen, zeker omdat ze juist afstand wilden nemen van de radicaliserende jongerenorganisaties binnen de Vlaamse beweging – dit was dan ook een derde punt waarop de visie van Callewaert botste met die van de bisschoppen. Waar de radicalisering echter geen onmiddellijke gevolgen had voor het KVHV omdat zij in de eerste plaats per studentenstad georganiseerd was en dus bestond uit zelfstandige kernen van volwassen hoogstudenten, had deze wel verstrekkende gevolgen voor het AKVS dat afhing van haar centraal bestuur in Leuven en dat veel onvolwassen scholieren telde in haar rangen. De bisschoppen reageerden op verschillende manieren op de radicalisering binnen deze beweging: de gematigd Vlaamsgezinde bisschoppen van Luik en Gent, Rutten en Coppieters, verboden de bonden in hun eigen bisdommen om nog geassocieerd te zijn met het radicale hoofdbestuur in Leuven. Zij kozen dus voor het “voortbestaan van de beweging, maar in kalmere wateren en met andere stuurlieders die het gezag van de kapiteins – zichzelf – zouden erkennen”¹⁷⁶. De bisschoppen van Brugge en Mechelen, Waffelaert en Mercier, wurgden de beweging in hun bisdommen door allerlei restrictieve maatregelen. In de plaats werd er een jeugdorganisatie van de geïnstitutionaliseerde Katholieke Actie opgericht, de Katholieke Studenten Actie (KSA), “een brede, maar puur kerkelijke en absoluut aan de hiërarchie verknochte jeugdorganisatie, die buiten de Vlaamse beweging zou staan”¹⁷⁷.

¹⁷³ J. CALLEWAERT, *Het vraagstuk*, p. 330.

¹⁷⁴ Pater Callewaert stelde dat de twee voornaamste obstakels om een Vlaamse katholieke jeugdorganisatie uit de grond te stampen het onopgeloste taalvraagstuk en “de noodzakelijkheid van eene vernieuwing der katholieke partij in christelijk opzicht” waren. Naast het vooruitschuiven van een Vlaams strijdpunt, gaf hij hier dus ook kritiek op de katholieke partij. En hij ging verder: “Maar vooral, principiëel, juist uit naam van het katholicisme, eischt de jeugd een volledige oplossing van het taalvraagstuk, van het sociaal vraagstuk enz. Die jeugd weet wel dat alles met een keer niet kan veranderen, maar zij wacht nog steeds op de officiële erkenning van de beginselen van rechtvaardigheid en liefde die heel de Vlaamsche beweging schragen” (*Ibid.*, p. 333; cf. *Id.*, *Onze Vlaamsche Jeugd*, p. 15-16).

¹⁷⁵ *Ibid.*, p. 334.

¹⁷⁶ L. VOS, *Bloei en ondergang van het AKVS. Geschiedenis van de katholieke Vlaamse studentenbeweging 1914-1935*, dl. 2, Leuven, Davidsfonds, 1982, p. 314; cf. *Id.*, *Algemeen Katholiek Vlaamsch Studentenverbond (AKVS)*, in *NEVB* 1 (1998) 246-248, p. 247-248.

¹⁷⁷ *Ibid.*, p. 315. Voor de strijd tussen het episcopaat en de AKVS en de uitbouw van de Katholieke Actie in Vlaanderen, cf. R. BOUDENS, *De Kerk in Vlaanderen. Momentopnamen*, Apeldoorn, Averbode, 1994, p. 316-320; L. VOS, *Algemeen Katholiek Vlaamsch Studentenverbond*, p. 247-248 (naast zijn tweedelig standaardwerk over het AKVS (cf. *supra*)); H. J. ELIAS, *Vijfentwintig jaar*, dl. 2, p. 172-176 en P. DECLERCK, *De stichting en de aanvangsjaren van de Katholieke Studentenactie*, in *Collationes* 8 (1978) 36-60, p. 37-40 en 42-47. Voor Karel Dubois, zie bijvoorbeeld de twee interessante themanummers over hem in *Avond. Contactblad van de Associatio Sacerdotum Emeritorum* 25 (1995) nrs. 4-5 en L. VOS, *Dubois, Karel*, in *NEVB* 1 (1998) 990-993.

§ 4. CONFLICT MET DE KATHOLIEKE ACTIE

In West-Vlaanderen werd de jonge priester Karel Dubois, die werkzaam was als professor aan het Klein Seminarie van Roeselare, in 1928 door Mgr. Waffelaert gevraagd om de Katholieke Studenten Actie in het bisdom op te richten. Omdat Dubois in de Frontbeweging had gezeten in de Eerste Wereldoorlog en zich aan het begin van de jaren '20 nog sterk had geëngageerd binnen het AKVS, werd zijn aanvaarding van de post die hem door de bisschop werd aangeboden, ervaren als hoogverraad binnen flamingante kringen. Pater Callewaert had echter al vroeger gebroken met Dubois, omdat deze zich schikte naar de maatregelen die reeds medio jaren '20 door de Brugse bisschop tegen het AKVS werden genomen. Toen begin 1926 Lodewijk Dosfel¹⁷⁸ werd begraven, die een bekend voorvechter van de Vlaamse zaak was, waren talrijke flaminganten aanwezig, waaronder Callewaert en Dubois. Op de begrafenis weigerde Callewaert echter Dubois de hand te schudden, een bijzonder pijnlijk affront.¹⁷⁹ De West-Vlaamse priester en historicus Jan De Cuyper heeft gesteld dat “het [dan] [...] rond 1926 of 1927 [moet] geweest zijn, dat er bij Karel [Dubois] een omkeer plaats greep. Het is het tragische geweest in zijn leven, dat hij [,] de overtuigde Vlaamsgezinde [,] de spanning tussen die overtuiging en zijn kerkelijke afhankelijkheid niet tot een goede oplossing kon brengen. Deze afhankelijkheid heeft hem ten slotte van vele oude vrienden vervreemd en hem ‘anti-nationalist’ gemaakt”¹⁸⁰. Dubois een “anti-nationalist” noemen lijkt me te verregaand, wel was hij onvoorwaardelijk “trouw aan de bisschop. Daarom werd hij voorzichtiger en onderwierp zich. Wel was hij later niet bang om de besluitvorming van de bisschop een handje te helpen waar dit de Vlaamse beweging [...] kon dienen”¹⁸¹.

Voor pater Callewaert was Karel Dubois' onderwerping aan de bisschop echter onvergefelijk. In zijn *Oorlogsdagboek* uit de Tweede Wereldoorlog gaf hij in retrospectief zijn visie op de oprichting van de verschillende organisaties van de Katholieke Actie in Vlaanderen: “de katholieke actie moest dienen voor de katholieke partij, volgens het Episcopaat [was het] de eenige redding van het katholicisme in België en terzelfdertijd de redding van België”¹⁸². Voor Callewaert was de Katholieke Actie dus een vehikel van de bisschoppen, een verlengstuk van hun ‘klerikale politiek’, maar dan in een confessioneel kleedje dat eigenlijk een belgicistisch en anti-Vlaams-nationalistisch doel diende (de Katholieke Actie stroopt “eerst den Vlaming zijn natuurvel af[...] om hem dan te beschilderen met wat bovennatuur”¹⁸³). Officieel werd echter gesteld dat de Katholieke Actie louter kerkelijk was en geen politieke standpunten

¹⁷⁸ Lodewijk Dosfel (1881-1925) was een advocaat die actief was in de Vlaamse beweging. Tijdens de Eerste Wereldoorlog aanvaardde hij een aanstelling als professor aan de vernederlandsste Rijksuniversiteit van Gent, waarvoor hij na de oorlog werd veroordeeld. Aanvankelijk ging zijn sympathie uit naar de Frontpartij, maar hij kon zich als katholiek niet verzoenen met het pluralistische profiel dat de partij aannam. Hij was redacteur van *De Standaard* en medewerker van het tijdschrift *Dietsche Warande en Belfort*.

¹⁷⁹ BRUGGE, BAB, N89, Kan. K. Dubois, Brief van De Cuyper aan Geldhof, d.d. 21/9/65.

¹⁸⁰ *Ibid.*

¹⁸¹ E. COLENBIER *et al.*, *De Kanunnik. Denkend en dankend Karel Dubois (1895-1956)*, Roeselare, KSA-Noordzeegouw, 1995, p. 19.

¹⁸² LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert, Oorlogsdagboek*, dl. 1, p. 328 (d.d. 16/3/40).

¹⁸³ *Ibid.*, dl. 1, p. 277 (d.d. 29/1/40).

mocht innemen.¹⁸⁴ Callewaert beschouwde de Katholieke Actie ook als anti-opvoedkundig, omdat deze volgens hem uitging van een passief ondergaan en een gehoorzaam aanvaarden, terwijl hij vond dat het in opvoedkunde eigenlijk om het aanleren van het nemen van initiatief zou moeten gaan. De Katholieke Actie was ook anti-psychologisch, omdat deze niet beantwoordde aan de psychologie van het Vlaamse volk.¹⁸⁵ “Het akeligste van die Katholieke Actie” was volgens de pater voorbehouden geweest voor het bisdom Brugge, waar Waffelaerts opvolger Mgr. Lamiroy – “een verwoede anti-nationalist, een der meest trotse prelaten die er ooit kunnen zijn, een hoogmoedige die beweert de eenige te zijn die alles weet, een haatdragende personage” – verantwoordelijk was voor “de moordpoging op het Vlaamsch-nationalisme” door zijn bestrijding van de flamingante studentenverenigingen en het lanceren van de belgicistische Katholieke Actie.¹⁸⁶ Callewaert meende dat het idealisme zelf hierdoor werd bedreigd, omdat het Vlaams-nationalisme werd geaccapareerd en vervormd tot een pro-Belgisch discours,¹⁸⁷ terwijl het christelijke ideaal tot een blind aanhangen van de bisschoppen verwerd.¹⁸⁸ Een duidelijke tegenstelling tussen pater Callewaert en de theoretici van de Katholieke Actie lag dan ook in de interpretatie van het bekende vers van Ignatius van Antiochië: “Laat niemand iets doen wat met de kerk te maken heeft zonder de bisschop”¹⁸⁹.

¹⁸⁴ “De Kerk mag immers niet toelaten dat men, steunende op haar gezag, profane [politieke] opvattingen zou willen opdringen [...] het [komt] aan de Kerkelijke Overheid toe, dat is in den regel aan de bisschoppen, te bepalen of, gezien de omstandigheden, een of andere [profane] werking aan de Katholieke Actie moet verboden worden”. De Katholieke Actie mocht dus niet geaccapareerd worden voor politieke doeleinden, een duidelijke afwijzing van Callewaerts idee om de Katholieke Actie strijdbaar flamingant te maken. Het kwam ook enkel en alleen aan de bisschoppen toe om te bepalen welk soort “profane werking” er binnen de Katholieke Actie mocht bestaan en belangrijker, welke ten strengste verboden was (cf. K. DU BOIS & L. ENGELLEN, *Katholieke Actie*, p. 21-24, aangehaalde citaten op p. 22 en 23).

¹⁸⁵ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, Oorlogsdagboek, dl. 1, p. 47-48 (d.d. 23/9/39). Pater Callewaert meende dus dat de Katholieke Actie op het vlak van opvoedkunde “een mislukking” was “omdat zij katholieke passiviteit kweekt in de plaats van zelfstandige activisten” (*Ibid.*, dl. 1, p. 276-277 (d.d. 29/1/40)).

¹⁸⁶ *Ibid.*, dl. 1, p. 48-50 (d.d. 23-24/9/39); cf. *Ibid.*, dl. 1, p. 379 (d.d. 17/4/40): “de eeuwige Mgr Lamiroy, die als Paus het Bisdom bestuurt door zichzelf en voor zichzelf”. Robrecht Boudens heeft gesteld dat Lamiroy inderdaad bezwaarlijk Vlaamsgezind kan worden genoemd en dat deze zich als bisschop “‘boven’ de Vlaamse strijd” zag staan (R. BOUDENS, *Henri Lamiroy (1931-1952)*, in M. CLOET, B. JANSSENS DE BISTHOVEN & R. BOUDENS (ed.), *Het bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, West-Vlaams Verbond van Kringen voor Heemkunde, 1985, 389-400, p. 400; cf. ID., *Lamiroy, Henri*, in *NEVB 2* (1998) 1780-1782).

¹⁸⁷ “In Vlaanderen maakten wij mede de oorlog tegen wat zuiver Vlaamsch, Dietsch-nederlandsch was, uit naam van het monopolisme van de bisschoppen over alles, ja zelfs over het nationale – het sociale was reeds lang gemonopoliseerd door het klerikalisme. Wij hebben meegemaakt de titanische poging om de oude – en eeuwige – Vlaamsche beweging definitief vast te kluisteren aan den Belgischen staat zelf, haar aartsvijand, en aan de katholieke partij – die niet katholiek is in den waren zin van het woord, maar Belgisch. Helaas. Dat alles gebeurde door het grootste bedrog: door de katholieke actie” (*Ibid.*, dl. 1, p. 237 (d.d. 1/1/40)). Cf. Het “eerste doel” van de Katholieke Actie in Vlaanderen “was niet [het] katholicisme [maar] haar eerste doel was het vernietigen van het Vlaamsch nationalisme en van daar een werking voor de katholieke partij”. Hierdoor heeft deze het “heilige” en het “natuurlijk recht” verkracht en aldus werd de Katholieke Actie zoals deze zou moeten zijn “versjacherd en ontheilgd” (*Ibid.*, dl. 1, p. 296 (d.d. 17/2/40)).

¹⁸⁸ “Zij [de leiders van de Katholieke Actie] goten ze [de jongeren] vol van Christus in Vlaanderen, vooral van gehoorzaamheid aan Kerk, Christus, Bisschoppen en vooral concrete Bisschoppen”. Daarom beschuldigt Callewaert hen ook van een nieuwe ketterij: “de episcopilatrie” (*Ibid.*, dl. 1, p. 49-50 (d.d. 23-24/9/39)).

¹⁸⁹ Ignatius van Antiochië, *Brief aan de christenen van Smyrna*, § 8: “μηδεις χωρις του επισκοπου τι πρασσετω των ανηκοντων εις την εκκλησιαν”, vertaald opgenomen in M. STANIFORTH (ed.), *Early Christian Writings. The Apostolic Fathers*, Middlesex – Baltimore – Victoria, Penguin Books, 1968, 117-124, p. 121 als “Make sure that no step affecting the church is ever taken by anyone without the bishop’s sanction”. Een Nederlandse vertaling kan zijn: “Laat niemand iets doen wat met de kerk te maken heeft zonder de bisschop”. Zowel bij Callewaert als in de publicaties van de Katholieke Actie wordt deze zin op nogal sloganske wijze vertaald uit het Grieks als “Nil

Callewaert legde de nadruk op het tweede deel van de zin: “Ons principie is altijd hetzelfde geweest: met den bisschop in alles wat tot de kerk behoort, in omnibus quae de Ecclesia sunt, volgens de volledige uitdrukking van Sint-Ignatius, martelaar. Welnu de Vlaamsche kwestie is een vrije politieke kwestie. Zij behoort niet tot de rechtsmacht of de onfeilbare leer van de Kerk [...] Feitelijk heeft het Episcopaat, in alle stadiën der Vlaamsche beweging misbruik gemaakt van zijn kerkelijk gezag”¹⁹⁰. Zijn tegenstanders benadrukten dan weer het eerste deel van de zin: “De K.A. is essentieel diocesaan. Het groot principe, dat haar bezielt is het oude slagwoord der christelijke traditie: ‘Niets zonder den Bisschop!’”¹⁹¹. Callewaert meende dat de Katholieke Actie zoals die bedoeld was door de paus door de bisschoppen werd verminkt, omdat het niet de échte Christus was die in de concrete vorm van de Katholieke Actie in Vlaanderen werd aangehangen. Integendeel, in de Katholieke Actie werd God voorgesteld alsof hij tegen het Vlaams-nationalisme zou zijn, wat volgens Callewaerts theologische, natuurrechtelijke argumentatie *pro* de zelfstandigheid van het Vlaamse volk niet het geval kon zijn. Jongeren konden niet werkelijk worden bezielt door deze God en deze Christus die tegen hun eigen volkswezen zou zijn en door de dictatoriale aanpak konden ze nooit opgroeien tot ware zelfstandigheid volgens de pater.¹⁹² De Katholieke Actie was dan ook verantwoordelijk voor het vormen van “een generatie [...] van passieven [,] van kruipers, van vleiers en verklidders”¹⁹³. Ik kan niet anders dan hier stellen dat Callewaert Dubois en de andere leidende figuren van de Katholieke Actie zoals Karel Cruysberghs, hoofd van het JVKA, haatte. Zij hadden volgens de pater hun oude idealen verraden en verkocht uit “motieven van vulgair, zelfzuchtig arrivisme”, ze waren leugenaars en kruipers.¹⁹⁴ Twee citaten die hierbij aansluiten,

sine episcopo... in omnibus quae de ecclesia sunt”. Een juistere vertaling in het Latijn, die ook een betere Nederlandse vertaling toelaat, is: “Separatim ab episcopo nemo quidquam faciat eorum, quae ad ecclesiam spectant” (F. X. FUNK, *Patres Apostolici*, dl. 1, Tübingen, Laupp, 1901, 275-286, p. 283).

¹⁹⁰ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, Oorlogsdagboek, dl. 1, p. 245 (d.d. 4/1/40). De bisschoppen meenden dat zij niet alleen het laatste woord hadden in alle kerkelijke zaken, maar ook “in ‘gemengde kwesties’ – en zowat alles viel daaronder” (R. BOUDENS, *Honoré Coppieters (1927-1947)*, in M. CLOET, L. COLLIN & R. BOUDENS (ed.), *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, Werkgroep ‘De geschiedenis van het bisdom Gent’, 1991, 367-380, p. 373).

¹⁹¹ BRUGGE, AGSB, *Archief Kan. K. Dubois*, doos 26, farde 2, Theorie der Katholieke Actie, p. 36 (s.d.; waarschijnlijk eind 1939 – begin 1940).

¹⁹² “Het is toch een feit dat die blinde volgelingen van die dictatoriale en anti-psychologische Katholieke Actie alles behalve idealisten zijn en dat zij verder niet den minsten aanpak hebben noch initiatief. Maar kan de persoon van Christus dan niet de totaliteit van de jongeman betooveren? Zeker en vast, maar dan moet het ook de totale persoon van Christus zijn, en niet een halve Christus, of een misbakken Christus en dat verwijt ik ook aan de Katholieke actie in Vlaanderen, zij heeft gegoocheld met een Christus die niet de werkelijke is, met een Christus die men heeft willen voorstellen als een vijand van de elementaire rechten van het Vlaamsche volk – een geschapenheid Gods” (LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, Oorlogsdagboek, dl. 1, p. 278-279 (d.d. 29/1/40)).

¹⁹³ *Ibid.*, dl. 1, p. 296 (d.d. 17/2/40).

¹⁹⁴ Hij besluit dan ook dat Vlaanderen de leiders van de Katholieke Actie in Vlaanderen “uitspuwt” (voor dit en het in de tekst aangehaald citaat, cf. *Ibid.*, dl. 1, p. 357 (d.d. 7/4/40); cf. *Ibid.*, dl. 1, p. 296 (d.d. 17/2/40)). In het archief van kanunnik Dubois heb ik twee boekjes in pamfletstijl gevonden die door het Algemeen Vlaamsch Nationaal Jeugdverbond (AVNJ) werden verspreid en clandestien circuleerden op colleges. Het AVNJ was een Vlaams-nationalistische jeugdbeweging die in de jaren ’30 uitgroeide tot een echte knokploeg. In deze boekjes werden Dubois en de KSA hevig aangevallen en door het slijk gehaald, waarbij herhaaldelijk uit het werk van Callewaert werd geciteerd en de specifieke terminologie van de pater werd gebruikt, zo bijvoorbeeld het begrip “wilsvierkantigheid” (BRUGGE, AGSB, *Archief Kan. K. Dubois*, doos 67, farde 11, Boekje van de AVNJ-schaar te Oostende, p. 3 (s.d.) en farde 12, *Dietsch Studentenschap. Orgaan van het Gouwverbond Oost- en West-Vlaanderen van het AVNJ*, p. 3 (s.d.); cf. B. DE WEVER, *Algemeen Vlaamsch Nationaal Jeugdverbond (AVNJ)*, in *NEVB* 1 (1998) 259-260).

wil ik niet onthouden. In een brief aan een jonge vriend schreef Callewaert dat hij “bitter [was] geworden tegenover die mensen van K.A. [de Katholieke Actie]. Ze hebben West-Vlaanderen ontvloot...”¹⁹⁵ In een andere brief schreef hij dat hij zich voorbereidde om de nieuwe jeugdorganisatie van de Katholieke Actie “dat [...] cloaca, die smeerlapperij van arrivisme op zijn bloot gat te slaan tot het bloed stroomt – ’t verradersbloed. Onze strijd zal nooit tenden [*sic*, ten einde] zijn tegen die mystieke volksvergiftigers, die bloedzuigers, die ontvloeten...”¹⁹⁶

§ 5. STRUBBELINGEN ROND HET SINT-THOMASGENOOTSCHAP EN *ONZE JEUGD*

Pater Callewaert ging na zijn Ierse ballingschap actief verder met zijn studentenapostolaat. Zo bleef hij betrokken bij het Sint-Thomasgenootschap te Leuven en richtte hij een afdeling van het genootschap op in Gent, zijn nieuwe thuisstad. De gewone leden en het bestuur van ‘Thomas’ maakten van hun overtuigde Vlaamsgezindheid geen geheim,¹⁹⁷ ook al was ‘Thomas’ eigenlijk een godsdienstige en geen politieke vereniging. Omwille van deze uitgesproken politieke inslag – niet in het minst onder invloed van pater Callewaert – stond de kerkelijke en de universitaire overheid argwanend tegenover het genootschap omdat het zich zo buiten de traditionele kerkelijke kaders plaatste. Vooral de zoektocht die binnen het genootschap werd gevoerd naar een godsdienstige fundering (gebaseerd op de leer van de H. Thomas van Aquino) voor het flamingantisme,¹⁹⁸ werd door de bisschoppen niet gewaardeerd. Het is dus ook begrijpelijk dat veel Vlaamsgezinden zich thuis voelden in het genootschap, zo ook de notoire flamingant Gerard Romsée die voorzitter was van de Leuvense tak van het genootschap in het midden van de jaren ’20. Tijdens het Dietse Studentencongres in april 1924 dat georganiseerd werd te Leuven door het KVHV kwam het tot ongeregelheden tussen Vlaamse en Waalse studenten. De flamingante student Berten Vallaeys raakte hierbij ernstig gekwetst nadat een Waalse student op hem had geschoten. De universitaire overheid besloot in te grijpen en verbood studenten om nog enige vorm van manifestaties te houden zonder de uitdrukkelijke toestemming van de rector. Toen enkele Vlaamse studentenleiders zich hiertegen verzetten omdat zij meenden dat dit verbod enkel de Vlaamse studenten zou raken, werden ze door de universitaire overheid weggezonden (zij kregen het zogeheten *consilium abeundi*). Romsée was op dat moment tevens ondervoorzitter van het KVHV en omdat hij zich weigerde te distantiëren van de andere weggezonden studentenleiders, werd ook hij weggestuurd.¹⁹⁹ Hij bleef evenwel voorzitter van het Leuvense Sint-Thomasgenootschap. In maart 1925 kreeg Karel Cruysberghs, *in illo tempore* professor aan het Mechels Grootseminarie, verbod om te preken voor het genootschap zolang Romsée nog voorzitter was (dit was nog voordat Cruysberghs nationaal

¹⁹⁵ Uit een brief van Callewaert aan Stefaan Devloo (cf. *infra*), opgenomen in S. DEVLOO, *Herdenking Pater Callewaert. Diksmuide, 1 mei 1985*, in *AKVS-Schriften* 6 (1985) nr. 11, 55-64, p. 62.

¹⁹⁶ S. DEVLOO, *Herdenking Pater Callewaert*, p. 62.

¹⁹⁷ P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 97.

¹⁹⁸ De Vlaamsgezinde professor in de geneeskunde Leon Elaut (1897-1978) herinnerde zich later van deze periode dat ze als studenten bij pater Callewaert “de grondwaarheden van het katholiek geloof [hebben] horen en helpen uiteenzetten, onze bezwaren horen weerleggen of beamen, onze vlaamsgezindheid horen verdedigen in het licht van St. Tomas, we hoorden er St. Tomas tot flamingant promoveren. En we gingen huiswaarts, een brok overtuiging rijker, met een stuk beter gefundeerde en zuiverder katholiciteit” (L. ELAUT, *Eskulaperijen. Mijmeringen van een arts*, Brecht – Antwerpen, De Roerdomp, 1967, p. 106-107).

¹⁹⁹ L. VOS, *Idealisme*, p. 43-47; E. RASKIN, *Romsée, Gerard*, in *NEVB* 3 (1998) 2648-2650, p. 2648 en H. J. ELIAS, *Vijftwintig jaar*, dl. 2, p. 165-170.

proost werd van het JVKA (1928), wat leidde tot zijn verkettering in flamingante milieus en zijn breuk met Callewaert). Hierop nam Romsée ontslag omdat hij niet wilde “dat om zijn persoon het St.-Thomasgenootschap door de kerkelijke overheid in de onmogelijkheid zou gesteld worden zijn zegenrijke werking voort te zetten”²⁰⁰. Pater Callewaert, die ervan werd verdacht mee de onrust van het jaar ‘24 te hebben aangestookt, kreeg voor het academiejaar ‘25-’26 het verbod om nog te spreken voor het genootschap.²⁰¹ Het voltallige bestuur van het Sint-Thomasgenootschap volgde uit protest haar voorzitter en nam ontslag, vele gewone leden haakten af: “Sint-Thomas [werd] aan zijn lot over[gelaten]”²⁰². Het onthoofde Leuvense Sint-Thomasgenootschap bloedde hierna langzaam dood.²⁰³

Ook met het tijdschrift *Onze Jeugd* kwam pater Callewaert in conflict met de kerkelijke overheid. Als hoofdredacteur had de pater aan mede-flaminganten een forum geboden en het mogelijk gemaakt dat ideeën die anders niet verkondigd konden worden via de meer officiële kerkelijke organen alsnog werden verspreid.²⁰⁴ Zo kregen Vlaamsgezinde priesters als Cyriel Verschaeve en Odiel Spruytte de kans om bijdragen te publiceren in het tijdschrift. Spruytte deed dit over ‘de studie van het nationalisme’.²⁰⁵ De aandachtige lezer las deze bijdragen natuurlijk met het flamingante gedachtegoed van de auteur in het achterhoofd. Wanneer Spruytte het dan in zijn artikels heeft over “een volk van dezelfde taal en kulturele traditie dat leeft onder een centralistische staat die nog andere nationaliteiten omvat [en dat zich] bewust [wordt] van zijn individualiteit en [...] zich in beweging [stelt] om meer vrijheid en zelfstandigheid te bereiken”²⁰⁶, dan wordt meteen duidelijk dat hij het over het Vlaamse volk in de Belgische staat heeft. De eigenheid van het volk, zeker op het vlak van cultuur en taal, werd door hem beschouwd als door de natuur gegeven en hiertegen ingaan zou dan ook een zonde zijn tegen de natuurorde – Gods eigen scheppingswerk (hier hanteert hij dus een

²⁰⁰ L. WOUTERS, *De ‘apogée’ van het St. Thomas-genootschap te Leuven*, in T. BROUNS et al., *Vlaanderen’s hulde*, 83-88, p. 86 en P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 98.

²⁰¹ ID., *De ‘apogée’*, p. 87-88 en P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 100.

²⁰² *Ibid.*, p. 86. Karel Cruysberghs heeft over deze gebeurtenissen in zijn memoires geschreven dat “pater Berghmans [...] me toen [had] gevraagd het triduum te preken voor het Sint-Thomasgenootschap op 4, 5 en 6 maart 1925. Tegen alle verwachting in en zonder enige moeite had Mgr. Legraive, de seminarie-praeses, mij de toelating gegeven. ‘Als gij niet gaat’, zei hij me, ‘komt er een ander en dan is ’t nog (!) erger’. Op 4 maart verliep de godsdienstige plechtigheid zonder incidenten, enkel werd van 9 uur tot middernacht gedelibereerd of het triduum verder zou doorgaan. De studentenverenigingen, waaronder Sint-Thomas, hadden de geldboycot tegen de universiteit uitgeroepen: bij plakkatens werden de gelovigen ertoe aangezet om tijdens de collecte op de eerste twee zondagen in de vasten niets te geven. De academische overheid reageerde daartegen met doorzendingen. Tenslotte werd door het bestuur van Sint-Thomas beslist dat het triduum voortgezet zou worden omwille van de predikant. Maar toen ik op de tweede avond in de kerk kwam, waren er buiten de Dominicanen geen twintig mensen aanwezig [...] Studenten en professors, ze boycotten me allemaal” (K. CRUYBERGHS, *Memoires*, Mechelen, Sint-Franciscusdrukkerij, 1971, p. 114-115).

²⁰³ ID., *Pater Callewaert en het St.-Thomasgenootschap te Leuven 1922-1926*, in *AKVS-Schriften* 7 (1986) nr. 13, 36-38, p. 37.

²⁰⁴ “In januari 1922 kreeg hij [Callewaert] de leiding over het tijdschrift *Onze Jeugd*. Het sociaal-godsdienstig blad kreeg meteen een Vlaams-nationalistische oriëntering” (B. VAN CAUSENBROECK, *Callewaert, Jules L.*, in *NEVB* 1 (1998) 679-681, p. 680).

²⁰⁵ Cf. “Een kristelijk-solidaristische maatschappijvisie in *Onze Jeugd*” in P. J. VERSTRAETE, *Odiel Spruytte. Een priesterleven in dienst van het Vlaams nationalisme*, Antwerpen, De Nederlanden, 1990, p. 97-110 en ID., *Spruytte, Odiel*, in *NEVB* 3 (1998) 2822-2823, p. 2822-2833.

²⁰⁶ O. SPRUYTTE, *Christelijke Beginselen en Nationalisme*, in *Onze Jeugd* 4 (1923) 150-161, p. 154.

natuurrechtelijke argumentatie die we ook dikwijls bij Callewaert terugvinden). De zelfstandigheid op cultureel vlak moet dan ook voor elk volk gelden. Over de politieke zelfstandigheid van de volkeren is Spruytte voorzichtiger: een volk moet politiek zelfstandig worden als dit het algemeen welzijn dient. Hij beseft zelf dat dit een heel vaag criterium is, en zegt dan ook dat hij zich hiermee op het domein begeeft “waar de wikkende en wegende wijsheid heerscht”²⁰⁷. Wel is voor hem duidelijk dat een staat waarin meerdere volkeren samenleven, een zekere vorm van decentralisatie moet doorvoeren. Hij noemt deze decentralisatie “een veilige waarborg en geruststelling [...] voor de nationale geestesculturen, tegen alle nivelleeringspogingen van den staat [...] de politieke organisatie van een staat [moet] steeds de volste ruimte laten aan de culturele zelfstandigheid van het volk”²⁰⁸. Deze decentralisatie moet dus in de eerste plaats de culturele eigenheid van de volkeren dienen, en pas eventueel in de tweede plaats de politieke zelfstandigheid van de volkeren. In 1925 weigerde het tijdschrift overigens nog om een ingestuurd artikel van Spruytte te publiceren, omdat hij in dit artikel op een te uitgesproken manier lessen wilde geven aan de Vlaamse jeugd over het Vlaams-nationalisme (dit was trouwens ook opgesteld in de typisch thomistische redeneertrant).²⁰⁹

Ik heb reeds aangegeven dat Callewaert in zijn artikels in *Onze Jeugd* een eigen visie over de organisatie en de inhoudelijke oriëntatie van de Katholieke Actie onder de Vlaamse jeugd uiteenzette, die in strijd was met de visie van de bisschoppen hierop. Het blad voerde dan ook geen propaganda voor de Katholieke Actie zoals die door de bisschoppen werd uitgewerkt op dat moment en vormde daardoor een doorn in het oog van het episcopaat. De spanningen met de leiders van de Katholieke Actie namen steeds verder toe, omdat Callewaert hardnekkig bleef weigeren om zijn steun toe te zeggen aan een jeugdorganisatie waarin het “Rodenbachs Vlaams accent”²¹⁰ naar de achtergrond werd verdrongen of zelfs volledig weggelaten.²¹¹ Hoewel hij de Katholieke Actie in Vlaanderen dus openlijk niets in de weg legde (omdat dat hem ongetwijfeld serieuze sancties zou hebben opgeleverd), zweeg hij haar liever dood – zijn trouwe lezers zouden dan wel begrijpen hoe hij erover dacht. Een *In memoriam* voor kardinaal Mercier dat in 1926 in *Onze Jeugd* moest verschijnen, schoot bij de bisschoppen helemaal in het verkeerde keelgat. Namens de redactie van *Onze Jeugd* had pater Callewaert “naast heel wat lovende woorden [geschreven] dat de kardinaal ‘de liefde niet heeft gewonnen van de Vlamingen, de trouwe kinderen der Kerke Christi’”²¹². De kerkelijke censuur verbood de publicatie van dit

²⁰⁷ O. SPRUYTTE, *Christelijke Beginselen*, p. 157. Cf. ID., *Christelijke Beginselen en Methode in de studie van het Nationalisme*, in *Onze Jeugd* 3 (1922) 449-453, p. 451-452.

²⁰⁸ *Ibid.*, p. 158.

²⁰⁹ P. J. NUYENS, *Onze Jeugd. Idealistisch tijdschrift der Dominikanen (januari 1920-mei 1933)*, in *Wetenschappelijke Tijdingen* 30 (1971) 193-208, p. 199 en P. J. VERSTRAETE, *Odiel Spruytte*, p. 109-110.

²¹⁰ *Ibid.*, p. 201.

²¹¹ “Uit de bewaard gebleven correspondentie uit de jaren 1926-1927 tussen de leiders van de opkomende Katholieke Actie – namelijk Karel Dubois, L. Engelen, F. Vercruysse en [Edmond] Rubbens – blijkt dat zij hun Vlaams-Belgisch nationalisme niet met het veel radicalere standpunt van Onze Jeugd konden verzoenen” (M. DE MOOR, *Onze Jeugd*, in *NEVB* 2 (1998) 2309-2310).

²¹² P. J. NUYENS, *Onze Jeugd*, p. 199; cf. ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3122(1), Kloosteraangelegenheden. Briefwisseling, artikels, teksten 1916-1958, *In memoriam Z. E. Kardinaal Mercier*, p. 2.

artikel, en pas na een aantal aanpassingen mocht het uiteindelijk gedrukt worden. Gefrustreerd omdat hij “niet vrijuit zijn mening mocht uiten over de zelfstandigheid van de Katholieke Vlaamse studentenbeweging, die overigens de mening was van de meerderheid van de redactieraad van *Onze Jeugd*, nam hij ontslag als hoofdredacteur”²¹³. In het artikel dat pater Nuyens in 1971 over *Onze Jeugd* schreef, zei hij nog het volgende: “Kijkend van op een afstand van bijna een halve eeuw kan men zich afvragen in welke serene naïviteit de dominikaanse overheid het aandurfde (of was het een risico-gebaar?) een uitgesproken vlaamsgezinde dominikaan als Callewaert tot hoofdredakteur aan te stellen”²¹⁴. Ik denk dat deze vraag, ‘kijkend van op een afstand van bijna een eeuw’, nog steeds zeer terecht is, hoewel ik ook het antwoord erop schuldig moet blijven. De positie van hoofdredacteur geven aan deze flamingante pater, die op dat moment al een omstreden figuur was door zijn uitgesproken ideeën op politiek vlak waarvoor hij reeds in ballingschap was gestuurd, was buitengewoon riskant en in een zekere zin een kroniek van een aangekondigde mislukking. *Onze Jeugd* hield er dan ook in 1933 mee op, omdat duidelijk was dat de kerkelijke overheid een zelfstandige koers als die van Callewaert of die van de rest van de redactie niet duldde en dat door de aangepaste, meer gematigde koers in de laatste jaren het blad zichzelf overbodig maakte naast de officiële organen van de Katholieke Actie.

Na zijn ontslag als hoofdredacteur van *Onze Jeugd* en het verbod nog langer betrokken te zijn bij het Sint-Thomasgenootschap te Leuven, richtte pater Callewaert zich nu volledig op het Sint-Thomasgenootschap te Gent. Dit had hij in 1922 opgericht voor de katholieke studenten aan de rijksuniversiteit aldaar. Er waren echter enkele opmerkelijke verschillen tussen de Gentse en de Leuvense *Alma Mater*. Vooreerst op confessioneel vlak: daar er in Gent geen katholieke universiteit was, werden studenten die uit de katholieke humaniora kwamen ontmoedigd om daarheen te gaan. De plaats van de katholieke studenten was in Leuven. Callewaerts jongere boezemvriend, Stefaan Devloo²¹⁵, heeft hier later over opgemerkt dat men toen nog beweerde “dat wie een staatsuniversiteit boven Leuven verkoos, ontrouw was aan zijn geloof en zeker aan de Kerk”²¹⁶. Leon Elaut herinnerde zich uit zijn eigen studententijd dat de leden van de Gentse afdeling van het Sint-Thomasgenootschap door de kerkelijke overheid enigszins als paria’s werden bekeken: “... van hogerhand werd het zelfs met een zeer slecht oog aangezien dat een priester en een kloosterling dan nog, zich met de zielzorg aan een officiële dus neutrale universiteit zou bezighouden, men liet de studenten lopen alsof zij geen ziel hadden die ’t redden waard was”²¹⁷. Het bisschoppelijke gezag dat echter zo sterk aanwezig was aan de Leuvense universiteit, was veel minder sterk aanwezig – want niet geïnstitutionaliseerd – aan de rijksuniversiteit van Gent. Ten tweede was er ook een groot

²¹³ P. J. NUYENS, *Onze Jeugd*, p. 202.

²¹⁴ *Ibid.*, p. 195.

²¹⁵ Stefaan Devloo (1911-1996) sloot zich als student dierengeneeskunde aan de Gentse universiteit aan bij het Sint-Thomasgenootschap en was er drie jaar voorzitter van. Hij was een *intimus* van pater Callewaert, die zijn *Oorlogsdagboek* van de Tweede Wereldoorlog aan hem opdroeg (cf. LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, *Oorlogsdagboek*, dl. 1, p. 1-2, d.d. 4/9/1939).

²¹⁶ S. DEVLOO, *Herdenking*, p. 56.

²¹⁷ L. ELAUT, *Eskulaperijen*, p. 105.

verschil op vlak van taal. Na de korte periode in de Eerste Wereldoorlog waar onder invloed van de activisten de Gentse universiteit was vernederlandst, werd deze na de Wereldoorlog opnieuw verfranst omdat men de vernederlandsing uitsluitend als een daad van collaboratie zag. Men kwam hier echter al snel op terug: in 1923 werd een deel van de universiteit vernederlandst en in 1930 werd de hele universiteit vernederlandst.²¹⁸ In nog geen decennium was men erin geslaagd dit strijdpunt van de Vlaamse beweging erdoor te krijgen. Een aantal Leuvense studenten trok al vanaf de gedeeltelijke vernederlandsing naar Gent, wat in Leuven ongetwijfeld voor frustratie zorgde. Ook het Gentse Sint-Thomasgenootschap groeide. Devloo heeft Callewaerts invloed op het leven aan de Gentse universiteit als volgt beschreven: “Men noemde U de Witte Generaal. Gij heerste, domineerde, imponeerde en langs Thomas om waart Ge de Baas in Gent, zelfs in een stuk van de universiteit. Uw invloed op de professoren was in een bepaalde tijdsperiode zeer voelbaar. In iedere Faculteitskring hadt Ge uw mannetje zitten [...]. Zo was Gent naar binnen en buiten Vlaams en Christelijk. Spijt het epiteet Staats en de afwezigheid van een Monseigneur. Hoe dat Ge dat jaren aan een stuk klaarspeelde was voor velen een raadsel”²¹⁹. Pater Callewaert had duidelijk invloed aan de Gentse universiteit en zeker en vooral onder de katholieke studenten in de Arteveldestad. Pater Nuyens maakt gewag van 500 leden van het Sint-Thomasgenootschap in het academiejaar '24-'25 en zegt ook dat er 700 studenten deelnamen aan de bedevaart naar Oostakker aan het einde van het academiejaar '23-'24 die door ‘Thomas’ werd georganiseerd.²²⁰

§ 6. JURISDICTIEPROBLEMEN

Het is duidelijk dat Callewaert zich na zijn ballingschap enigszins voorzichtiger opstelde. Spreken over de bestuurlijke scheiding van België zou hij tijdens een openbare spreekbeurt niet meer durven doen. Door de tegendraadse koers die hij echter voer met *Onze Jeugd*, zijn scherpe beoordeling van kardinaal Mercier in het *In memoriam* en de enigszins onafhankelijke status van het Sint-Thomasgenootschap te Gent, bleven de bisschoppen hem wantrouwen. In Brugge was al onmiddellijk na Callewaerts ballingschap besloten om zijn jurisdictie om te preken, die was opgeschort, niet terug te geven. Toen een confrater van Callewaert informeerde bij Mgr. Waffelaert naar een hernieuwing van Callewaerts jurisdictie, antwoordde deze dat hij “niets tegen zijn [Callewaerts] openbaar ministerie [had] [...] Hij doet veel goed. Hij is een groot talent. Maar 't is al er voor of er achter”²²¹, waarmee hij doelde op het feit dat Callewaert van persoon tot persoon zijn opinie verspreidde omdat hij niet in het openbaar mocht spreken. Callewaert becommentarieerde deze uitspraken van Waffelaert in zijn dagboek: “Mgr. [Waffelaert] wil me onschadelijk maken. Onder ons: hij overdrijft schromelijk mijn invloed, ten minste wat mijn actie betreft. Wat mijn gedachten betreft, hij pakt mij vast om reden van

²¹⁸ A.-M. SIMON-VANDERMEERSCH & E. LANGENDRIES, *De vernederlandsing van de Gentse universiteit*, in G. LEEMANS et al. (ed.), *Vlamingen komt in massa. De Vlaamse beweging als massabeweging* (Bijdragen Museum van de Vlaamse Sociale Strijd, 17), Gent, Provincieraad van Oost-Vlaanderen, 1999, 121-146, p. 133-144.

²¹⁹ S. DEVLOO, *Herdenking*, p. 58.

²²⁰ P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 102.

²²¹ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3122(7), Mijn ervaringen voor Vlaanderen, d.d. 20/1/25.

den [...] vooruitgang van het Vlaamsch nationalisme”²²². Verschillende pogingen werden ondernomen om Callewaert zijn jurisdictie om te preken in het bisdom terug te geven, maar hierbij werd telkens op een bisschoppelijk njet gestoten, ook (en nog sterker) bij Waffelaerts opvolger Lamiroy. Toen men in mei 1933 opnieuw bot ving, werd om meer uitleg gevraagd bij de bisschop. Een medewerker van de bisschop schreef in een antwoord dat de jurisdictie werd geweigerd “niet om nieuwe of recente feiten, maar om wat vroeger voorviel”²²³. In het aartsbisdom mocht Callewaert preken, maar hij werd er nauwlettend in de gaten gehouden. Hij moest aan de hand van een *praeceptum formale* beloven dat hij zich op geen enkele manier zou mengen in de Vlaams-nationalistische beweging, tegen de voorschriften van de bisschoppen in; dat hij niet zou spreken of preken zonder daar uitdrukkelijk de toestemming voor te hebben van de kerkelijke overheid en dat hij niets zou publiceren zonder het fiat van de provinciaal hiervoor ontvangen te hebben.²²⁴ In het bisdom Luik (waar het hedendaagse bisdom Hasselt ook onder viel), bleven de problemen tot een minimum beperkt, mede door de welwillendheid van Mgr. Kerkhofs, die de Vlaamse beweging meer genegen was dan de meeste van zijn collega’s. In 1929 kreeg hij geen toelating om te preken voor de bond der Vlamingen in de bisschopsstad Doornik, omdat dit de Vlamingen zou kunnen opruien tegen de Doornikse burgemeester die franskiljon was.²²⁵ Dit was echter ook de enige keer dat de pater voor een spreukbeurt in dit bisdom werd uitgenodigd. In het bisdom Gent rezen er ook een aantal moeilijkheden omtrent Callewaerts apostolaat. Toen in 1929 een gowdag van het AKVS te Oostakker werd georganiseerd, kantte Mgr. Coppieters zich hiertegen. Hij verbood de pater jezuiet Van Opdenbosch, die was gevraagd om de mis te celebreren op deze gowdag, aanwezig te zijn. Het evenement ging echter wel door, waarbij de aanwezigen werden toegesproken door pater Callewaert! De bisschop reageerde bijzonder ontstemd: hij verweet de pater “ten zeerste misbruik te maken van het vertrouwen van de bisschop door mee te werken aan een bijeenkomst die tegen het verlangen van de kerkelijke overheid georganiseerd werd”²²⁶ en die onder leiding stond van Vlaams-nationalisten. De bisschop uitte ook zijn bezorgdheid “over de invloed die Callewaert op priesters en seminaristen uitoefende [...] Medewerkers wilde de bisschop, geen tegenwerkers”²²⁷. Callewaert antwoordde de bisschop dat hij niet had geweten dat de gowdag verboden was door hem en dat hij die ‘invloed op priesters en seminaristen’ niet bewust had nagestreefd.²²⁸ In september 1930 werd de studiekering van het Sint-Thomasgenootschap voor dat academiejaar geschorst door Mgr. Coppieters omdat ‘Thomas’ geen propaganda voerde

²²² ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3122(7), Mijn ervaringen voor Vlaanderen, d.d. 20/1/25.

²²³ “Non propter nova aut recentia quae accideriunt, sed propter olim facta: servata est jurisdictionis negatio” (ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3119(7), Briefwisseling 1905-1962, Brief van Mahieu aan Perquy, d.d. 22/5/33; vertaling cf. P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 135).

²²⁴ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3119(7), Briefwisseling 1905-1962, *Praeceptum formale* van Parijs aan Callewaert, d.d. 10/2/31. Cf. P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 138. Kardinaal Mercier bleef het geval Callewaert op de voet volgen, cf. MECHELEN, ABAM, *Archief Désiré-Joseph Mercier*, XV. Vlaamse kwestie, 59. Callewaert (Pater) Vlaamse kwestie 1920, Briefwisseling tussen Parijs en Mercier, d.d. 13/8/22, 8/9/22 en 20/9/23.

²²⁵ P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 138.

²²⁶ R. BOUDENS, *Honoré Coppieters*, p. 371.

²²⁷ *Ibid.*, p. 371.

²²⁸ Pater Nuyens maakt geen vermelding van het bisschoppelijke schrijven aan Callewaert naar aanleiding van dit incident (cf. P. J. NUYENS, *L. J. Callewaert*, p. 117).

voor de Katholieke Actie en dat het was opgevallen dat “vele leden van de St.-Thomaskring [...] ten minste nationalistisch getint zijn” en dat hun aanwezigheid “ook de anderen, vooral buiten de studiekering, zou kunnen aantasten”²²⁹. Het jaar daarop mocht het Sint-Thomasgenootschap wel weer ten volle haar werking opnemen. Dat het bij dit incident is gebleven, had ongetwijfeld te maken met de figuur van Mgr. Coppieters, die – net als zijn Luikse collega Kerkhofs – iets welwillender stond tegenover de flaminganten dan zijn opeenvolgende collega’s in Mechelen, de kardinalen Mercier en Van Roey, of die in Brugge, Waffelaert en Lamiroy.²³⁰ In november 1931 werd pater Matthijs, de toenmalige prior van het Gentse dominicanenklooster, wel nog bij Coppieters op audiëntie ontboden omdat deze de vraag had gekregen van de apostolische nuntius, Clemente Micara, waarom “l’odieux P. Callewaert” maar steeds mocht doorgaan met preken. Micara moet lucht hebben gekregen van een preek die Callewaert had gegeven voor de Gentse afdeling van het Verbond voor Vlaamse Oudstrijders (VOS) begin november, waarvoor hij was aangevallen in de Franstalige pers en beschuldigd van ‘neo-activisme’. Matthijs schreef in het verslag van deze ontmoeting met Coppieters voor de nieuwe provinciaal, pater Joannes Massaux, dat hij zelf de preek van Callewaert had bijgewoond en van mening was dat men de pater niets kon verwijten. In Matthijs’ opinie waren het de “liberalen en katholieke franskillons (die half liberaal zijn) [die] spuwen op P. Callewaert, [ze] haten hem, en willen hem dood nijpen langs den Bisschop, en de Bisschop die zelf dit niet durft zou ons de taak willen opdragen”²³¹.

Behalve in het bisdom Brugge had pater Callewaert dus wel enige vrijheid als predikant, alhoewel hij steeds toestemming moest vragen en hij nauwlettend op de vingers werd gekeken. In 1935 richtte Callewaert nog een poging tot zijn provinciaal opdat deze misschien de onvermurwbare Mgr. Lamiroy milder kon stemmen en hem alsnog jurisdictie kon verlenen. Pater Massaux antwoordde hem dat de pater zich inderdaad in een lastig parket bevond, maar dat de Brugse bisschop hem de jurisdictie niet weigerde vanuit een “animosité personnelle contre vous, soit par la peur de votre puissance de recruteur de vocations dominicaines” (waarvan Callewaert Lamiroy dus blijkbaar in zijn schrijven aan Massaux beschuldigd moet hebben). De redenen voor de blijvende weigering waren volgens Massaux al voldoende maal aan Callewaert voorgelegd: “vos idées extrémistes, en opposition avec les directives épiscopales [...] vos rapports d’amitié publiquement affichée avec ceux qui combattent les directives épiscopales [...] [et] vos réflexions désobligeantes sur les Evêques et sur l’action catholique”. Massaux gaf toe dat Callewaert noch in zijn preken, noch in zijn uitgegeven werken het gezag van de bisschoppen betwistte, maar dat hij dit gezag integendeel bevestigde. Maar in zijn privégesprekken durfde Callewaert “la compétence des Evêques dans la question

²²⁹ P. J. NUYENS, *L. J. Callewaert*, p. 108.

²³⁰ Mgr. Coppieters was niet anti-Vlaams en beschouwde sommige van de Vlaamse (taal)eisen als rechtmatig. Hij was echter tegen het separatisme en het anti-belgicisme zoals dat door een deel van de Vlaamse beweging werd aangehangen. Voor hem kwamen “de hoger geachte belangen van de kerk en de staat” steeds op de eerste plaats, en pas daarna zijn eigen Vlaamsgezindheid (R. BOUDENS, *Honoré Coppieters*, aangehaald citaat op p. 374; over Coppieters’ Vlaamsgezindheid, cf. p. 370-374; cf. ID., *Coppieters, Honoré*, in *NEVB* 1 (1998) 794-795).

²³¹ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3119(7), Briefwisseling 1905-1962, Brief van Matthijs aan Massaux, d.d. 28/11/31.

flamand [...] la réalité de leur sympathie envers le mouvement flamand [...] [et] leur droit de régler et de fixer aux catholiques l'attitude qu'ils ont à prendre en conscience en face des revendications linguistiques" in twijfel te trekken. Massaux ging verder door te stellen dat Callewaert ideeën verspreidde over de Katholieke Actie alsof deze een 'manoeuvre' was van de bisschoppen om het enthousiasme van de Vlaamse jeugd voor de taalkwestie uit te doven en om religieuze roepingen (voor de dominicanen) tegen te gaan. Hierdoor versterkte hij alleen maar het idee van de bisschoppen "que vous êtes, non une aide, mais un obstacle dans l'oeuvre qu'ils poursuivent". Dan kon Callewaert toch ook niet verwachten dat hij opnieuw de toestemming zou krijgen om te preken? De enige uitweg die Massaux voor Callewaert in deze kwestie zag, was wanneer de pater eindelijk het wantrouwen van de bisschoppen jegens hem zou wegnemen door een andere houding tegenover hen aan te nemen en vooral zijn vriendschapsbanden met bepaalde personen door te knippen en zijn aanvallen op de Katholieke Actie stop te zetten.²³² Een allerlaatste poging om zijn jurisdictie terug te krijgen voor het bisdom Brugge deed pater Callewaert na de Duitse inval in Polen in het najaar van '39. In een brief aan de provinciaal stelde hij de vraag of deze het "ingezien de oorlogstoestanden" misschien niet opportuun achtte om Callewaerts jurisdictie terug aan te vragen.²³³ De provinciaal vroeg de Gentse prior om raad in deze kwestie. Deze antwoordde hem dat "wat [pater Callewaert] te laste [werd] gelegd [...] niet [was] wat de Pater in het openbaar in sermoenen, voordrachten en geschriften zou gezegd hebben maar wel wat hij in private gesprekken zegt en wat dan medegedeeld wordt [...] Voorzichtig is hij zeker niet altijd geweest. Men beschuldigt hem verzet aan te wakkeren [,] zooniet te verwekken tegen directieven van de bisschoppelijke overheid en die directieven soms belachelijk te maken of in ongunstigen zin te commenteeren [,] bijvoorbeeld wat de Katholieke Actie betreft en aldus rechtstreeks of onrechtstreeks stokken in 't wiel te steken [,] bewust of onbewust [,] en aldus tegen te werken in de plaats van mede te werken"²³⁴. De prior achtte de kans bijzonder klein dat de pater dit keer wel zijn jurisdictie zou bekomen. De provinciaal schreef Callewaert hierna dat hij niet van mening was dat het tijdsgewricht de goede opportuniteit bood om een nieuwe aanvraag in te dienen, hij was van mening dat eerder het tegenovergestelde waar was.²³⁵ Toen Callewaert op 29 oktober '39 ging preken in Schilde bij Antwerpen, waren er door de mobilisatie heel wat soldaten – onder wie vele West-Vlamingen – aanwezig. Het verbod om niet te preken in het bisdom Brugge was enkel van territoriale aard en Callewaert was er dan ook niet aan gebonden in Antwerpen (dat toen nog onder het aartsbisdom viel). In zijn *Oorlogsdagboek* schreef Callewaert over zijn 'omzeiling' van het Lamiroys preekverbod het volgende: "Ik ben niet heilig genoeg om er niet van te genieten wanneer de willekeur van dien autocraat-trotschen bisschop schaakmat gezet wordt"²³⁶.

²³² ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3119(7), Briefwisseling 1905-1962, Brief van Massaux aan Callewaert, d.d. 24/6/35.

²³³ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3119(7), Briefwisseling 1905-1962, Brief van Callewaert aan Massaux, d.d. 11/11/39.

²³⁴ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3119(7), Briefwisseling 1905-1962, Brief van Matthijs aan Massaux, d.d. 15/11/39.

²³⁵ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3119(7), Briefwisseling 1905-1962, Brief van Massaux aan Callewaert, s.d.

²³⁶ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert, Oorlogsdagboek*, dl. 1, p. 118 (d.d. 30/10/39).

Pater Nuyens heeft terecht gesteld dat “de jurisdictie-kwestie [...] als een rode draad door zijn [Callewaerts] apostolisch leven [liep]”²³⁷. De bisschoppen grepen naar het instrument van de jurisdictie om het de pater onmogelijk te maken zijn invloed (op de jeugd) in hun bisdom nog verder uit te breiden. Op een moment waarop zij juist probeerden de Vlaams-nationalistische radicalisering onder de jongeren een halt toe te roepen, konden ze de preken van een pater die al voor voldoende moeilijkheden op dit vlak in zijn carrière had gezorgd, missen als kiespijn. Op de plekken waar Callewaert zijn jurisdictie wel behield, werd hij nauwlettend in de gaten gehouden. Pater Callewaert werd dan ook voorzichtiger in zijn publieke uitspraken en beperkte zijn politieke uitlatingen tot zijn privégesprekken. Dit betekende echter niet dat zijn invloed afnam: vele jongeren en mensen binnen de Vlaamse beweging stonden in contact met hem en kwamen hem opzoeken – of hij zocht hen op. Zo hield Callewaert zijn vinger aan de pols bij de beweging en bleef hij zijn autoriteit binnen die beweging behouden (dit was ook mogelijk omdat hij door zijn enorme predikatie-activiteit²³⁸ zowat over te lande kwam). Dit werd met lede ogen aanzien door de bisschoppen, die zoals blijkt uit de geciteerde brieven wel wisten dat Callewaert nog een actieve rol speelde, maar niet meer zomaar konden ingrijpen.

§ 7. CALLEWAERT EN DE IDEOLOGISCHE VERSNIFFERING VAN DE JAREN ‘30

Een wereldwijde crisis drukte zijn stempel op de vroege jaren ’30. De beurscrash van Wall Street in 1929 deed de Amerikaanse economie ineensdorten, en in haar val trok deze ook de Europese economie mee de afgrond in. De jonge en wankele Duitse Weimarrepubliek, die nog steeds de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog op materieel en menselijk vlak als een zware last moest meestersen, was niet in staat om een antwoord te bieden op het economische rampscenario dat zich voltrok. Desillusie en een fundamenteel gevoel van wantrouwen in de gevestigde Europese staatsordes maakten zich meester van grote delen van de bevolking. De radicale bewegingen en partijen van links en rechts gedijden bijzonder goed in dit klimaat. De communisten zagen het kapitalistische systeem als oorzaak van de crisis en konden wijzen naar de Sovjet-Unie, die als een communistisch *Utopia* (althans voor buitenstaanders) door haar quasi-onafhankelijkheid van de wereldeconomie en een snel doorgevoerde industrialisering zo goed als immuun bleef voor al wat er zich op economisch vlak buiten haar grenzen afspeelde. In verschillende Europese landen waren het dan weer de radicaal-rechtse bewegingen die zich doordrukten. Doorheen de jaren ’20 hadden zij vaak in de marge geopereerd, maar nu zagen ze de kans om regionaal of nationaal door te breken. In Duitsland was dit het geval met de Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij (NSDAP) die door de charismatische Adolf Hitler in opeenvolgende verkiezingen naar de macht werd geleid tot de vestiging van een nieuwe totalitaire staat in 1933. In België ontstonden er verschillende bewegingen met uiteenlopende ideologieën die met elkaar het streven naar een zogeheten ‘Nieuwe Orde’ gemeen hadden. Doel was om – al dan niet op democratische wijze – aan de macht te komen in

²³⁷ P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 133.

²³⁸ *Ibid.*, p. 141-146. Pater Callewaert preekte zelfs in Nederland (cf. *Ibid.*, p. 147-149).

het land en een heel nieuwe staat op te bouwen conform de eigen ideologie. Voor ons land spreken we dan voornamelijk over het Verbond van Dietsche Nationaal Solidaristen (Verdinaso) van Joris van Severen, Rex van Léon Degrelle en het Vlaamsch Nationaal Verbond (VNV) van Staf De Clercq. In dit deel van mijn thesis wil ik de houding van pater Callewaert tegenover deze bewegingen en de mensen die deze bewegingen droegen, schetsen.

A. JORIS VAN SEVEREN EN HET VERDINASO

Georges (vervlaamst: Joris) van Severen²³⁹ werd geboren in Wakken (West-Vlaanderen) in 1894. Het gezin waarin van Severen geboren werd was “tweetalig maar Vlaamsgezind [...], traditioneel katholiek maar tegelijkertijd vroeg christen-democratisch, burgerlijk maar sociaalvoelend, landelijk maar cultureel ruimdenkend”²⁴⁰. Als scholier en rechtenstudent aan de Gentse universiteit sympathiseerde hij met de Vlaamse beweging, zonder er evenwel een echt engagement in op te nemen. De Eerste Wereldoorlog zou dit veranderen. Als jonge Vlaamsvoelende soldaat aan de IJzer radicaliseerde hij en hij kwam als overtuigd anti-belgicist en Vlaams-nationalist uit de loopgraven. Zo’n half jaar na het einde van de oorlog leerde van Severen pater Callewaert kennen die hij omschreef als “een flink mens [...], buiten alle conventie en vrij”²⁴¹. Zowel van Severen als Callewaert waren medestichters van het huldecomité voor de gesneuvelden aan de IJzer,²⁴² dat in 1920 de eerste IJzerbedevaart zou organiseren. In 1921 werd van Severen verkozen tot volksvertegenwoordiger voor de Frontpartij, waar hij echter al snel een steen des aanstoets werd. De Frontpartij was namelijk intern verdeeld over twee discussiepunten: of de aanpassing van het huidige staatsbestel door revolutie of door hervorming diende te gebeuren, en of de Frontpartij een uitgesproken katholiek of juist een pluralistisch profiel diende aan te nemen.²⁴³ Voor van Severen was het duidelijk dat de Frontpartij katholiek moest zijn.²⁴⁴ Zijn aristocratische gedachtegoed maakte ook dat hij een afkeer ontwikkelde van de democratie. Al snel kreeg hij het verwijt naar zijn hoofd geslingerd een fascist te zijn.²⁴⁵ Maurits Cailliau, die een artikel heeft geschreven over de verhouding tussen Callewaert en van Severen, schrijft daarin zijn vermoeden uit dat Callewaert zijn boek *Aristocratie* uit 1929 aan van Severen opdroeg. Zijn voorwoord is namelijk gericht aan “mijn beste George” die hij had “ontmoet [...] ik heb u bekeken en

²³⁹ Over van Severens boeiende levensloop en politieke carrière, cf. L. WILS, *Joris van Severen. Een aristocraat verdwaald in de politiek*, Leuven, Davidsfonds, 1994; P. J. VERSTRAETE, *Joris van Severen. Een biografisch portret* (Aspekt-biografie), Soesterberg, Aspect, 2010; R. VANLANDSCHOOT, *van Severen, Joris*, in *NEVB* 3 (1998) 2739-2745 en A. DE BRUYNE, *Joris van Severen. Droom en daad*, Brecht, De Roerdomp, 1963.

²⁴⁰ P. J. VERSTRAETE, *Joris van Severen*, p. 13.

²⁴¹ M. CAILLIAU, *Pater Jules L. Callewaert versus Joris van Severen*, in M. CAILLIAU (ed.), *Joris van Severen. Zijn persoon, zijn gedachten, zijn invloed, zijn werk* (Jaarboek 14), Ieper, Studiecentrum Joris van Severen, 2010, 129-150, p. 134.

²⁴² R. DE GHEIN & C. DE RIDDER, *Een halve eeuw Vlaams idealisme. De IJzerbedevaarten in de archieven van De Standaard en haar lezers*, Diksmuide, IJzerbedevaartcomité; Tielt – Amsterdam, Lannoo; Antwerpen, Vlaamse Toeristenbond, 1977, p. 7.

²⁴³ Cf. B. DE WEVER, *Vlaamsche Front, Het*, in *NEVB* 3 (1998) 3405-3407, p. 3405-3406 en L. VANDEWEYER, *De eerste barsten in het Vlaamse Front*, in *Wetenschappelijke Tijdingen* 44 (1985) 78-94, p. 88 en 91-92.

²⁴⁴ Van Severen bleef heel zijn leven een overtuigd katholiek: “de katholieke constante bij Van Severen is duidelijk en onbetwist” (L. PAUWELS, *De ideologische evolutie van Joris Van Severen (1894-1940). Een hermeneutische benadering* (Jaarboek 3), Ieper, Studie- en Coördinatiecentrum Joris Van Severen, 1999, p. 236-237).

²⁴⁵ R. VANLANDSCHOOT, *van Severen, Joris*, p. 2742.

beluisterd, ik heb u lief gekregen en ik heb bij mij zelf gezegd ‘hier is nu eenmaal een Vlaamse jongen lijk ik droom’”. Hij schonk dit boek dan ook aan deze ‘George’ die hij als “een prototype, een voorloper, een eerstgeborene van Vlaanderens toekomstige aristocratische jongelingschap” beschouwde. De beschrijving van de eerste ontmoeting met deze jongeman doet inderdaad vermoeden dat het hier om van Severen ging: “Toen ik u eerst ontmoette, waart gij ietwat boven de twintig jaren, student met het doel u kranig door het leven te slaan. Gij waart reeds soldaat geweest en er was geen vlek op u”. Na zijn karakter en zijn levenshouding verder bezongen te hebben, schrijft de pater dat de jongeling “Vlaanderen [verdient] en als een koningskind [...] het ook [zal] krijgen”²⁴⁶. Of Callewaert zich in de opdracht van *Aristocratie* nu daadwerkelijk tot Joris van Severen richtte of niet, duidelijk is dat hij hem wel apprecieerde voor zijn inzet in de Vlaamse beweging.

In 1931, na zijn breuk met de Frontpartij, richtte van Severen het Verbond van Dietsche Nationaal Solidaristen (Verdinaso) op. Dit politiek verbond streefde het ideaal van een eengemaakte staat Vlaanderen-Nederland (Dietsland) voor het Vlaams-Nederlandse volk na. Het Verdinaso liet zich daarnaast inspireren door de kerkelijke leer van het corporatisme (of solidarisme) zoals die bijvoorbeeld in de encycliek *Quadragesimo Anno* (1931) werd uitgedragen. Volgens deze visie moest de maatschappij worden georganiseerd volgens beroepsorganisaties (corporaties, beroepsstanden) die niet op zichzelf waren aangewezen of in zichzelf waren gesloten, maar die naast een grote interne solidariteit ook een zekere solidariteit over de grenzen van de eigen stand heen wilden opbouwen (zo zijn in een bedrijf de arbeiders, de bedienden en de bestuursleden afhankelijk van elkaar; wanneer men tot het besef hiervan komt, kan men tot een waar samenhorheidsgevoel komen). Het communistische idee van de klassenstrijd werd aldus verworpen en men bleef ook een constitutieve rol in de opbouw van de samenleving toekennen aan het (zelfstandige) individu zonder dit evenwel te verabsoluteren, zoals in het liberalisme.²⁴⁷ Van Severens ideaal van een Dietsse staat, opgebouwd volgens het organische corporatistisch-solidaristische model, moest bovendien ook worden geleid door de aristocraten,²⁴⁸ een nieuwe groep van vooraanstaanden waarvan van Severen de leider zou zijn (*Führerprinzip*). Om deze nieuwe staat en staatsorde te bekomen werd geëist van de leden dat ze niet zouden gaan stemmen; de Nieuwe Orde moest er namelijk niet door democratische evolutie maar door een echte revolutie komen. Van Severen “wilde een politiek Groot-Nederland, radicaal en onmiddellijk”²⁴⁹. Onder andere door zijn duidelijke fascistische inspiratie keerden vele Vlaams-nationalisten zich af van het Verdinaso. Cyriel Verschaeve toonde zich daarentegen wel enthousiast over het nieuwe politieke project van van Severen en zegde zijn steun toe. Van Severens politieke ideeën en idealen waren echter voortdurend in

²⁴⁶ J. CALLEWAERT, *Aristocratie*, Gent, Veritas, aangehaalde citaten op p. 5-7.

²⁴⁷ Cf. F. A. WEVE, *Solidarisme*, in *Theologisch woordenboek* 3 (1958) 4380-4381 en H. E. S. WOLDRING, *Corporatisme*, in *Christelijke encyclopedie* 1 (2005) 386-387.

²⁴⁸ “De volkswil is niets anders dan het ooreigen [*sic*] levensinstinct van een volk. Dat oorinstinct, die levenswil uit zich niet in en door die vuile doozen, die men stembussen heet. Hij uit zich en zoekt en vindt zijn vorm, zijn gestalte in en door de waarachtig grooten, die in den schoot van het volk te voorschijn komen; in en door de genieën, in en door de helden” (J. VAN SEVEREN, *Programma van het Verbond van Dietsche Nationaal-Solidaristen*, s.l.n.d., p. 37-38).

²⁴⁹ R. VANLANDSCHOOT, *Verbond van Dietsche Nationaal Solidaristen*, in *NEVB* 3 (1998) 3192-3204, p. 3192.

ontwikkeling. In juli '34 kondigde hij op een toespraak voor Verdinaso-leden de 'Nieuwe Marsrichting' aan. In plaats van vast te houden aan de eenheid van het Vlaamse en het Nederlandse volk, breidde van Severen dit nu uit naar de eenheid van het Nederlandse, het Belgische – het Vlaamse én het Waalse – en het Luxemburgse volk. Hij meende dat deze allemaal tot het ene Dietse volk behoorden, ongeacht hun taal.²⁵⁰ Als de Walen zich hier niet in konden vinden dan moesten zij zich maar afscheuren en zich aldus schuldig maken aan separatisme. Voor de meeste mensen binnen de Vlaamse beweging was dit idee een aanfluiting. Het Dietse volk viel volgens het traditionele verstaan ervan namelijk samen met het Nederlandse – Nederlandstalige – volk, Franstaligen waren absoluut uitgesloten. Wat nog als het ergste aan de Nieuwe Marsrichting werd beschouwd, was ongetwijfeld de erkenning van België die erin vervat lag. Door te stellen dat ook de Walen Dietsers waren, moest België niet meer omvergeworpen worden maar integendeel, moest België behouden blijven en kon vanuit België gewerkt worden aan een fusie met Luxemburg en Nederland tot een 'Diets Rijk der Nederlanden'.²⁵¹

Voor Callewaert ging de Nieuwe Marsrichting een paar bruggen te ver. De pater had al tijdens de Eerste Wereldoorlog de Belgische staat afgezworen en wilde een onafhankelijk Vlaanderen zien. Hij had zeker ook sympathieën voor het oorspronkelijke Dietse ideaal, maar die waren eerder van bijkomstige, secundaire aard.²⁵² De oproep "Volk, word staat, word Vlààmse staat"²⁵³ was voor hem absoluut prioritair boven de dromerige Groot-Nederlandse mystiek. Callewaerts enthousiasme over Joris van Severen was reeds eerder om onduidelijke redenen bekoeld, maar nu brak hij volledig met hem op ideologisch en op persoonlijk vlak en bestreed het Verdinaso waar hij maar kon. Zo schreef de hoofdman van de studentenafdeling van het Verdinaso aan de universiteit van Gent in '38 een brief aan de provinciaal van de dominicanen waarin hij de "verderfelijke, *op louter politiek gebied* gevoerde hetze van E.P. Callewaert O.P. tegen het Verdinaso"²⁵⁴ aankloeg. Blijkbaar had Callewaert in een aantal toespraken voor het Sint-Thomasgenootschap gefulmineerd tegen het Verdinaso. De hoofdman ging verder door te stellen dat de pater door zijn aanvallen tegen het Verbond de katholieke studenten die er lid van waren, buitensloot en aldus hun zielzorg in gevaar bracht.²⁵⁵ Als reactie op de campagne die Callewaert aan de universiteit van Gent tegen het Verdinaso voerde, kregen de leden van het Verbond een duidelijk bevel van het bestuur: "Geen Dinaso-student in het Sint-Thomasgenootschap zolang zijn geestelijke leiding haar prestige misbruikt voor politieke

²⁵⁰ "De 'Walen' zijn geen 'vreemden', maar door de eeuwen heen lotsverbonden met ons en niet alleen lotsverbonden, maar Dietschers naar de afstamming en het bloed [...] Zij zijn in [...] den vollen zin van het woord: volks- en rijksgenooten" (J. VAN SEVEREN, *Programma*, p. 42).

²⁵¹ "Onaantastbaar sterk in zijne eenheid en gebondenheid [...], zal daar staan en leven het heerlijke Dietsche Rijk der Nederlanden, ingedeeld in zijne vijftien provinciën: Vlaanderen, Brabant, Holland, Gelderland, Overijssel, Groningen, Utrecht, Zeeland, Limburg, Friesland, Henegouwen, Luik, Namen en Luxemburg" (*Ibid.*, p. 47-48).

²⁵² ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3133(4), Conferenties, De Vlaamsche kwestie, s.d.

²⁵³ Uit het gelijknamige gedicht *Volk, word staat!* van Anton van Wilderode, opgenomen in A. VAN WILDERODE, *De dag begint bij een puin. IJzerbedevaarten in verzen*, Diksmuide, vzw Bedevaart naar de graven van de IJzer, 1985, p. 218.

²⁵⁴ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3119(7), Briefwisseling 1905-1962, Brief van Derbecourt aan Massaux, d.d. 14/3/38.

²⁵⁵ *Ibid.*

doeleinden”²⁵⁶. Ook in zijn *Oorlogsdagboek* gaf de pater van Severen en het Verdinaso lik op stuk. Van Severen bestempelde hij als een “arrivist”²⁵⁷ en “een dilettant, een luiaard, absoluut geen werker lijk al de grote en echte leiders, voor goed of kwaad, het altijd zijn”²⁵⁸ en zijn volgelingen, “het Verdinaso-boeltje”, als “van huis uit mislukten, stokebrands en spelbrekers”²⁵⁹. Het Verdinaso verweet hij dat het pretendeerde een Diets programma te hebben, maar dat dat al snel ontmaskerd kon worden als een programma voor een Groot-België. Hierdoor hielp het Verdinaso de Belgische staat om volgens het aloude adagium *divide et impera* de Vlaamse beweging te verdelen en schade toe te brengen.²⁶⁰ Callewaert schreef ook dat het hem veel pijn had gedaan toen een aantal jongeren die hij kende zich aansloten bij de beweging.²⁶¹ Hij meende dat voor hen het kwaad reeds geschied was: “De misdaad is begaan: de onvruchtbaarmaking van een deel der rijke jeugd van Vlaanderen”²⁶².

De verstandhouding tussen Callewaert en Cyriel Verschaeve raakte door de Verdinasokwestie wel danig getroebleerd. De twee kenden elkaar al van voor de Eerste Wereldoorlog en Callewaert had zich herhaaldelijk een groot bewonderaar van Verschaeves literair werk getoond.²⁶³ Ook op politiek vlak konden ze het uitstekend met elkaar vinden. Tijdens de wereldoorlog bleven ze in contact staan met elkaar en onderging hun gedachtegoed dezelfde Vlaams-nationalistische en anti-belgicistische radicalisering. Beiden wierpen zich ook na de oorlog op als leidersfiguren binnen de Vlaamse beweging. Verschaeve hanteerde dezelfde natuurrechtelijke argumentatie voor de Vlaamse eis tot zelfstandigheid. Zo schreef hij in een brief in 1925 dat “gij noch ik [...] de plaats [hebben] gezocht die we innemen: God heeft ons laten worden wat we zijn. Dat moeten we eerbiedigen wat het ook koste: tegen Gods schikkingen mogen we niet opstaan. Maar God spreekt door zijn vertegenwoordigers als ze Gods woorden spreken. Tegen ’t natuurrecht heeft de Kerk niets te verordenen, ’t geldt hier een beginsel van recht en waarheid, zulk een beginsel is eeuwig en onaantastbaar...”²⁶⁴ Verschaeve werkte in de eerste jaren actief mee binnen het Verdinaso en had in 1934 anoniem de brochure *Laat ze niet rotten, o Vlaanderland* voor het Verbond geschreven waarin hij de IJzerbedevaarten aanviel vanwege hun pacifistisch karakter, dat hij als een zwakte aanzag. Voor van Severen en Verschaeve (die *nota bene* nog de eerste steen had gelegd van de IJzertoren) waren de IJzerbedevaarten veel te braaf. Na de Nieuwe Marsrichting wachtte Verschaeve een tijdje af, maar brak uiteindelijk eveneens met het Verdinaso. Eminent Verschaeve-kenner Romain Vanlandschoot heeft gesteld dat de kapelaan “gedurende enkele jaren meer de figuur dan het programma van Joris van Severen steunde, [...] [maar] bij de radicale afzwering van de

²⁵⁶ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3119(7), Briefwisseling 1905-1962, Manifest van het Verbond van Dinaso-Studenten, Afdeling Gent, [1938].

²⁵⁷ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert, Oorlogsdagboek*, dl. 2, p. 113-114 (d.d. 2/2/41).

²⁵⁸ *Ibid.*, dl. 1, p. 54 (d.d. 26/9/39).

²⁵⁹ *Ibid.*, dl. 2, p. 113-114 (d.d. 2/2/41).

²⁶⁰ *Ibid.*, dl. 1, p. 53-55 (d.d. 26/9/39).

²⁶¹ *Ibid.*, dl. 2, p. 115 (d.d. 2/2/41).

²⁶² *Ibid.*, dl. 2, p. 114 (d.d. 2/2/41).

²⁶³ R. VANLANDSCHOOT, *Kapelaan Verschaeve*, p. 146 en 153-154.

²⁶⁴ ANTWERPEN, ADVN, *Fonds Cyriel Verschaeve (AC 460)*, Briefwisseling nr. 17, Brief van Verschaeve aan Callewaert, d.d. 26/11/25. Cf. R. VANLANDSCHOOT, *Kapelaan Verschaeve*, p. 248.

Belgische staat [bleef]”²⁶⁵. Het is niet helemaal duidelijk of Callewaert ervan overtuigd was dat Verschaeve *Laat ze niet rotten, o Vlaanderland* had geschreven.²⁶⁶ In 1935 sloot hij zich in elk geval nog aan bij het koor van jubelstemmen voor de 60ste verjaardag van Verschaeve, door in *Ons Volk* een bijdrage te schrijven over het “genie” dat deze was, een genie dat nooit zijn volledige erkenning in “t mediocre Vlaanderen” zou krijgen.²⁶⁷ In datzelfde jaar werd Verschaeve overigens gehuldigd op de IJzerbedevaart, in een poging hem terug de wateren van de traditionele Vlaamse beweging binnen te loodsen. Verschaeve radicaliseerde echter verder en liet zich inspireren door het Duitse nationaalsocialisme, waarvoor hij vol bewondering was. In 1937 werd Verschaeve tot *doctor honoris causa* benoemd aan de Leuvense universiteit, een gebeurtenis die door Vanlandschoot eveneens wordt geïnterpreteerd als een nieuwe poging om Verschaeve in gematigder vaarwater te brengen.²⁶⁸ Dirk Vansina schrijft in zijn biografie *Verschaeve getuigt* dat pater Callewaert weigerde aanwezig te zijn op dit evenement omdat “naar hij meende, Verschaeve het Dinaso steunde”²⁶⁹. Het lijkt me sterk dat Callewaert omwille hiervan afwezig zou zijn gebleven: Verschaeves band met het Verdinaso was al een paar jaar daarvoor verbroken en hij had zich intussen gedistantieerd van de beweging. Het is echter niet onmogelijk dat de pater Verschaeve van een hernieuwde sympathie voor het Verbond verdacht. Vanlandschoot heeft ook geschreven dat Callewaert het eredoctoraat misschien zag als een poging om Verschaeve te accapareren voor de katholieke partij.²⁷⁰ Over de verhouding Callewaert-Verschaeve in de jaren '30 kunnen we concluderen dat Callewaert Verschaeve zijn betrokkenheid bij het Verdinaso, zijn vermoede aanleunen bij het nationaalsocialisme²⁷¹ en zijn verdere verwijdering van de brede Vlaamse beweging verweet. Callewaert zelf behoorde tot de klassieke Vlaams-nationalistische stroming binnen deze beweging die op politiek vlak voornamelijk steunde op het pas opgerichte VNV van Staf De Clercq (cf. *infra*). Callewaert brak echter niet met Verschaeve, waarschijnlijk omdat hij teveel respect had voor de oude literator en voor de katalyserende werking die deze had uitgeoefend binnen de Vlaamse

²⁶⁵ R. VANLANDSCHOOT, *Kapelaan Verschaeve*, p. 7.

²⁶⁶ In zijn Verschaeve-biografie haalt Romain Vanlandschoot een brief aan van Joris Lannoo aan Clemens de Landtsheer waarin deze “zich beklagde over het feit dat pater Callewaert overal verdedigde dat Verschaeve het zgn. Spreekkoor [een eerder gepubliceerd fragment uit *Laat ze niet rotten, o Vlaanderland*] niet had geschreven” (*Ibid.*, p. 308). Renaat De Deygere heeft dan weer gesteld dat de brochure zelf en het feit dat Verschaeve deze had geschreven Callewaert behoorlijk moeten hebben gefrustreerd, er dus van uitgaande dat Callewaert wist dat Verschaeve de auteur was (R. DE DEYGERE, *Cyriel Verschaeve en Pater Callewaert. Een beoordeling van de radicale Vlaamse collaboratie*, in *Kultuurleven* 55 (88) 798-803, p. 801). In een artikel dat Vanlandschoot vijf jaar voor zijn biografie schreef, stelt hij dat Callewaert wel op de hoogte was van het auteurschap van Verschaeve (R. VANLANDSCHOOT, *Het Leuvense eredoctoraat van 1937. Verschaeve en de Katholieke Universiteit van Leuven in de late jaren dertig*, in *Verschaeviana* dl. 13 (1993) 17-98, p. 81).

²⁶⁷ J. CALLEWAERT, *Cyriel Verschaeve 60 jaar oud*, in *Ons Volk* 20 (1934) 274-277, beide citaten op p. 277.

²⁶⁸ R. VANLANDSCHOOT, *Het Leuvense eredoctoraat*, p. 97.

²⁶⁹ D. VANSINA, *Verschaeve getuigt*, Brugge, Zeemeeuw, 1955, p. 665. Cf. F. VAN DER ELST, *Verschaeve, het einde van een mythe?*, in *Verschaeviana* dl. 13 (1993) 299-309, p. 303.

²⁷⁰ Vanlandschoot schrijft dat het eredoctoraat een “cultuurpolitiek symbool” was van de toenadering die werd gezocht tussen de katholieke partij en de gematigde vleugel van het VNV. Callewaert als *hardliner* was echter tegen enige toenadering omdat hij vreesde dat de standpunten dan gematigder zouden worden (R. VANLANDSCHOOT, *Het Leuvense eredoctoraat*, p. 81).

²⁷¹ *Ibid.*, p. 81.

beweging.²⁷² In het volgende hoofdstuk zal ik hierop verdergaan door Callewaerts visie op Verschaeve tijdens de Tweede Wereldoorlog te belichten.

Het Verdinaso en Joris van Severen kenden een tragisch einde. Na de afkondiging van de Nieuwe Marsrichting had het Verbond vele leden verloren, maar het kon zich tegen het einde van de jaren '30 enigszins stabiliseren. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog zwoer Joris van Severen trouw aan vorst en vaderland en zegde ook de loyauteit van zijn beweging aan de Belgische staat in nood toe. Toch werd hij opgepakt omdat men zich zijn vroegere anti-Belgische standpunten herinnerde. Samen met andere 'staatsgevaarlijken' – waaronder een aantal joodse en antifascistische vluchtelingen – werd hij met een zogeheten 'spooktrein' afgevoerd naar Abbeville in Frankrijk. In de chaos die daar heerste, begonnen de Franse militairen die de groep bewaakten de gevangenen in groepjes te executeren. Toen van Severen een onderhandelingspoging deed, werd hij afgemaakt met een nekschot. Deze gebeurtenissen, die plaatsvonden op 20 mei 1940, werden berucht onder de naam "het drama van Abbeville"²⁷³. Zonder haar grote leider slaagde het Verdinaso er evenwel in nog een tijd voort te bestaan als onafhankelijke beweging, maar uiteindelijk werd het Verbond door de Duitse bezetters verplicht tot een fusie met Rex-Vlaanderen en het VNV. Hierna engageerde een deel van de Verdinaso-leden zich in de collaboratie, een ander deel hield zich ver weg van elk politiek engagement en nog een ander deel stapte in het verzet.

B. LÉON DEGRELLE EN REX

Léon Degrelle (geboren te Bouillon in 1906) studeerde letteren en wijsbegeerte in Namen als voorbereiding op zijn rechtenstudie in Leuven, die hij echter nooit afwerkte omdat zijn resultaten te slecht waren en hij zich vooral bezighield met extracurriculaire activiteiten. Geïnspireerd door katholiek-integralistische denkers en vooral door Charles Maurras en diens Action Française, was Degrelle overtuigd katholiek en strijdbaar anticommunistisch. In 1930 werd hij directeur van Les Editions de Rex (naar *Christus Rex*, Christus Koning), een pas opgerichte katholieke uitgeverij. De uitgeverij werd ingeschakeld in het propaganda-apparaat van de katholieke partij. Maar Degrelle wilde ook zélf zijn stempel kunnen drukken op politiek vlak. Met een aantal medestanders richtte hij *le mouvement Rex* op, met als doel de katholieke partij van binnenuit te hervormen. "*Le chef* [zoals Degrelle door zijn medewerkers werd genoemd] was de mening toegedaan dat de katholieke partij gezuiverd diende te worden van alle profiteurs en misleiders. Met een gesaneerde katholieke partij kon men de rotheid van het regime zelf aanpakken en bekampen. Slechts daarna was 'genezing' mogelijk"²⁷⁴. Op het congres van de katholieke partij in november '35 te Kortrijk zetten de rexisten de boel op stelten, probeerden de macht te grijpen en Degrelle tot leider uit te roepen. Dit mislukte echter, waarna Degrelle dan maar besloot om zijn eigen katholieke partij, *le Front Populaire de Rex* –

²⁷² Voor deze conclusie baseer ik me gedeeltelijk op R. DE DEYGERE, *De beweegredenen van Verschaeves houding tijdens de bezetting*, in *Verschaeviana* dl. 10 (1987) 15-44, p. 37-38.

²⁷³ Cf. de gelijknamige publicatie van Tim Trachet (T. TRACHET, *Het drama van Abbeville*, Antwerpen – Amsterdam, Houtekiet, 2009).

²⁷⁴ P. J. VERSTRAETE, *Léon Degrelle* (Aspekt-biografie), Soesterberg, Aspekt, 2011, p. 25.

of kortweg Rex – op te richten. Het rechts-populistische discours van zijn partij sloeg aan, wat in mei '36 resulteerde in een klinkende verkiezingsoverwinning. Pater Nuyens schrijft dat pater Callewaert eind juli '36 (een gevolg van de verkiezingen twee maanden voordien?) een ontmoeting had met kopstukken van het VNV en Rex, waaronder Degrelle. Op deze bijeenkomst werden de inhoudelijke gelijkenissen en verschilpunten tussen de twee partijen besproken. Nuyens zegt dat Callewaert de anderen uiteindelijk doorstuurde naar Staf De Clercq en ervoor waarschuwde dat de zelfstandigheid van het VNV in een eventuele samenwerking behouden moest blijven.²⁷⁵ Callewaert vond dat Rex gestoeld was op het juiste katholieke idealisme, maar dat men in de partij nog teveel dacht vanuit een Belgisch kader.²⁷⁶

Twee jaar voordien had Degrelle overigens ook al toenadering gezocht tot de Offensiefbeweging, een initiatief van de Antwerpse dominicanen met pater Andries Felix Morlion als spilfiguur. De aanhangers van de Offensiefbeweging meenden dat het katholicisme werd bedreigd door de secularisatie, het morele verval en vijandige ideologieën. Het terrein van de nieuwe media zoals film en radio werd als een strijdperk gezien waarin de katholieken zich moest verweren tegen allerlei aanvallen maar ook zelf ‘in ’t offensief’ moest gaan.²⁷⁷ De beweging focuste ook sterk op de strijd tegen het communisme. De toenaderingspoging van Degrelle moet dan ook worden gezien in het licht van de gezamenlijke strijd tegen deze ideologie. De Antwerpse dominicanen wezen echter de voorgestelde fusie van de eigen documentatie- en propagandadienst met die van Rex – “ondanks aandringen van Morlion”²⁷⁸ – af. Vanaf 1937 begon de Offensiefbeweging overigens ook actief propaganda te voeren tegen het nationaalsocialisme, waar Degrelle en Rex steeds dichter tegen gingen aanleunen. Rex ontpopte zich tot een echte fascistische partij die voor haar werking ook financiële steun ontving van de fascistische regimes in Italië en Duitsland.²⁷⁹ In februari 1937 lokte Degrelle een tussentijdse verkiezing uit, waarvan hij “een soort volksraadpleging [wilde] maken, die hem aan de macht zou brengen”²⁸⁰. Enkel het VNV steunde echter de kandidatuur van Degrelle, de overige partijen zegden allemaal hun steun toe aan Paul Van Zeeland, eerste minister en kandidaat voor de katholieke partij. Toen kardinaal Van Roey, die furieus was geweest na de coupoging van Degrelle op het congres in '35, op de vooravond van de verkiezing liet medelen dat de katholieken de plicht hadden om voor Van Zeeland te stemmen, had Degrelle

²⁷⁵ Nuyens haast zich ook om aan de hand van geschiedkundige werken aan te tonen dat Callewaert “in sommige Vlaamse aangelegenheden werd geraadpleegd” maar dat hij daarbij nooit als leider werd beschouwd (P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 154). Het is echter duidelijk dat Callewaert een actievare rol heeft gespeeld dan enkel goede raad geven wanneer men hem hierom vroeg (cf. *infra*).

²⁷⁶ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, Oorlogsdagboek, dl. 1, p. 161-163 (d.d. 19/11/39). Voor Degrelle stond de oprichting van een fascistische staat met hemzelf als leider op de eerste plaats. Om dit doel te bereiken was hij bereid om verregaande toegevingen te doen aan de flaminganten.

²⁷⁷ Cf. L. HUYSE, *Verzuiling in Vlaanderen. Een in memoriam*, in *De Standaard*, 12 januari 2013.

²⁷⁸ Voor meer informatie over de Offensiefbeweging, cf. L. DHAENE, *De Offensiefbeweging in Vlaanderen 1933-1939. Katholieken tussen traditie en vooruitgang*, in *BTNG – RBHC* 17 (1986) 227-267, aangehaald citaat op p. 249.

²⁷⁹ M. DE WILDE, *België in de Tweede Wereldoorlog*, dl. 3: *De Nieuwe Orde*, Antwerpen – Amsterdam, De Nederlandsche Boekhandel, 1982, p. 17 en 20.

²⁸⁰ *Ibid.*, p. 21.

bij voorbaat al verloren. De nederlaag was dan ook verpletterend en Rex verdween politiek gezien in de marge tot aan de Tweede Wereldoorlog.

C. STAF DE CLERCQ EN HET VNV

Staf De Clercq (geboren te Everbeek in 1884) was onderwijzer van beroep. Tijdens de Eerste Wereldoorlog deed hij dienst in het Belgische leger als brancardier. Na de oorlog was hij vanaf 1919 parlementslid voor de Vlaams-nationalisten, tot hij zijn zetel verloor bij de verkiezingsnederlaag in 1932. De Clercq nam toen de zware opdracht op zich om politieke eenheid te brengen in de versplinterde Vlaamse beweging. Hij slaagde hier wonderwel in: in 1933 werd het Vlaamsch Nationaal Verbond (VNV) boven de doopvont gehouden, waarvan De Clercq de autoritaire leider werd. Bij tussentijdse verkiezingen in 1935 behaalde hij een onverwacht goed persoonlijk resultaat. Pater Callewaert, die De Clercq al van voor de verkiezingen moet gekend hebben (ik heb niet kunnen achterhalen wanneer ze elkaar voor het eerst ontmoet hebben), stuurde hem een brief waarin hij de verkiezingsuitslag becommentarieerde: “Wat ik in het resultaat zie: 1) Uw prestige stijgt geweldig binnen en buiten de rangen. En een leider heeft dat nodig. 2) Al wat tegen ons is, is weer met schrik geslagen: want zij dachten werkelijk dat het Vlaams-nationalisme dood was. 3) Dit succes geeft de Vlamingen hun optimisme en hun geestdrift terug. 4) Dit succes – straks voortgezet door 1 mei Kester [de eerste landdag van het VNV die op 1 mei 1935 te Kester, de woonplaats van Staf De Clercq, werd georganiseerd] – zal uw organisatie definitief vastmetselen”²⁸¹. Callewaert had dus niet enkel persoonlijk contact met *den leider*, zoals De Clercq genoemd werd, maar identificeerde zich ook met de nieuwe partij (“al wat tegen ons is...”). Callewaerts invloed op de jonge partij kan moeilijk onderschat worden. De Clercq werd in het bestuur van het VNV bijgestaan door een Raad van Leiding die bestond uit Gerard Romsée, Hendrik-Jozef Elias, Ernest Van den Berghe en Reimond Tollenaere. Romsée was reeds bevriend met Callewaert van in zijn studententijd te Leuven, toen hij voorzitter was van het Sint-Thomasgenootschap aldaar (cf. *supra* in dit hoofdstuk, § 5). De in 1909 geboren Reimond Tollenaere behoorde tot de aanstormende jonge garde van het VNV. In het academiejaar 1927-1928 was Tollenaere begonnen met zijn priesteropleiding te Roeselare. Daar werd hij omwille van zijn uitgesproken nationalistische sympathieën al snel nauwlettend in de gaten gehouden door de geestelijke overheid. Callewaert functioneerde in dit jaar als Tollenaeres biechtvader *extra muros* en de jonge priesterstudent nam de oudere dominicaan over zo goed als alles in vertrouwen.²⁸² Na zijn eerste jaar aan het seminarie te hebben afgerond, kreeg Tollenaere het bericht dat hij niet meer welkom was het volgende jaar. De verbitterde ex-seminarist kreeg van pater Callewaert het advies “eerst rechten te studeren en vervolgens – ten bate van Vlaanderen – in de politiek te stappen”²⁸³, wat Tollenaere ter harte nam. In het academiejaar 1931-1932 studeerde hij een semester in het Duitse Kiel. Hij volgde er de Duitse actualiteit op de voet en raakte bij een treffen van nationaalsocialisten danig onder de indruk van Adolf Hitler, die er de menigte toesprak. Historicus Pieter Jan Verstraete komt tot de conclusie dat “binnen het Vlaams

²⁸¹ B. DE WEVER, *Staf De Clercq*, Brussel, Grammens, 1989, p. 60.

²⁸² P. J. VERSTRAETE, *Reimond Tollenaere. Biografie*, Kortrijk, Groeninghe, 1996, p. 49-50, 53-61 en 95-99.

²⁸³ *Ibid.*, p. 61.

nationalisme [Tollenaere] behoorde [...] tot de vroegste Hitler-bewonderaars”²⁸⁴. Tollenaere beschreef zijn belevenissen in Duitsland allemaal in brieven aan pater Callewaert, die dus al vroeg over ‘ooggetuigenverslagen’ van de opkomst van Hitlers nationaalsocialistische partij kon beschikken.²⁸⁵

Ook met Odiel Spruytte, de priester die nog verschillende nationalistisch getinte artikels had geschreven voor *Onze Jeugd*, bleef pater Callewaert een vriendschappelijk contact onderhouden. Spruytte had een enorme invloed op Staf De Clercq, die duidelijk wordt wanneer we bijvoorbeeld kijken naar de discussie omtrent de ‘Vlaamse concentratie’. In mei 1936 behaalde het VNV een grote verkiezingsoverwinning – pater Callewaert werd hierna overigens gevraagd om gecoöpteerd senator te worden voor de partij, wat hij weigerde.²⁸⁶ De katholieke partij moest bij deze stembusgang een zware nederlaag incasseren. Hierop besloot de katholieke partij zich te reorganiseren en er ontstond een aparte Vlaamse vleugel, de Katholieke Vlaamsche Volkspartij (KVV). Al snel ontstond er bij sommigen het idee dat er een bundeling moest komen van alle Vlaamsgezinde en katholieke krachten en dat er dus een ‘Vlaamse concentratie’ moest komen waarin de KVV en het VNV zouden samenwerken. Hiertoe werden onderhandelingen opgestart. De Clercq gaf alle brieven en documenten in verband met deze onderhandelingen door aan Odiel Spruytte. Deze becommentarieerde de opgestelde beginselverklaring van de concentratie in een nota, die hij doorgaf aan De Clercq. *Den leider* nam daarop volledige stukken van Spruyttes nota over in zijn afkeuring van deze beginselverklaring: het VNV moest na de verkiezingsoverwinning niet onmiddellijk proberen de macht in handen te krijgen en hiertoe zomaar samenwerkingsverbanden aangaan met “de klerikalen”, die werden beschouwd als vertegenwoordigers van “het vermolmde Vlaanderen”²⁸⁷. In onduidelijke omstandigheden kwam het bij de onderhandelingen, waarop De Clercq zelf niet aanwezig was, opeens toch tot een ondertekening van een samenwerkingsakkoord. De gematigde Hendrik Borginon tekende voor het VNV, maar hierbij vergaloppeerde hij zich. Toen het akkoord uitlekte werd dit namelijk afgekeurd door een deel van de katholieke partij en door De Clercq zelf. Toen Borginon “later zijn visie gaf over de mislukking, aarzelde hij niet *de invloed van extremisten en pastoors op De Clercq*, als een belangrijke reden naar voren te schuiven”²⁸⁸. Historicus Bruno De Wever zegt hierbij dat het goed mogelijk is “dat er meer geestelijken een, in Borginons ogen, rampzalige invloed

²⁸⁴ P. J. VERSTRAETE, *Reimond Tollenaere*, p. 108.

²⁸⁵ *Ibid.*, p. 106-108.

²⁸⁶ Pater Nuyens schrijft dat pater Callewaert “uit principe [...] het mandaat van gecoöpteerd senator hem aangeboden” weigert. “Het is geen priesterwerk” (P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 153). Arthur De Bruyne schrijft dat Callewaert “wel geveid [was] door het aanbod. Onmiddellijk daarna echter wordt hij zich ervan bewust dat hij geen senator mag worden. Dán zou hij eerst echt een ‘politieke pater’ zijn, tot een partij behoren, niet meer voor alle katolieken en voor alle Vlamingen kunnen spreken met het gezag van de man die vrij oordeelt. Hij hoeft niet te wachten op een afwijzend woord van zijn overheid om vriendelijk te bedanken voor het vertrouwen en de eer” (A. DE BRUYNE, “*Petits vicaires...*”, p. 135). Het is inderdaad heel onwaarschijnlijk dat Callewaerts oversten hem ooit het mandaat zouden hebben laten opnemen.

²⁸⁷ B. DE WEVER, *Staf De Clercq*, p. 76. Over het akkoord tussen de KVV en het VNV, cf. *Ibid.*, p. 73-80; ID., *Greep naar de macht*, p. 229-234 en H. J. ELIAS, *Vijftwintig jaar*, dl. 4, p. 36-50. Over Spruyttes invloed op Staf De Clercq en andere figuren binnen het VNV, cf. P. J. VERSTRAETE, *Odiel Spruytte*, p. 269-294.

²⁸⁸ *Ibid.*, p. 79.

uitoefenden op De Clercq”, waarbij hij een briefje van pater Callewaert aan De Clercq aanhaalt waarin deze zich net als Spruytte tegen een eventuele concentratie verzette: “we moeten het eerlang kapot slaan”²⁸⁹. Ook was Callewaert betrokken bij het samenwerkingsverbond tussen Rex en het VNV (cf. *supra*), dat evenwel al snel op de klippen liep. Misschien werd Callewaerts verwevenheid met het VNV nog het duidelijkst op zijn huldeviering in april 1936, een maand voor de grote verkiezingsoverwinning van de partij. Onder zij die bijdroegen aan het huldeboek bevonden zich Theo Brouns, VNV-politicus; Odiel Spruytte; Jozef Ampe, die het jaar daarop redacteur van *Volkskamp* zou worden, het blad voor VNV-studenten; Leo Wouters, die van in het prille begin actief was binnen het VNV; Edgar Lehembre, eveneens een VNV-politicus en Luc Ryckeboer, lid van het VNV die later nog oorlogsburgemeester van Kortrijk voor de partij zou worden.

Binnen het VNV was er reeds van bij de oprichting een fascistisch geïnspireerde radicale vleugel. Toch bleef de officiële buitenlandpolitiek van de partij er een van neutraliteit. Nadat het VNV met de krachtige steun van de oud-strijdersbond VOS de strijd was aangegaan tegen het Frans-Belgische militaire akkoord van 1920 op grond van ‘pacifistische overtuigingen’,²⁹⁰ kon de partij zich moeilijk openlijk verbinden met het opkomende militaristische Derde Rijk. De buitenlandpolitiek van het VNV werd dan ook gekenmerkt door een enigszins voorzichtige Duits-vriendelijkheid maar vooral door een strijdende anti-Franse gezindheid. De Clercq zag het grootste gevaar voor Vlaanderen eerder komen vanuit Frankrijk dan vanuit Duitsland.²⁹¹ Vanaf ’37 begon het VNV financiële steun te ontvangen vanuit Nazi-Duitsland en de sponsoringsbedragen stegen zelfs exponentieel tegen het jaar ’39.²⁹² Het VNV, dat langs allerlei kanten onder vuur lag en dat verweten werd met Nazi-Duitsland te dwepen en zelf een nazipartij te zijn, werd door haar leider verdedigd in het artikel *VNV en het Duits nationaal-socialisme* dat als ‘bindend’ gold voor de VNV-leden. In zijn artikel gaf De Clercq ook antwoord op het verwijt dat het VNV ‘als katholieke partij’ zich niet uitsprak tegen de aanvallen op de Kerk en het katholicisme in Nazi-Duitsland. De Clercq schreef dat de nazi’s inderdaad het katholicisme in Duitsland aanvielen en dat hij dit dan ook veroordeelde. Hij ging verder door te stellen dat het VNV helemaal niet met Nazi-Duitsland dweept maar haar eigen weg ging, wat de partij evenwel niet belette om met een ontwikkeld onderscheidingsvermogen over de landsgrenzen heen te kijken en de kwade van de goede praktijken te onderscheiden en daar eventueel van te leren.²⁹³ Pater Callewaert, die zich veel zorgen had gemaakt over de opgevoerde strijd tegen het katholicisme in Nazi-Duitsland, was gerustgesteld door de principiële houding van Staf De Clercq. Callewaert schreef De Clercq een nota waarin hij “de uiteenzetting van uw standpunt tegenover het Duitse nat.-soc. [geestdriftig toejuichte]. Gods geest blijve verlichten uw gezond

²⁸⁹ B. DE WEVER, *Staf De Clercq*, p. 79.

²⁹⁰ Historicus Luc Vandeweyer heeft aangetoond dat de antimilitaristische en pacifistische houding van velen binnen en buiten het Verbond VOS al snel samenging met een latent anti-belgicisme en dat het hier dus om een ‘verrottingspacifisme’ ging, waarbij men door het verzet tegen alles wat niet zuiver antimilitaristisch was de Belgische staat probeerde te verzwakken en van binnenuit te schaden (L. VANDEWEYER, *Katholieke vredesactie*, p. 123-128).

²⁹¹ B. DE WEVER, *Greep naar de macht*, p. 311.

²⁹² *Ibid.*, p. 323-330 en M. DE WILDE, *België in de Tweede Wereldoorlog*, dl. 3, p. 8-9 en 12-14.

²⁹³ Dit artikel verscheen in *Volk en Staat* op 27 juni 1937, cf. *Ibid.*, p. 311-312.

verstand en uw liefde voor Vlaanderen. Daarvoor bid ik elke dag in de H. Mis”²⁹⁴. In zijn *Oorlogsdagboek* boog Callewaert zich ook over de vraag of het VNV ooit geld had aangenomen van Nazi-Duitsland, waarover vele geruchten circuleerden. Voor Callewaert was het duidelijk dat dit nooit het geval kon zijn geweest, en dat het VNV “zoo zuiver als zijn armoede”²⁹⁵ stond – hierin vergiste hij zich dus deerlijk.

Wat was nu de exacte ideologische positie van pater Callewaert vlak voor de Duitse inval in België in 1940? Als Vlaams-nationalist koos hij er duidelijk voor het VNV te volgen, de Vlaams-nationalistische politieke formatie van Staf De Clercq met onmiskenbaar fascistische trekken. In een reeks preken voor de Vasten in 1939 behandelde Callewaert de ‘moderne afgoden’: natie, ras en bloed, succes, natuur en de mens. In zijn preek over de moderne afgod ‘natie’ beoordeelde de pater het nationalisme: dit was goed zolang het ging om een gewettigde liefde of voorkeur voor het eigen vaderland, de eigen natie of het eigen volk. Net zoals wij samen de natie vormen, worden wij namelijk ook gevormd door de natie. We mogen deze dus best wel genegen zijn. Nationalisme werd echter in zijn ogen gevaarlijk wanneer het werd gezien als de “opperste en absolute waarde”, terwijl het juist duidelijk moest zijn voor de pater dat “boven de naties [...] het koninkschap van Christus [staat]: koninkschap van liefde”²⁹⁶. In deze preek nuanceerde en relativeerde de pater dus ook zijn eigen nationalistisch gedachtegoed, hoewel we reeds eerder hebben gezien dat het Vlaams-nationalistische en het christelijke ideaal voor hem niet gescheiden waren, maar samen juist één ideaal vormden. In zijn preek over ras en bloed rekende de pater af met de theorieën van bloed en bodem die hoogtij vierden in zijn tijd. Anders dan Cyriel Verschaeve, die in de jaren ’30 helemaal in de ban raakte van dit soort discours,²⁹⁷ stond Callewaert hier wantrouwig tegenover. Hij verweet dit soort theorieën ten eerste hun semi-wetenschappelijkheid en ten tweede dat ze stelden dat de sterkte van een ras aan het ‘bloed’ kon worden gezien. De pater meende echter dat de sterkte van een ras kon gezien worden aan de cultuur ervan. Door een kruising van rassen konden de culturen als in een kruisbestuiving elkaar verrijken en zo het ras sterker maken, een idee waarvan vele nazi’s zouden huiveren. De pater bekritiseerde Nazi-Duitsland overigens fel in deze preek.²⁹⁸ De racistische ideeën van het nazisme gingen dus grotendeels aan Callewaert voorbij. Hij vond de houding van de nazi’s tegenover het katholicisme moeilijk te verteren, en hetzelfde was het geval in de middens waarin Callewaert zich begaf, zeker bij de dominicanen. Geruggesteund door drie encyclieken die werden uitgevaardigd in 1937 door paus Pius XI, *Mit brennender Sorge* (10 maart, veroordeling van het racisme en het nationaalsocialisme), *Divini Redemptoris* (19 maart, veroordeling van het communisme) en *Nos es muy conocida* (28 maart, veroordeling van het totalitarisme) werd zowel door de Offensiefbeweging²⁹⁹ van de Antwerpse dominicanen

²⁹⁴ B. DE WEVER, *Staf De Clercq*, p. 129.

²⁹⁵ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, Oorlogsdagboek, dl. 1, p. 306 (d.d. 26/2/40).

²⁹⁶ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3130(5), 2. De afgod: Natie, Vasten 1939.

²⁹⁷ R. VANLANDSCHOOT, *Beschouwingen*, p. 81-84.

²⁹⁸ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3130(5), 3. De afgod: Ras en Bloed, Vasten 1939.

²⁹⁹ L. DHAENE, *De Offensiefbeweging*, p. 249-263.

(cf. *supra*) als in het dominicaner tijdschrift *Kultuurleven*³⁰⁰ standpunt ingenomen tegen deze denksystemen. In 1937 werd zelfs een boek uitgegeven bij Geloofsverdediging, de uitgeverij verbonden aan het Antwerpse dominicanenklooster en de Offensiefbeweging, waarin een treffende studie werd gemaakt van het christendom onder de nationaalsocialistische heerschappij in Duitsland: “de Duitse staat is niet enkel diktatoriaal, autoritair maar totalitair; hij maakt aanspraak op inmenging in hetgeen de intiemst-persoonlijke rechten van den enkeling zijn”; het nazisme was van in het begin “antichristelijk” en de christenen in het Derde Rijk zijn terechtgekomen in een “tweede Kulturkampf”³⁰¹. De auteur bestempelde het nazisme in de titel van zijn boek dan ook als “het bruine bolsjewisme”. Mgr. Lamiroy en kardinaal Van Roey toonden zich bijzonder actief in het uitleggen en het verspreiden van de encyclieken van 1937.³⁰² Callewaert was opgelucht door de stellingname van Staf De Clercq over de ‘kerkvervolging’ in Nazi-Duitsland – hoewel dit het VNV niet zou verhinderen in de oorlog de kant van de nazi’s te kiezen. Als een rechtgeaarde Vlaams-nationalistische partij, die nu ook nog eens had duidelijk gemaakt dat ze bereid was het op te nemen voor het katholicisme,³⁰³ gaf pater Callewaert ten volle zijn steun aan het VNV. In het voorgaande heb ik, naar ik meen, op afdoende wijze aangetoond dat Callewaerts steun aan de partij niet enkel beperkt bleef tot het geven van goede raad wanneer dat men hem hierom kwam vragen (zoals pater Nuyens heeft proberen te verdedigen), maar dat hij een actieve rol achter de schermen speelde (op de voorgrond wilde hij liever niet komen, misschien uit vrees voor maatregelen van zijn oversten?) en in contact stond met en rechtstreeks invloed uitoefende op een heel aantal figuren binnen het VNV. De pater was duidelijk Nieuwe Orde-gezind maar niet per se pro-nazi. Ook getuigde hij niet van overdreven sympathie voor de Duitsers.

³⁰⁰ L. KENIS, *Katolieken en de totalitaire uitdaging. Sociaal-politieke standpunten van Kultuurleven in het interbellum*, in *Kultuurleven* 49 (1982) 690-706, p. 697-697 en 699-702 en ID., *De jaren dertig*, in *Kultuurleven* 67 (2000) nr. 5-6, 6-15, p. 10-13.

³⁰¹ F. PEETERS, *Het bruine bolsjewisme. Over de christenvervolging in het Derde Rijk*, Antwerpen, Geloofsverdediging, 1937, citaten op p. vii, 110 en 111-113.

³⁰² R. VANLANDSCHOOT, *Beschouwingen*, p. 77-81; cf. R. BOUDENS, *De Kerk in Vlaanderen*, p. 345.

³⁰³ In zijn *Oorlogsdagboek* schreef de pater ook nog dat hij het VNV als een échte katholieke beweging beschouwde, ondanks alle tegenstand die de partij vanwege het episcopaat te verduren had gekregen (LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert, Oorlogsdagboek*, dl. 2, p. 91-92 (d.d. 28/12/40)).

HOOFDSTUK V. DE TWEEDE WERELDOORLOG

Op 1 september 1939 viel de Duitse *Wehrmacht* het onafhankelijke Polen binnen, de *appeasement*-politiek van de andere Europese grootmachten uit de voorgaande jaren ten spijt. Het Poolse leger was geen partij voor het Duitse en toen op 17 september Sovjettroepen Oost-Polen binnenvielen, was het helemaal ten dode opgeschreven. Begin oktober capituleerden de laatste Poolse eenheden. De Franse en Engelse oorlogsverklaring aan Nazi-Duitsland op 3 september was er eerder *pro forma*, de legers van de twee landen waren absoluut nog niet klaar om de strijd met het Duitse leger aan te binden. Wat volgde was de *phoney war*, een ‘schemeroorlog’ waarbij het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Duitsland zich opmaakten voor de oorlog in het Westen. Zo werd er tot in de lente van 1940 nauwelijks gevochten aan dit westelijke front. Daar kwam verandering in op 10 mei: als een stoomwals viel het Duitse leger de Lage Landen binnen en verpulverde elke tegenstand. Het Nederlandse leger capituleerde op 15 mei na een verwoestend bombardement op Rotterdam door de *Luftwaffe*. De koninklijke familie en de regering wisten wel uit te wijken naar Engeland. Het Belgische leger verweerde zich in de zogenaamde ‘Achttiendaagse veldtocht’ tegen de binnenvallende Duitsers. Maar zelfs samen met de ter hulp geschoten Franse en Britse troepen en ondanks verbeterde tegenstand op enkele plaatsen, kon het tij niet worden gekeerd. Op 28 mei gaf het Belgische leger zich over op besluit van koning Leopold III, die samen in gevangenschap ging met zijn troepen. De Belgische regering vluchtte wel naar Engeland. De Duitsers rukten intussen in sneltempo op naar de Franse Noordzeekust, die op 20 mei door de voorhoede van de 2de Panzerdivisie onder leiding van de bekende tankgeneraal Heinz Guderian werd bereikt. De geallieerde legers werden door deze zet in twee gespleten: het Britse en een deel van het Franse leger zat ingesloten tegen de Noord-Franse kust, het andere deel van het Franse leger trok zich terug richting Midden-Frankrijk. Van 26 mei tot 4 juni wist men tijdens de beroemd geworden ‘operatie Dynamo’ echter zo’n 340 000 geallieerde militairen uit de zak rond Duinkerken te evacueren naar Groot-Brittannië. Toch zou het een tijd duren voor dat de geallieerden het verlies aan manschappen en vooral aan materieel enigszins te boven waren gekomen. Op 22 juni gaf ook Frankrijk zich uiteindelijk over aan Duitsland.

§ 1. CALLEWAERTS VISIE VOOR DE INVAL

Pater Callewaert startte zijn *Oorlogsdagboek* op 4 september 1939, drie dagen na het uitbreken van de oorlog, te Antwerpen. Hij was op 27 december 1938 tegen zijn wil in geassigneerd van Gent naar Antwerpen, om er naar eigen zeggen het dominicanenklooster “financieel en zedelijk te helpen”³⁰⁴. Op 27 oktober 1939 werd hij tot subprior van het klooster benoemd. Uit Callewaerts dagboek voor de inval in België blijkt in de eerste plaats zijn sterke anti-Franse gezindheid. Hij meende dat Frankrijk met de steun van Engeland “langs ‘t verfranschte deel van België de noodlottige grijparm [is] die Vlaanderen en alles wat Dietsch is, altijd bedreigt, ja bedreigt tot vernietiging toe [...] Er is niet de minste twijfel dat de volstreckte zegepraal – krachtens Engeland – van Frankrijk het grootste gevaar is voor onze

³⁰⁴ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, *Oorlogsdagboek*, dl. 2, p. 23 (d.d. 18/10/40).

Dietsche nationaliteit”³⁰⁵. Deze anti-Franse ingesteldheid was, zoals ik reeds heb aangegeven in het vorige hoofdstuk, wijdverspreid in de vooroorlogse Vlaamse beweging en een van de redenen waarom het Frans-Belgische militaire akkoord van 1920 uiteindelijk werd opgezegd. Callewaert beschouwde Frankrijk zonder meer als een Bijbels “Babylon” in deze wereld.³⁰⁶ In zijn dagboek spreekt Callewaert overigens veelvuldig in theologische bewoordingen wanneer hij de oorlogsgebeurtenissen beschrijft en interpreteert. Een beeld dat enkele keren terugkomt is dat van God die op een gegeven moment in de geschiedenis besluit in te grijpen, de bestaande wereld te vernielen en er een nieuwe op te bouwen, zoals in het verhaal van Noah en de Ark in Genesis, hoofdstukken 6 tot 9. De visie van de pater op de bestaande samenleving, die hij als door en door slecht bestempelde (cf. *supra*), droeg bij tot deze actualiserende interpretatie van de Bijbelse metafoer: “De wereld was zoo vuil geworden zoo vals, zoo voois, zoo leugenachtig, zoo verward – ook de katholieke wereld – dat een mensch er een genoeg aan beleeft van een beestedrift, omdat nu deze wereld zichzelf gaat vernielen³⁰⁷ [...] Kent gij dan de feiten en de wetten der historie niet? Sedert alle eeuwen! Eeuw op eeuw wordt de wereld omgewoeld door Gods ploegschaar. Die ploegschaar is een of ander groot volk dat de wereld beheerst door een of ander leider van een of andere nieuwe gedachte. Waarom zou het in Gods plan niet aan de Duitsers zijn [?]”³⁰⁸ Callewaert speelde dus met het idee dat God de Duitse legers inzette om komaf te maken met de oude wereld. Hij omschrijft Hitler als “de grootste sensatie van dezen tijd, van deze eeuw”, wiens naam nog lang zal blijven nazinderen zoals die van Napoleon Bonaparte.³⁰⁹ Hitler was een onbetekenend soldaatje uit de Eerste Wereldoorlog, die zichzelf *ex nihilo* had weten te “scheppen”, hierbij God nabootsend in Zijn scheppingsact. “Hitler heeft Duitschland verlost, herschapen door zijn woord. Hij heeft Duitschland van ’t kruis van Versailles afgedaan en het doen verrijzen, zonder bloedvergieten. Hij heeft zijn verbannen, zijn verstrooide, zijn onteigende broeders verlost uit allerlei staatschslavernij, door zijn woord. Hij begon met het woord [...] dat woord dat een evangelie was van vernieuwing en herboorte en millioenen hebben hem toegejuicht als den messias, den Verlosser van Duitschland. Hij heeft een nieuw Duitschland geschapen, een nieuw Duitsch volk, een nieuw Duitsch ras [...] door zijn woord alleen [...] Hij is de nieuwe God-Verlosser”³¹⁰. Hitler was dus volgens Callewaert diegene die Duitsland uit de puinhopen van de Eerste Wereldoorlog had heropgebouwd en zo het Duitse volk zijn fierheid en zelfstandigheid had teruggegeven (dit is evenwel niet zonder een druppel bloed gegaan, zoals de pater hier stelde). Callewaert dichtte Hitler daarom messiaanse trekken toe, wat hij evenwel verderop in zijn dagboek nuanceerde.

³⁰⁵ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, Oorlogsdagboek, dl. 1, p. 21 (d.d. 11/9/39).

³⁰⁶ *Ibid.*, dl. 2, p. 16-18 (d.d. 17/10/40).

³⁰⁷ *Ibid.*, dl. 1, p. 5 (d.d. 5/9/39). Over de “katholieke wereld” schreef Callewaert verderop in zijn dagboek dat “veel katholicisme [...] [als] een mummie [is], maar vernist met goud en zilver en fluweel, maar in die mummie hebben de beestjes gewroet, de memel, en alsjeblief, stoot er niet tegen of de hele santeboetiek valt in duigen” (*Ibid.*, dl. 1, p. 109 (d.d. 24/10/39)).

³⁰⁸ *Ibid.*, dl. 3, p. 34 (d.d. 20/4/41). Callewaert huldigde reeds vroeger soortgelijke visie. Zo schreef hij in *Mijne Oorlogsfilosofie*, zijn reflectie op de Eerste Wereldoorlog ook al dat “Duitschlands hoogmoed [...], in Gods toelating, de geeselloede der heele wereld geweest [is]” (ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3122(5), *Mijne oorlogsfilosofie*, p. 12 (d.d. 26/10/1918)).

³⁰⁹ *Ibid.*, dl. 1, p. 93 (d.d. 19/10/39).

³¹⁰ *Ibid.*, dl. 1, p. 94-95 (d.d. 19/10/39). “Hij begon met het Woord...” Maakt Callewaert hier een toespeling op de proloog van het Evangelie van Johannes?

Daar schreef Callewaert dat Hitler “een Lucifer” was, waarbij het voor hem nog niet geheel duidelijk was of hij een echte engel was of een diabolische gevallen engel.³¹¹ Callewaert kon in elk geval niet goed om met de personencultus die Hitler rond zichzelf creëerde (“Hitler, nooit heeft iemand zich zoozeer met de pauwpluimen van het goddelijke opgesierd gelijk gij”³¹²). Hij besluit zijn analyse van de figuur van Hitler dan ook door te stellen dat hij Hitler nooit zal aanbidden, maar hem ook nooit zal misprijzen. “Men aanbidt Lucifer niet, maar de gevallen engel in hem blijft groot in een eeuwigheid zonder liefde”³¹³. Ook zijn meest fundamentele bezwaar tegen Hitler en de nazi’s komt al in het begin van zijn *Oorlogsdagboek* naar boven: hun houding tegenover de Kerk en het katholicisme.³¹⁴ Hij bidt er dan ook voor dat Hitler op dit vlak een andere koers zou varen.³¹⁵

Op politiek vlak bleef Callewaert het mantra van het VNV – ‘niet verduits of verfranst maar Vlaams en Diets’ – herhalen. Het primaire principe, het eerste ideaal dat diende nagestreefd en verdedigd te worden was “het wezenlijke heil van mijn Vlaamsche volk”³¹⁶. Overeenkomstig het natuurrecht Vlaming te kunnen zijn in een eigen staat, waarbij men niet langer zou tegengewerkt worden door de bisschoppelijke overheid. “Vlaanderens recht is niet en in niets tegen de Kerk, maar de Belgische Kerk – en dat Belgisch is louter politiek, aardsch en tijdelijk – is tegen Vlaanderens natuurrecht en natuurrecht blijft altijd zijn eischen stellen. God is niet tegen God”³¹⁷. De flaminganten hebben volgens de pater nooit het Vlaams van het katholiek ideaal gescheiden, integendeel, zij hebben deze altijd samengehouden en als wezenlijk één beschouwd.³¹⁸ Wanneer hij de ras- en bloedtheorieën hierop betreft, zegt Callewaert dat hij weliswaar Germaans bloed heeft, maar slechts in zoverre sympathiseert met de Duitsers omwille van “zekere groote eigenschappen bij het Deutsche Volk die niemand kan loochenen”³¹⁹ en dat hij wel zekere rechten voor het Duitse volk wil erkennen die hen in het verleden geweigerd werden, maar geen hegemonie van Duitsland in Europa wil: “Ik weet maar al te wel dat de hegemonie van Duitschland in Europa zou beteekenen annexatie van Vlaanderen, stoffelijk en geestelijk”³²⁰.

§ 2. CALLEWAERTS VISIE NA DE INVAL

“Ik kon het niet geloven: Duitsland verloochende dus zijn erewoord, zijn belofte het neutrale België niet te schenden en deed het toch. ‘k Was niet kwaad op Duitsland; ik kan toch niet

³¹¹ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, Oorlogsdagboek, dl. 1, p. 95 (d.d. 19/10/39).

³¹² *Ibid.*, dl. 1, p. 96 (d.d. 20/10/39).

³¹³ *Ibid.*, dl. 1, p. 97 (d.d. 20/10/39).

³¹⁴ *Ibid.*, dl. 1, p. 96 (d.d. 20/10/39) en *Ibid.*, dl. 1, p. 122 (d.d. 31/10/39).

³¹⁵ *Ibid.*, dl. 1, p. 160 (d.d. 18/11/39).

³¹⁶ *Ibid.*, dl. 1, p. 20 (d.d. 11/9/39).

³¹⁷ *Ibid.*, dl. 1, p. 370 (d.d. 15/4/40); cf. *Ibid.*, dl. 1, p. 322 (d.d. 4/3/40); *Ibid.*, dl. 1, p. 212-215 (d.d. 17/12/39) en *Ibid.*, dl. 1, p. 329 (d.d. 16/3/40): “En nu [...] mij iemand vraagt maar hoe hebben de bisschoppen mij [volgens hun antiflamingante en pro-Belgische plannen] nooit heelemaal vermoord? Zij konden niet meer. Het was te laat. Zij konden Vlaanderen niet openbaar in het gezicht slaan en vooral zij mochten hun gedoken spel niet verraden, dan was hun actie heelemaal verloren geweest”.

³¹⁸ *Ibid.*, dl. 1, p. 349 (d.d. 4/4/40).

³¹⁹ *Ibid.*, dl. 1, p. 20 (d.d. 11/9/39).

³²⁰ *Ibid.*, dl. 1, p. 20-21 (d.d. 11/9/39).

kwaad zijn op mijn bloed dat toch germaans is, en op zulk een land en zulk een volk dat toch geroepen is om de oude rotte wereld te vernieuwen. Neen, ‘k was niet kwaad en me kwaad gebaren, dat ging ook niet, maar ik had verdriet, ik leed in mijn liefde. Waarom moesten de Duitsers nu zo iets doen en wat zou er weer met Vlaanderen gebeuren? [...] Ik bekijk heel het oorlogsgebeuren van twee standpunten uit: wat gebeurt er met Vlaanderen, wat gebeurt er met de katholieke Kerk? Dat is eeuwige trouw aan de oude leuze: Alles voor Vlaanderen en Vlaanderen voor Christus”³²¹. Bij het nieuws van de Duitse inval was pater Callewaert dus naar eigen zeggen verbaasd geweest, ondanks dat het al lang in de lucht hing dat ook bij een nieuw conflict tussen de grote staten België weer het ‘slagveld van Europa’ zou worden. Zijn bekommernissen gingen evenwel niet uit naar het kleine Belgenland, als wel naar het wel en wee van Vlaanderen en van het katholicisme doorheen deze oorlog en de toekomst die weggelegd zou zijn voor beiden na deze oorlog.

Voor de inval waren er reeds een aantal Antwerpse dominicanen gemobiliseerd en toen het nieuws van de Duitse invasie het klooster bereikte, sloeg een deel van de overige paters op de vlucht. Pater Callewaert bleef echter samen met een confrater achter in het klooster. Pater Nuyens schrijft dat “een van de eerste bekommernissen van beide paters [...] het verbranden [was] van de resterende exemplaren [van] *Het Bruine Bolsjewisme*”³²², het boek dat was uitgegeven in 1937 bij Geloofsverdediging en dat een striemende aanklacht was tegen de inbreuken op de godsdienstvrijheid in Nazi-Duitsland. Op 18 mei trokken de eerste Duitse soldaten zonder enig verzet de Scheldestad binnen. Een paar dagen later openden de paters terug de deuren van het klooster om hun werk in de zielzorg te kunnen voortzetten. Pater Nuyens vertelt ook dat midden juni de voortvluchtige Duitse pater Franziskus Maria Stratmann, die voordien reeds in het Gentse klooster ondergedoken had gezeten, naar Antwerpen trok en bij het klooster aldaar aanklopte om hulp. Stratmann was bekend omwille van zijn inzet in de vredesbeweging, waarvoor hij al in 1933 werd aangehouden door de nazi’s en zijn burgerrechten werden afgenomen. In het relaas van zijn jaren als voortvluchtige, heeft pater Stratmann het op een bepaald moment ook over zijn komst naar Antwerpen en geeft hij zijn impressie van het klooster aldaar: “Politisch herrschte im Kloster zu Antwerpen dieselbe Einstellung wie in Gent, namentlich bei dem ebenfalls anwesenden Subprior Pater Callewaert, einem sehr bekannten Prediger und hochgeschätzten Vorkämpfer der flämischen Bewegung. Er meinte, die Kapitulation Frankreichs werde ‘morgen’ erfolgen, was auch eintraf, und die von England in einer Woche, was nicht eintraf. Man war mit dieser Entwicklung recht zufrieden. Das kirchliche Leben in Belgien würde unter dem Protektorat Hitlers sicher ebenfalls befriedigend weiterbestehen können, und manches würde besser werden”³²³. Hoewel pater Nuyens het werk van Stratmann aanhaalt in zijn Callewaert-biografie en de bovenstaande passage dus moet gelezen en gekend hebben, vermeldt hij deze niet in zijn werk. Voor pater Stratmann liep de oorlog in elk geval goed af: na een kort verblijf te Antwerpen kon hij

³²¹ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, Oorlogsdagboek, dl. 2, p. 2-3 (d.d. 1/10/40).

³²² P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 165.

³²³ F. M. STRATMANN, *In der Verbannung. Tagebuchblätter 1940 bis 1947*, Frankfurt am Main, Europäische Verlagsanstalt, 1962, p. 110.

uiteindelijk – na onderhandelingen van pater Callewaert – onderduiken bij de zusters dominicanessen van Bethanië te Lint, waar hij als hun aalmoezenier verbleef tot aan het einde van de oorlog.³²⁴ In augustus werd subprior Callewaert door zijn Antwerpse confraters tot prior verkozen. Een paar dagen na zijn verkiezing kwam echter het bericht binnen dat “de omstandigheden het noch aan den Raad [der dominicanenprovincie] noch aan den Provinciaal zouden toelaten een eventuele kiezing van U tot Prior te bekrachtigen”³²⁵. Callewaert zelf stelde dat hij door een veto van kardinaal Van Roey niet tot prior werd bekrachtigd.³²⁶ Op 12 oktober 1940 werd hij evenwel terug geassigneerd naar het klooster te Gent.

A. VAN ENTHOUSIASME NAAR ONTGOOCHELING

De hierboven weergegeven beschrijving van Callewaerts gedachtegoed door pater Stratmann is bijzonder accuraat. De pater trachtte om het wezenlijk katholieke in Hitler en het nationaalsocialisme te herkennen en draaide zichzelf eigenlijk zo een rad voor de ogen. Hij meende dat Hitler het katholicisme welgezind zou zijn indien hij de radicaal anti-kerkelijke en neopaganistische leer van Alfred Rosenberg, de ‘partij-ideoloog’ van de nazi’s, zou laten vallen.³²⁷ Hierin vergiste Callewaert zich echter deerlijk: niet omdat Hitler de leer van Rosenberg nooit zou willen laten vallen, maar omdat “hij [...] geen tijd [had] voor de racistische mystiek van Alfred Rosenberg, auteur van het ondoorgrondelijke boek *Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts*³²⁸. Vooral geestelijken zaten ermee in hun maag, niet op de hoogte van Hitlers oordeel dat dit boek, dat hij waarschijnlijk nooit had gelezen, alleen maar materiaal bevatte dat ‘voor niemand te begrijpen is’ [...] Hitler voelde niets voor pogingen het nationaalsocialisme om te vormen tot een esoterische en mystieke cultus, in plaats van een nationaal-rationale kerk”³²⁹. Voor Hitler was religie enkel interessant in zoverre hij deze – op dit moment – kon inschakelen voor zijn eigen discours en zo meer geesten winnen voor het nazisme. Het was echter duidelijk dat er binnen een nazistisch Europa uiteindelijk helemaal geen plaats meer zou zijn voor enige vorm van religie. Het nationaalsocialisme zou alle andere denk- en geloofssystemen vervangen. Zeker na het lezen van *Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts* in januari-februari 1941, lijkt Callewaert te hebben ingezien dat het nationaalsocialisme en het katholicisme onverenigbaar waren. De pater omschreef *Der Mythos*

³²⁴ F. M. STRATMANN, *In der Verbannung*, p. 116-118 en P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 166. Cf. H. BERNAERS, W. BUYS & E. WOJCULEWITSCH, *50 jaar zusters Dominicanessen van Bethanië te Lint*, Lint, Jubileumcomité 50 jaar Bethanië Lint, 1982, p. 18 en A. TIMMERMANN & D. STEUBL, *Pater Franziskus Maria Stratmann O.P. (1883-1971). Die Biografie eines unermüdlichen Friedenskämpfers*, München, Akademische Verlagsgemeinschaft, 2009. Stratmann had met zijn radicaal pacifistische ideeën overigens ook enige invloed op de vooroorlogse Vlaamse vredesbeweging, cf. L. VANDEWEYER, *Katholieke vredesactie*, p. 126.

³²⁵ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3122(1), Kloosteraangelegenheden. Briefwisseling, artikels, teksten 1916-1958, Brief van Van den Wildenberg aan Callewaert, d.d. 23/8/40.

³²⁶ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, Oorlogsdagboek, dl. 2, p. 23 (d.d. 18/10/40).

³²⁷ *Ibid.*, dl. 2, p. 10 (d.d. 10/10/40); cf. *Ibid.*, dl. 2, p. 40 e.v. (d.d. 14/11/40); *Ibid.*, dl. 2, p. 50 e.v. (d.d. 21/11/40) en *Ibid.*, dl. 2, p. 65 (d.d. 6/12/40).

³²⁸ De Kerk had dit boek, een van de standaardwerken van het nationaalsocialisme, overigens al in 1934 op de *Index Librorum Prohibitorum* geplaatst, cf. D. BURLARD, *Häresie und Mythos des 20. Jahrhunderts. Rosenbergs nationalsozialistische Weltanschauung vor dem Tribunal der Römischen Inquisition*, Paderborn, Ferdinand Schöningh, 2005, p. 258-262.

³²⁹ M. BURLEIGH, *Heilige doelen. Religie en politiek van de Europese dictators tot Al Qaida*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2007, p. 128.

als “een vreselijk boek, [...] het gevaarlijkste boek dat ik ken”. Hij vreesde ook dat het boek vertaald zou worden in het Nederlands en dan massaal zou gelezen worden door de jeugd, die te weinig van geloofsverdediging afwist om zich adequaat te verdedigen tegen de stellingen die in het werk werden gepropageerd.³³⁰ Mochten alle Duitsers zich laten beïnvloeden door het werk van Rosenberg, dan zag de toekomst voor het katholicisme in het Avondland er niet rooskleurig uit. Enigszins moedeloos besloot Callewaert dat “wij [...] de vervolging niet [moeten] zoeken, maar wij moeten ze ook niet vrezen. Zij behoort tot de essentie van het katholicisme en zij is het zout der katholieke geslachten. Wij hoeven toch niet te vrezen dat Kristus ooit zal overwonnen worden. Wij kunnen overwonnen worden door onze ontaarding van Kristus weg”³³¹. De pater zag zich er echter wel toe genoodzaakt conferenties over Rosenbergs leer te geven aan de studenten van zijn Sint-Thomasgenootschap, in de hoop zo het failliet van diens stellingen te kunnen aantonen.³³²

Maar zelfs als Callewaert het heil voor het katholicisme niet verwachtte van de Duitsers, dan is het duidelijk dat hij dit wel deed voor het heil van Vlaanderen. Zo schrijft hij dat op politiek vlak “onze leus blijft [...] onverfranst, onverduits, nederlands. Maar het is een feit: vlamingen kunnen niet herworden door eigen kracht en eigen macht. Deze moge een betreurbare vaststelling zijn, ’t is zo. Ze moeten geholpen worden, ze hebben wel vleugels, maar ze hebben geen dynamisme. In ’t oud België konden zij het nooit halen tegenover Brussel, de partijpolitiek en de vrijmetselarij. En in deze zin, juichen de flaminganten de Duitse bezetting en [...] de Duitse hulp toe als een bevrijding en een verlossing. Wij hebben er alles bij te winnen”³³³. Callewaert gaat in deze dagboekpassage overigens nog verder en zegt dat de Vlamingen als Germanen van nature meer gericht zijn op Duitsland. Hoewel Callewaert soms lijkt te vervallen in dit rassendiscours, meen ik dat dit zeker niet de boventoon voert bij hem. De passages waarin hij het over ras en bloed heeft zijn nooit echt uitgewerkt en vormen mijns inziens dan ook geen aanwijzingen van een systematisch reflectie op dit vlak.³³⁴ Voor Callewaert was het overigens onbespreekbaar dat de Vlamingen zich zomaar in alles zouden schikken naar de Duitsers, zoals bijvoorbeeld Cyriel Verschaeve dit wenste.³³⁵ De bruggen die

³³⁰ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, Oorlogsdagboek, dl. 2, p. 124-127, aangehaald citaat op p. 124 (d.d. 19/2/41).

³³¹ *Ibid.*, dl. 2, p. 118 (d.d. 3/2/41). Callewaert toont zich hier niet bijzonder consistent: hij lijkt de verworven positie van het katholicisme te willen opgeven, wat hij op andere plaatsen dan weer tegenspreekt. In zijn dagboek kunnen er nog meer inconsistenties gevonden worden, wat onder andere te maken heeft met de lange periode waarin het dagboek geschreven is en het feit dat Callewaert gewoonweg geen systematisch denker was.

³³² P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 191.

³³³ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, Oorlogsdagboek, dl. 2, p. 26 (d.d. 18-29/10/40); cf. *Ibid.*, dl. 2, p. 104 (d.d. 21/1/41).

³³⁴ Pater Callewaert was overduidelijk bekend met en beïnvloed door de retoriek van het nationaalsocialisme en de grote thema’s ervan. Zo drukt hij in zijn dagboek op 1 juni 1941 nog de hoop uit dat Duitsland het Dietsche volk meer levensruimte (*Lebensraum*) zou geven, van Noord-Nederland tot Frans-Vlaanderen (*Ibid.*, dl. 3, p. 55-56 (d.d. 1/6/41)).

³³⁵ Cyriel Verschaeve sloeg tijdens de oorlog de weg in van de radicale collaboratie en dweeptte met DeVlag en de SS-Vlaanderen. Hij zette zich actief in voor de rekrutering van jonge vrijwilligers voor het Oostfront en probeerde tot een ideologische verzoening van het christendom en het nationaalsocialisme te komen. Op 2 april 1941 hield Verschaeve nog een voordracht, getiteld *Rodenbach’s Droom*, op het Dietsch Studentencongres te Gent waarop ook Callewaert en Daels aanwezig waren. In zijn *Langemarck*-rede drie jaar later keerde Verschaeve zich hier echter geheel van af: hij stelde dat hij op het congres van ’41 het woord had gericht tot een “loome, laffe jeugd”.

waren opgeblazen door de Eerste Wereldoorlog konden terug opgebouwd worden, maar de Vlamingen wilden enkel een brug van vriendschap en geen “knechtenbrug”. Men moest echter op de Duitsers vertrouwen volgens Callewaert, omdat het belang van Vlaanderen – haar vrijheid – op politiek, economisch en militair vlak in het belang van het Derde Rijk zelf lag.³³⁶ Mocht het scenario zich alsnog voordoen dat Duitsland Vlaanderen probeerde te incorporeren in plaats van zelfstandigheid te geven, dan was het nog steeds beter als Germanen tot Duitsland te behoren dan tot Frankrijk.³³⁷ Dat het VNV zonder aarzelen in de collaboratie was gestapt na de Duitse bezetting, werd door Callewaert niet afgekeurd.³³⁸ Integendeel, ook Callewaert meende dat vanuit theologische optiek – God heeft besloten dat de Duitsers de oude verrotte wereld moeten vernietigen en heropbouwen – en vanuit politiek oogpunt – de gedeelde opinies en belangen van Vlaanderen en het Derde Rijk – men in de politieke en militaire collaboratie moest stappen. “Het uur van Vlaanderen” was nu eindelijk geslagen volgens de pater, en dat betekende dan ook dat alles op alles moest gezet worden om het ideaal van een zelfstandig Vlaanderen te verwezenlijken.

Het is moeilijk om te achterhalen op welke manier Callewaert de politieke en militaire collaboratie juist steunde. De vooroorlogse contacten met Staf De Clercq en de rest van de VNV-leiding bleven bestaan, maar het is onduidelijk hoeveel invloed Callewaert (nog) op hen had. Wel duidelijk is dat Callewaert sympathiseerde met de Zwarte Brigade. Deze paramilitaire organisatie was in augustus 1940 ontstaan uit de omvorming van de vooroorlogse geüniformeerde Grijs Brigade van het VNV. De Brigade wilde het Duitse leger voornamelijk ondersteunen door bijvoorbeeld vliegvelden en bevoorradingsdepots te bewaken. Callewaert beschreef deze Zwarte Brigade in lyrische bewoordingen: “Ik houd van jongens waar er greep in zit en zwier en forse stap en gedreun van schoenen. Een regiment dat marcheert zonder uitdaging, zonder spoorgerinkel, zonder ijzeren aangezicht, beslist ja, maar natuurlijk en vrij. Ik herhaal het, ik heb de Zwarte Brigade lief [...] Haar taak en opdracht is soldaat te zijn voor Vlaanderen, verdedigen van Vlaanderens recht en leven, bestuur en instellingen, dus paraat om te vechten waar het nodig is, waar het blijkt dat het recht enkel door de vuist kan verkregen

Verschaeve rekende dus niet meer op de studenten om voor Vlaanderen te strijden. Callewaert zag de studenten wel nog steeds als de garantie voor Vlaanderens toekomst. Ook wees de pater een ideologische verzoening tussen het katholicisme en het nazisme resoluut van de hand. Hij was van mening dat Verschaeve de Duitsers met een blindelings vertrouwen volgde omdat hij zo graag Vlaanderen zelfstandig wou zien, zonder te beseffen dat dit nooit van de Duitsers zou verkregen worden. Hij weet Verschaeves houding aan zijn wereldvreemdheid en zijn grillige, instabiele en beïnvloedbare persoonlijkheid. Callewaert had echter teveel respect voor Verschaeve als literator en kunstenaar om hem volledig en in het openbaar te verguizen. Verschaeve werd na de oorlog bij verstek ter dood veroordeeld en overleed in 1949 in ballingschap te Solbad-Hall in Oostenrijk (cf. C. VERSCHAEVE, *Oorlogsgedenkschriften 1944-1946*, ed. R. VANLANDSCHOOT, W. MEYERS & R. DE DEYGERE, Brugge, Jozef Lootensfonds, verschenen als *Verschaeviana* dl. 11 (1988-1989), p. 96, 106, 159, 162, 176 en 252; R. DE DEYGERE, *De beweegredenen*, p. 37-44; ID., *Cyriel Verschaeve en Pater Callewaert*, p. 801-803 en P. J. VERSTRAETE, *Cyriel Verschaeve en Langemarck. Een reportage*, Kortrijk, uitgegeven in eigen beheer, 2010, aangehaald citaat op p. 48).

³³⁶ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, Oorlogsdagboek, dl. 2, p. 40 (d.d. 14/11/40) en *Ibid.*, dl. 2, p. 50 (d.d. 21/11/40).

³³⁷ *Ibid.*, dl. 2, p. 106 (d.d. 21/1/41).

³³⁸ *Ibid.*, dl. 2, p. 65-66 (d.d. 7/12/40).

worden [...] De Zwarte Brigade is de wacht van het Dietse Rijk in Vlaanderen”³³⁹. De mannen van de Zwarte Brigade waren volgens Callewaert de dragers van het “natuurlijke idealisme”³⁴⁰. De pater betreunde alleen dat het door de geestelijke overheid verboden was voor clerici om werkzaam te zijn als aalmoezenier binnen de Zwarte Brigade (hier zag hij dus vermoedelijk een rol weggelegd voor zichzelf). Zolang dit niet was toegestaan, liepen de Zwarte Brigadiers het risico niet langer “schoner en zuiverder [...] dan de helden van 1302” te zijn of “heerlijk als de Brigands”, maar “geuzen” en “heidenen”³⁴¹. Pater Callewaert was overigens niet enkel enthousiast over de Zwarte Brigade, maar toonde zich ook een voorstander van de oprichting van een afweerkorps tegen Engeland, dat Vlaanderen moest helpen om haar zelfstandigheid te verdedigen tegen een van de grootmachten die haar het Belgische staatsbestel had opgedrongen.³⁴²

Reeds in het najaar van 1940 werd er in Vlaanderen een afdeling van de Allgemeine Schutzstaffel (Allgemeine SS; Algemeene SS) opgericht door Ward Hermans en René Lagrou. De inspiratie van deze organisatie was sterk pro-Duits, eerder dan pro-Vlaams. Al snel startte de SS-Vlaanderen met het rekruteren van Vlaamse mannen voor de Waffen-SS, de militaire vleugel van de organisatie. Vanaf april 1941 zette ook het VNV – vooral onder de drijvende kracht van Reimond Tollenaere – zich in voor de rekrutering van SS-ers. Begin mei werd het VNV trouwens de enige erkende politieke beweging in Vlaanderen, nadat het Verdinaso en de Vlaamse afdeling van Rex verplicht waren opgegaan in de ‘Eenheidsbeweging VNV’. In Wallonië golden de rexisten van Léon Degrelle als enige erkende politieke formatie. Pater Callewaert was geen voorstander van de SS. Hij begreep niet waarom deze organisatie nodig was naast het VNV, aangezien het VNV met de Zwarte Brigade ook al een eigen militie had. De SS zorgde voor verdeeldheid³⁴³ en maakte zich schuldig aan “Duitse dwaasheid”, waarmee Callewaert doelde op de pogingen van de Vlaamse SS om het “Duits nationaal-socialisme binnen [te] smokkelen in Vlaanderen”³⁴⁴. Deze “Vlaamse Duitsers [...] [zijn] zeer gevaarlijk en vermoeilijken weerom de taak van het VNV die toch hierin bestaat: een zelfstandig Vlaanderen inschakelen in een eventueel germaanse nieuwe orde”³⁴⁵. Hij beschouwde de leiders van de SS-Vlaanderen dan ook als een bende opportunisten die eigenlijk Vlaanderen wilden inlijven bij Duitsland.³⁴⁶ In het dagboekfragment van 28 april 1941 zien we ook voor de eerste keer echte twijfel bij Callewaert over de toekomst van Vlaanderen onder Duitse heerschappij. De flaminganten hadden de Duitsers bij de inval verwelkomd “niet uit politieke of psychologische Duitsgezindheid – maar uit praktische Vlaamsgezindheid”³⁴⁷. De Duitsers hadden echter nog geen enkele maatregel doorgevoerd waaruit kon blijken dat ze de Vlaamse zaak genegen waren. “Zoveel flaminganten hadden gehoopt dat de Duitsers van meet af aan

³³⁹ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, Oorlogsdagboek, dl. 3, p. 6-7 (d.d. 20/3/41).

³⁴⁰ *Ibid.*, dl. 3, p. 8 (d.d. 20/3/41).

³⁴¹ *Ibid.*, dl. 3, p. 9 (20/3/41).

³⁴² *Ibid.*, dl. 3, p. 9-14 (d.d. 21/3/41).

³⁴³ *Ibid.*, dl. 3, p. 38 (d.d. 28/4/41) en *Ibid.*, dl. 3, p. 42 (d.d. 10/5/41).

³⁴⁴ *Ibid.*, dl. 3, p. 43 (d.d. 10/5/41).

³⁴⁵ *Ibid.*, dl. 3, p. 43 (d.d. 10/5/41).

³⁴⁶ *Ibid.*, dl. 3, p. 43 (d.d. 10/5/41).

³⁴⁷ *Ibid.*, dl. 3, p. 36 (d.d. 28/4/41).

een volledig Vlaams stelsel op elk gebied zouden inrichten, een stelsel dat de Vlamingen dan maar uit te werken hadden, onder de bescherming der Duitsers. Maar er is niets van dien aard gebeurd [...] er is geen Vlaams zelfbestuur in Vlaanderen [...] de Duitser doet het niet thans en belooft zelfs niet van het te doen na de oorlog. Hij zwijgt daarover”³⁴⁸.

Niettegenstaande de manier waarop Callewaert dacht over de Duitse bezetters, de SS-Vlaanderen en de hulp die het VNV bood aan de rekrutering van SS-ers, juichte hij de inval in Rusland eind juni 1941 toe. Hij omschreef de inval als “de gesel Gods [die] knotst op het goddeloos bolchevisme”³⁴⁹. Hij gaf de Duitse legers die ten strijde trokken tegen het bolsjewisme zijn zegen en bad voor hen “opdat Hij [God] u in deze beproeving vooral zegene met het bewustzijn in te prenten dat u het uitverkoren volk zijt, om orde te scheppen in Europa en de banen voor te bereiden voor een herkatholicisering”³⁵⁰. Het is dus duidelijk dat de pater – ondanks eerdere twijfel – soms nog altijd in de naïeve veronderstelling verkeerde dat de nazi’s hun afwijzende houding tegenover Kerk en katholicisme zouden opgeven en zich zouden bekeren om als kruisvaarders het goddeloze communisme te gaan bestrijden. In juli 1941 werd het Vlaams Legioen opgericht dat in actie zou komen aan het Oostfront. Callewaert beschouwde de Vlamingen in het algemeen als te weinig idealistisch en daarom niet echt als geschikt voor de oorlogsvoering. De weinige échte idealisten die Vlaanderen telde, “onze beste en edelmoedigste krachten”, zouden zich wél opgeven voor het Legioen. De vraag die zich hierbij echter opdrong was of de strijd aan het Oostfront geen strijd voor Duitsland was. Volgens de principes die hij aan het begin van zijn dagboek had gesteld, diende Callewaert ook nu de gebeurtenissen te beoordelen in het licht van het heil van Vlaanderen en het katholicisme. Daar de paus het communisme al duidelijk had veroordeeld, meende de pater dat dit op zich al voldoende grond was om er tegen te gaan vechten. Maar hij kon hier alleen vrede mee vinden als dit ook echt een Vlaams Legioen was, “met de zwarte leeuw op gulden veld tot vlag”. De Duitsers hadden immers nog niets veranderd aan de Belgische structuur en dus nog geen enkele Vlaamse eis waargemaakt.³⁵¹ Hoewel Callewaert dus principieel de strijd tegen het bolsjewisme steunde, voelde hij steeds meer wantrouwen tegenover de Duitsers, “want het heeft er alle schijn van dat Vlaanderens spontaan en eerlijk idealisme bedrogen wordt”³⁵². Hij stelde dan ook dat indien “wij Vlamingen verder door de Duitsers bedrogen [worden] of diplomatisch aan het lijntje gehouden, dan moet de leiding [van het VNV] handelen en dadelijk alle medewerking met de bezettende overheid weigeren”³⁵³. In niet mis te verstande bewoordingen eindigde pater Callewaert deze passage in zijn dagboek: “Liever geen flamingantisme meer dan zulke vuilnis en ontaarding”³⁵⁴.

³⁴⁸ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, Oorlogsdagboek, dl. 3, p. 37-38 (d.d. 28/4/41).

³⁴⁹ *Ibid.*, dl. 3, p. 68 (d.d. 22/6/41).

³⁵⁰ *Ibid.*, dl. 3, p. 69 (d.d. 22/6/41).

³⁵¹ *Ibid.*, dl. 3, p. 73-83, aangehaalde citaten op p. 78 en 79 (d.d. 13/7/41).

³⁵² *Ibid.*, dl. 3, p. 112 (d.d. 20/9/41).

³⁵³ *Ibid.*, dl. 3, p. 114 (d.d. 20/9/41).

³⁵⁴ *Ibid.*, dl. 3, p. 114 (d.d. 20/9/41).

Vooralsnog keerde pater Callewaert zich niet publiekelijk af van de koers van het VNV. Een aantal gebeurtenissen in 1942 brachten hier echter verandering in. Op 22 januari overleed Reimond Tollenaere, die met de eerste lichterding van het Vlaamse Legioen in augustus 1941 richting het Oostfront was getrokken. Toen de Vlamingen bij het dorpje Kopcy aan het front bij Leningrad door de Sovjet-artillerie onder vuur werden genomen, antwoordde de Spaanse División Azul (de Blauwe Divisie, een eenheid van Spaanse Oostfrontvrijwilligers) hierop met hun geschut. Door een slechte inschatting vuurden ze echter gevaarlijk dicht bij de Vlaamse linies, waarbij het schuurtje waarin Tollenaere zich op dat moment bevond, werd geraakt. Tollenaere stierf dus door *friendly fire*.³⁵⁵ Toen het nieuws van Tollenaeres dood Callewaert bereikte, was deze diep bedroefd. In zijn dagboek stelde Callewaert zich de vraag welk nut Tollenaeres offer (omwille van propagandistische redenen mocht het niet geweten zijn dat Tollenaere door eigen vuur was omgekomen) had voor Vlaanderen: er waren nog steeds geen beloften gedaan aan Vlaanderen en het leek erop dat de Duitsers het Belgische staatsbestel zouden handhaven zoals het er op dat moment was, ook na de oorlog. Toch kwam Callewaert nog tot de conclusie dat Tollenaeres dood niet helemaal voor niets was geweest: het vergoten bloed van de martelaar zaait “de waarheid in de harten”³⁵⁶. Wat daarvan de oogst zal zijn, kan niemand op voorhand weten. Niet alleen Callewaert was sterk geëmotioneerd door het overlijden van Tollenaere, maar ook Staf de Clercq, die in de jonge man zijn opvolger had gezien.³⁵⁷ Met Tollenaere stierf ook een van de leidende figuren van de Vlamingen aan het Oostfront. Vlaamse officieren en onderofficieren arriveerden pas aan het Oostfront toen het Vlaamse Legioen al volledig was opgegaan in de Waffen-SS en dat zou uitgroeien tot de Sturmbrigade Langemarck en later de Divisie Langemarck. De invloed van het VNV op de Oostfronters werd door de Duitsers zoveel mogelijk tegengewerkt, om een legerenheid te creëren die enkel en alleen aan *Reich* en *Führer* loyaal was. In deze context rezen er spanningen tussen het VNV langs de ene kant en de Vlaamse SS en DeVlag langs de andere kant. DeVlag (Deutsch-Vlämische Arbeitsgemeinschaft) was een culturele vereniging die was opgericht in de jaren '30 en de verwantschap tussen de Duitse en Vlaamse cultuur wilde aantonen en versterken. De vereniging profileerde zich al snel als nationaalsocialistisch en vanaf 1941 ook als voorstander van een Vlaamse *Anschluss* bij Nazi-Duitsland. Belangrijkste voorman van DeVlag was Jef van de Wiele. De Duitsers speelden de collaborerende organisaties handig tegen elkaar uit: DeVlag en de Vlaamse SS wilden zo ver gaan in hun collaboratie als een rechtstreekse aansluiting bij het Derde Rijk, terwijl het VNV nog steeds een zelfstandig Vlaanderen als ideaal vooropstelde en haar positie van grootste collaborerende fractie trachtte te verzilveren. Hierdoor werd ze door de Duitsers evenwel tot steeds grotere inspanningen in de collaboratie gedwongen, zonder dat – zoals pater Callewaert al verschillende keren in zijn dagboek opmerkte – er ooit een belofte werd gedaan door de Duitsers, laat staan een concrete stap gezet in de richting van Vlaamse zelfstandigheid. Op 22 oktober 1942 stierf Staf De Clercq in het hospitaal te Gent na een dubbele hartaanval. Callewaert zat aan De Clercqs sterfbed en

³⁵⁵ P. J. VERSTRAETE, *Reimond Tollenaere*, p. 411-413.

³⁵⁶ Over Reimond Tollenaere, cf. LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, Oorlogsdagboek, dl. 3, p. 169-170 (d.d. 9/2/42).

³⁵⁷ P. J. VERSTRAETE, *Reimond Tollenaere*, p. 415.

was ook aanwezig op diens begrafenis. Tot opvolger van De Clercq werd Hendrik Jozef Elias gekozen, waarmee pater Callewaert niet in onmin lag, maar ook geen persoonlijke vriendschapsband had (zoals hij die wel had met Tollenaere, De Clercq en Romsée). Begin februari 1943 vinden we een “apokalyptisch visioen van een russische zegepraal”³⁵⁸ terug in Callewaerts dagboek. De nederlaag bij Stalingrad moet Callewaert dus ook hebben doen inzien dat het Derde Rijk niet onoverwinnelijk was en zijn geloof in een Duitse eindoverwinning serieus aan het wankelen hebben gebracht.³⁵⁹ De dood van Tollenaere en De Clercq, de opbodpolitiek tussen het VNV en de SS en DeVlag en de Duitse nederlaag bij Stalingrad samengenomen, zorgden ervoor dat Callewaert aan het begin van 1943 tot het idee kwam dat hij iets moest ondernemen om Vlaanderen en het katholicisme doorheen deze crisis te leiden.

B. DE BRIEF AAN ELIAS

Op 3 april 1943 leverde pater Callewaert persoonlijk een brief af bij het huis van de nieuwe VNV-leider Hendrik Jozef Elias te Gent. Elias zelf was er echter niet, dus Callewaert gaf de brief af aan de echtgenoot van Elias' hospita, die hem op zijn beurt aan Elias gaf.³⁶⁰ Callewaert opende zijn brief met een duidelijke drievoudige stelling: dat hij bij het schrijven van de brief zich niet had laten beïnvloeden door de Duitse nederlaag bij Stalingrad in de winter van '42-'43, noch door enig bisschoppelijk schrijven waarvoor hij al lang geen achtting meer had omdat ze allemaal “Belgisch-politiek en dus eenzijdig en verre van onfaalbaar” waren,³⁶¹ noch had hij zich laten leiden door de volksmassa die zich enkel laat leiden door “het succes en den buik”. Callewaert had dus geen hoge dunk van het gewone volk, dat hij bestempelde als “een hondenas met [maar] hier en daar een rashond tusschen”. Dan sprak Callewaert eindelijk uit wat hem reeds lang zwaar op de maag lag: “... ik zeg U, Leider en aan heel den Hoogen Raad van het V.N.V., dat het V.N.V. principieel verkeerd is, dat het in zijn actie noch houdingen zelfstandigheid, noch houding van waarachtigheid heeft; dat het gebleken is dat een democratische politiek, maar overschilderd met leuzen, waarin de leiding zelf niet meer gelooft, maar die behouden blijft omdat niemand de energie heeft om rechtsomkeer te maken uit het wagenspoor waarin men vastzit, of ook omdat de Leiding geen genoegzaam contact heeft met de ziel van haar volgelingen, kortom een wanhoopspolitiek uitgedrukt met de woorden: Vallen we, dan vallen we allemaal samen”. Volgens de pater liet het VNV zich verkeerdelijk leiden door twee valse principes. Het eerste was dat Duitsland de oorlog moest winnen. Callewaert verwierp dit principe omdat hij meende dat “het enige en het eerste principe moet zijn: Vlaanderen moet winnen. Vlaanderen moet zijn. De zelfstandigheid van het eigen volk moet gewaarborgd worden; geen medewerking, geen vriendschap zonder wederkerigheid”. Het zat

³⁵⁸ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, Oorlogsdagboek, dl. 4, p. 44-45 (d.d. 7/2/43).

³⁵⁹ Cf. J. VAN DINGENEN, *E.P. Jules Callewaert*, in *Broederband* 22 (1986) nr. 3, 8-10, p. 9.

³⁶⁰ P. J. VERSTRAETE, *Hendrik Jozef Elias. Biografie*, dl. 2: *Van VNV-leider tot historicus 1942-1973*, Kortrijk, uitgegeven in eigen beheer, 2005, p. 583.

³⁶¹ In een notitie van 13 september 1943 schreef Callewaert dat een confrater aan hem vertelde dat Mgr. Coppieters van Gent woest was geworden na het lezen van deze passage en dat hij had gezegd dat hij “geen voet meer bij de Dominicanen zal [binnen]zetten – omdat zij toegelaten hebben dat P. Callewaert zulke dingen over de bisschoppen schreef. Na een lange opwinding die hem deugd doet, wordt hij kalmer en zegt hij ‘ik zou hem lijk de bisschop van Brugge zijne jurisdictie moeten afnemen maar dat doe ik niet: ik wil geen martelaar maken’” (ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3119(8), Nota van Callewaert, d.d. 13/9/43).

de pater dus duidelijk hoog dat het VNV maar steeds verder meeding in de collaboratie zonder dat de Duitsers ook nog maar een belofte hadden gedaan over Vlaamse zelfstandigheid. Zo leek het dus alsof het VNV alleen nog maar keek naar wat in het belang van Duitsland was, en niet langer bezig was met het belang van Vlaanderen, nochtans het enige principe dat moest gelden. Callewaert hekelde het blind navolgen door “naïeve snullen” van elk woord van de Führer en de Duitse propaganda. Zij die in “het heerlijk Activisme” hadden gestaan in de Eerste Wereldoorlog hadden volgens Callewaert wel enkel het belang van Vlaanderen voor ogen gehad en zij “wisten [aldus] waarvoor ze streden”. Het tweede principe van het VNV waartegen de pater ageerde was het nationaalsocialisme. De nationaalsocialistische ideologie was inherent tegenstrijdig met en vijandig tegen het katholicisme, een conclusie waar Callewaert enigszins later dan de kerkelijke overheid toe was gekomen. De Vlaamse vrijwilligers voor het Oostfront waren overigens ook verstoken van enige pastorale zorg te velde, wat de pater schandalig vond.³⁶²

“Uit verkeerde principes volgen verkeerde daden”, zo vervolgde de pater zijn brief. “De Leiding van het VNV is beneden alles in zake *houding, zelfstandigheid en waarachtigheid*”. De partijleiding was volgens Callewaert te oud qua leeftijd en te oud van geest, en moest dringend jongere mensen opnemen. De leider van de partij mocht ook geen dictator zijn die alleen rekening hield met zijn eigen ideeën. Neen, de leider moest te rade gaan bij de “beste flaminganten; die bewezen dat zij een zuiver ideaal hebben en tevens mensen zijn van de daad”. Mogelijk zag Callewaert hier een rol voor zichzelf weggelegd. Het volk was volgens de pater teleurgesteld in de leiding omdat deze “buigt en kruipt, aarzelt en dubt en eindigt altijd maar met toe te geven en het wonder is: de Leiding zit in haar broekzakken vuisten te maken tegen de trouwloosheid van den Duits maar durft niet opstaan”. Callewaert doelde hier op de opbodpolitiek die het VNV voerde tegen de SS-Vlaanderen en DeVlag om als enige partner van de Duitsers erkend te worden – een politiek die overigens grandioos faalde omdat de Duitsers de organisaties liever tegen elkaar uitspeelden omdat dit hen meer opleverde. Voor Callewaert had Elias de Duitsers voor de keuze “*ik of niemand*” moeten stellen. De pater veroordeelde dan ook scherp de rekrutering van jonge mannen om mee te strijden aan de kant van de Duitsers, die voor Vlaanderen niets wilden doen. “Het is onverantwoordelijk dat de Leiding onze jeugd zo maar sacrifieert om haar eigen positie te redden, die door de Duitse onwil toch onredbaar is”. Callewaert besloot zijn brief door te stellen dat “het [...] voor Vlaanderen een gewetensplicht [is] dat de V.N.V.-leiding rechtsomkeer maakt, dat zij een nieuwe tactiek volge, dat zij ofwel er van ondertrekke als een grote miskenning of triomfere door het feit dat zij voor Vlaanderen desnoods de gevangenis inga”. Callewaert voegde onderaan zijn brief nog twee noten toe: een eerste waarin hij schreef dat hij niet tegen het bestaan van het VNV was, maar een beter bestaan voor het VNV wilde; een tweede waarin hij stelde dat hij de oorlog van Duitsland tegen het verdrag van Versailles en tegen het bolsjewisme als rechtvaardig

³⁶² L. WILS, *Honderd jaar Vlaamse beweging. Geschiedenis van het Davidsfonds*, dl. 3: *In en rond Wereldoorlog II*, Leuven, Davidsfonds, 1989, p. 237.

beschouwde en dat hij de Nieuwe Orde verdedigde, als deze Nieuwe Orde ook Vlaanderen en Dietsland zou erkennen.³⁶³

Vier dagen later, op 7 april, ontving de pater een antwoord van Elias: “Zeer Eerwaarde Pater, Ik heb met belangstelling en met aandacht uw brief gelezen. Ik ben natuurlijk met zijn inhoud niet akkoord en vind, om vele redenen, uw appreciatie onrechtvaardig. Ik zou alleen maar wenschen dat u bij alle geschil van meening en van opvatting, van één zaak zoudt overtuigd blijven; namelijk van het feit dat ik heel mijn leven, nu zooals vroeger slechts één doel heb gehad: het heil van ons Vlaamsche volk als onderdeel van de gansche Nederlandsche natie”³⁶⁴. Callewaert was niet bepaald opgezet met dit antwoord. Hij liet de brief aan Elias op 60 exemplaren kopiëren en stuurde die op naar vooraanstaande VNV-ers en flaminganten: “Ik heb dien brief eerst verspreid na het antwoord van Elias aan mij en juist omdat hij er bij schreef: natuurlijk ben ik niet akkoord met de inhoud. Let op het woord natuurlijk. Hij zou dus wederom mijn brief in de doofpot geduwd hebben. Welnu dat mocht niet of mijn brief werd een slag in het water. Daarom heb [ik] zelf juist 60ex. rondgestuurd aan vooraanstaande nationalist en partijmannen”³⁶⁵. Antwoorden bleven niet uit. Frans Daels, de voorzitter van het IJzerbedevaartcomité, die aan het begin van de oorlog gevraagd was geweest om mee in de Raad van Leiding te zitten, gaf hiervoor nu zijn ontslag omdat hij “niet langer in rechtstreeksche of onrechtstreeksche samenwerking [kon] staan met groepeerings die alle Vlaamsche waardigheid hebben afgelegd of ons dwingen alle Vlaamsche waardigheid af te leggen”³⁶⁶. Daels’ stelling toont aan dat zijn Nieuwe Orde-gezindheid dus zeker geen onvoorwaardelijke trouw aan de Duitsers inhield, zoals dit ook bij Callewaert het geval was. Gerard Romsée schreef in zijn antwoord dat hij van mening was dat Elias deed wat hij kon: “Rome werd niet op een dag gebouwd. Inmiddels verdient hij [Elias] onze steun bij deze moeilijke taak”³⁶⁷. Ook de Duitsers pikten de brief op. De hoge SS-officier Gottlob Christian Berger stuurde een vertaling van de brief door naar Heinrich Himmler, de Reichsführer-SS, met daarbij een begeleidende brief. De brief van Callewaert moest volgens Berger eens aan Hitler voorgelegd worden en bewees ook dat de VNV-top, en zeker Elias, “engstens an die katholische Kirche gebunden sind”. Over pater Callewaert schreef Berger dat deze “eine in den von der Kirche beherrschten Gebieten eigen Rolle des Vermittlers [spielt], der auch das Recht hat, seine Erzbischöfe und Bischöfe zu kritisieren”³⁶⁸.

³⁶³ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3199(8), Brief gestuurd aan Dr Elias, Leider der Eenheidsbeweging en aan den Hoogen Raad van Leiding, d.d. april 1943; deze brief is tevens opgenomen in P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 238-244.

³⁶⁴ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, Oorlogsdagboek, dl. 4, p. 52 (d.d. 7/4/43).

³⁶⁵ Uit een brief van J. Callewaert aan S. Devloo, d.d. 20/6/43, opgenomen in J. VAN DINGENEN, *Lezers schrijven. E.P. Callewaert-Herdenking – Vriendelijke Rechtzetting door A. Monthaye en S. Devloo*, in *Broederband 22* (1986) nr. 4, 5-6, p. 6.

³⁶⁶ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D2017(8), Brief van Daels aan Callewaert, d.d. 29/4/43.

³⁶⁷ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D2017(8), Brief van Romsée aan Callewaert, s.d.

³⁶⁸ ANTWERPEN, ADVN, *Fonds Cyriel Verschaeve (AC 460)*, Diverse briefwisseling tussen derden nr. 2985, Brief van Berger aan Himmler met een Duitse vertaling van de brief van Callewaert aan Elias, d.d. 28/5/43.

In een document, getiteld *De geschiedenis van een brief*, heeft pater Callewaert getracht om de standpunten die hij had uiteengezet in zijn brief aan Elias verder te verduidelijken. Hij schreef dat hij minstens een maand aan de brief had gewerkt alvorens hem aan Elias te bezorgen, dit omdat hij wilde dat de brief alle kritiek zou kunnen weerstaan. Ook schreef hij dat hij zo eerlijk mogelijk wilde zijn in zijn brief, en daarom al het wollig en vriendelijk taalgebruik achterwege had gelaten: “hij is hard gewild, bonkig en van ijzer – kortom om een slag te slaan die den doorslag geeft”. Ik heb reeds een aantal redenen aangegeven waarom Callewaert er pas in '43 toe was gekomen om zijn brief te schrijven. In *De geschiedenis van een brief* antwoordde Callewaert zelf op de vraag “waarom zulk een brief [maar] eerst gestuurd [in] april 1943 – en waarom niet vroeger?” De pater stelde dat hij Staf De Clercq reeds verschillende malen had gezegd dat het VNV zijn stichtingsprincipes verloochende, maar dat De Clercq hem altijd suste. Hij zei tegen de pater dat hij wel gelijk had en dat hij er zelf ook zo over dacht, maar dat de pater niet van alle factoren en verwickelingen op de hoogte was en dat alles wel goed zou komen uiteindelijk. “Zoo heb ik geduld geoefend, in *vertrouwen* want over de eerlijkheid van Staf De Clerck [*sic*] heb ik nooit den minsten twijfel gekend. Ik heb opgemerkt dat er onder het bewind van Elias niets veranderde en dat hij meer dan Staf De Clerck alles verdoezelde onder het standpunt van zijn *autoritaire* beweging: De Leider beslist alles – De maat was vol gelopen en daarom heb ik gehandeld”. Callewaert zelf was van mening dat zijn brief door allen werd beschouwd als “een stuk van stoutsten durf, van vierkantige beslistheid, van heldere klaarheid en een verlossing uit de grootste verwarring der geesten. Die brief had het gezag van mijne persoonlijkheid...” De brief was aanstootgevend geweest voor velen omdat hij “onafhankelijk en universeel stond boven al de partijen en boven al de driften en dus boven al de verwarde gedachten, halve waarheden, dwalingen en leugens”. In zijn brief had Callewaert het heil van Vlaanderen en de Nederlanden op de eerste plaats gezet. Hij gaf toe dat ook hij eerst zijn vertrouwen in de Duitsers had gesteld om dat heil te bewerkstelligen. De pater had gemeend dat Duitsland wel zou inzien dat een sterk Dietsland een waardevolle bondgenoot kon zijn en dat de Duitsers dus uit eigenbelang een zelfstandig Dietsland zouden creëren – wat niet gebeurde. Ook had hij gedacht dat het antigodsdienstige element in het nationaalsocialisme zou worden uitgezuiverd, wat eveneens niet het geval was gebleken. Callewaert vergeleek zijn aanvankelijke vertrouwen in Duitsland met dat van “een onschuldig, eerlijk kind, in wien geen bedrog schuilt”. Dat vertrouwen was nu echter volledig weggedeemsterd: “Helaas, eerst langzaam maar des te zekerder en wellicht overweldigend kreeg ik den indruk en de zekerheid dat het *idealistische* Vlaanderen van Duitschland niets te verwachten had [...] Het werd bij mij een visioen van zekerheid. Het werd bij mij een obsessie: *zooveel eerlijkheid van ons werd dus bedrogen*. Het was een instorting, het[geen] Ik zag, lijk in een visioen, *de ramp van Vlaanderen*. Toen ben ik opgesprongen en heb gezegd ‘t is nu genoeg’. Ik heb een ordewoord Gods in mij gehoord en dat ordewoord Gods vroeg van mij alles, vroeg mezelf, vroeg gevang en dood maar ik moest belijden voor Vlaanderen en Christus. Er is geen oogenblik van twijfel meer geweest, van discussie, van wikken en wegen. Het moest, ik voelde me gestuurd door God als een profeet en mijn brief ging de wereld in”³⁶⁹.

³⁶⁹ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3199(8), De geschiedenis van een brief, d.d. 13/4 – 27/6/43, opgenomen in S.n., *Motivatie van de brief van pater Callewaert aan H. Elias*, in *AKVS-Schriften* 7 (1986)

In juni '43, nadat Callewaerts brief over gans Vlaanderen was verspreid, diende Elias de pater in het openbaar van antwoord. De Leider hamerde in een toespraak voor VNV-leden op de tucht binnen de partij en vroeg hen zich niet onmiddellijk te laten leiden door paniekerige praatjes. Dan richtte hij zich tot pater Callewaert: “gij kent den weg naar mijn huis, gij kent mijn adres, gij kondt uw bezwaren hebben uiteengezet. Ik zou hem bewezen hebben dat hij in zijn driejarige attentisme vreemd geworden is aan de Beweging, dat hij niet weet welke strijd er gestreden wordt, dat hij zich had moeten inlichten, vooraleer aan onze vijanden het materiaal in handen te geven om de gewetens op te hitsen tegen het VNV”³⁷⁰. Callewaert en Elias keken vanuit een heel ander perspectief naar de zaken. De pater als een buitenstaander die door de dood van De Clercq en Tollenaere enigszins op een afstand van het VNV was komen te staan, terwijl Elias nu als Leider niet zomaar in het centrum stond, maar werd geacht zelf het centrum te zijn van de partij. Callewaert was een man van grote idealen, maar hij had geen ervaring noch echte voeling met de realiteit waarin het VNV nu stond, dunkt me. De partij had het zwaar te verduren door de concurrentie van de SS en DeVlag, terwijl ook de Duitsers de druk op haar systematisch verhoogden. Elias zag zichzelf in dit spanningsveld staan en probeerde de partij zo goed en zo kwaad als het ging samen te houden en vooruit te leiden. Callewaert had echter geen oog voor de *Realpolitik* die Elias trachtte te voeren in een poging om het VNV te redden. Op 23 en op 30 september 1943 vonden er twee geheime vergaderingen plaats in het Gentse dominicanenklooster met pater Callewaert en enkele vooraanstaande leden van de paramilitaire organisatie van het VNV, de Zwarte Brigade (die intussen voluit Dietse Militie/Zwarte Brigade heette). Callewaert liet op deze vergaderingen nogmaals zijn ongenoegen blijken over de hele situatie en over Elias, die naar hij meende moest afgezet worden. Er werden plannen gesmeed om het VNV te verzwakken of zelfs helemaal op te blazen om het uit de collaboratie te kunnen halen. Niet meer gebonden aan partijpolitiek of de collaboratie, zouden de partijmilitanten zich terug vrij kunnen inzetten voor de Vlaamse zaak.³⁷¹ Uiteindelijk zou Elias over meer durf blijken te beschikken dan Callewaert hem ooit zou hebben toegeschreven. Om de concurrentiestrijd met de Duitsgezinde organisaties te eindigen, trok Elias naar Himmler met de vraag nu eindelijk een keuze te maken voor deze organisaties of voor het VNV. Mocht Himmler voor DeVlag en de SS kiezen, dan zou Elias het VNV ontbinden omdat het dan zinloos zou zijn om nog verder te werken. Himmler stuurde Elias naar huis zonder echter een keuze te maken – dit deed hij pas later, en niet in het voordeel van het VNV. Elias zorgde er trouwens ook voor dat het VNV stopte met de werving van vrijwilligers voor het Oostfront, omdat het flamingante karakter van de Vlaamse eenheden volledig verloren ging. Het moedige protest van Elias veranderde dus niets aan de zaak, behalve dan dat men nu wel volledig tot het besef was gekomen niets meer te zijn dan poppen waarvan de Duitsers de touwtjes in handen hadden.

nr. 13, 40-43; cf. S. DEVLLOO, *Wat bracht pater Callewaert tot een motivatie van zijn brief*, in *AKVS-Schriften* 7 (1986) nr. 13, 38-39.

³⁷⁰ P. J. VERSTRAETE, *Hendrik Jozef Elias*, dl. 2, p. 607.

³⁷¹ *Ibid.*, dl. 2, p. 649-653.

Het is interessant om nog even de receptie van de brief aan Elias in de naoorlogse Vlaamse beweging te bekijken. Arthur De Bruyne schreef onder zijn pseudoniem E. de V. in 't *Pallierterke* een artikel waarin hij de brief aan Elias besprak. De Bruyne schreef dat “sommige witten” pater Callewaert graag als een collaborateur bestempelen omdat hij flamingant was en “ook – zo redeneren zij – een voorstander van een Nieuwe Orde!”³⁷² De Bruyne zwaait in het artikel echter met de brief aan Elias om aan te tonen dat Callewaert helemaal geen collaborateur was en zich zelfs openlijk distantieerde van de collaboratie. De Bruyne neemt in zijn artikel als bewijsvoering zo goed als de hele brief aan Elias over, maar niet de twee noten die Callewaert er nog onderaan aan toevoegde. De tweede noot, die ik reeds hierboven heb besproken, luidde voluit: “Het weze goed begrepen dat ik den oorlog van Duitschland, die in laatste instantie de oorlog is tegen het verdrag van Versailles, als volledig rechtvaardig beschouw en natuurlijk ook den oorlog tegen het Bolsjewisme. Ook ik ben verdediger van de nieuwe orde maar tot de orde behoort natuurnoodzakelijk de erkenning van de Nederlanden en dus van Vlaanderen”³⁷³. Ondanks de ‘maar’ die Callewaert nog in zijn noot steekt, denk ik toch dat hij zich hier duidelijk genoeg uitspreekt voor de Nieuwe Orde. De Bruyne heeft de volledige brief ongetwijfeld gekend, maar dus geweigerd om de twee noten mee op te nemen. Naar aanleiding van de herdenking van de 100ste verjaardag van de geboorte van pater Callewaert in 1986 verscheen in *Broederband*, maandblad van het Sint-Maartensfonds (een organisatie die onder andere oud-oostfronters groepeerde), een artikel over de brief aan Elias. Jef Van Dingenen (oud-gouwcommandant van de Zwarte Brigade) stelde er dat Elias, in tegenstelling tot De Clercq voor hem, niet geneigd was te luisteren naar de ‘goede raad’ van de pater, die als idealist het praktische al snel uit het oog verloor. Van Dingenen verzoende de beide figuren voor zijn lezers op het einde van zijn artikel: “Wij, Broederbanders, blijven in houwe trouwe verbonden zowel met pater Callewaert als met Elias, want beiden hebben het beste van hun kunnen geofferd om hun volk te dienen”³⁷⁴. Toch moet er commentaar zijn gekomen op dit artikel na het verschijnen ervan, en Van Dingenen zag zich genoodzaakt in de volgende editie van *Broederband* terug te komen op het onderwerp. Blijkbaar vonden sommige lezers dat Van Dingenen teveel de verschillen en het conflicterende tussen Elias en Callewaert had benadrukt. Van Dingenen besloot dit tweede artikel nogmaals met de conclusie dat er misschien wel verschillen waren tussen Elias en Callewaert, maar dat ze allebei handelden voor het heil van Vlaanderen en Dietsland, ieder op zijn eigen manier. “Waarom zouden we dan dulden dat ze tegen elkaar uitgespeeld worden?”³⁷⁵

³⁷² E. DE V. (pseudoniem van A. De Bruyne), *Van 1939 tot 1945. Uit het dossier van 't Pallierterke*, in 't *Pallierterke*, 13 juni 1957.

³⁷³ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3199(8), Brief gestuurd aan Dr Elias, Leider der Eenheidsbeweging en aan den Hoogen Raad van Leiding, d.d. april 1943. Deze noot werd ook extra benadrukt door Maurice De Wilde: “E.P. Dom. Jules Callewaert [...] [luidde] de 3de april '43 bij Elias de noodklok [...] over de wanhoopspolitiek van het VNV. [Hij] bleef niettemin de door Duitsland gevoerde oorlog als volkomen rechtvaardig bestempelen” (M. DE WILDE, *België in de Tweede Wereldoorlog*, dl. 5.1: *De kollaboratie*, Antwerpen – Amsterdam, De Nederlandsche Boekhandel, 1985, p. 89).

³⁷⁴ J. VAN DINGENEN, *E.P. Jules Callewaert*, p. 10.

³⁷⁵ ID., *Nog pater Callewaert*, in *Broederband* 22 (1986) nr. 4, 1-4, p. 4.

C. VERSLAG AAN LEOPOLD III

In de zomer van 1943 waren enkele raadgevers van koning Leopold III bezig met het polsen van de publieke opinie. Zij wilden weten hoe de verschillende bevolkingsgroepen en vooraanstaande personen in het land dachten over de koning, de regering, het regime,... Dit met het oog op de organisatie van het naoorlogse België. In juni 1943 werd pater Callewaert benaderd door kolonel-majoor Sevens, een militair op rust, die zei te opereren in opdracht van een comité dat zich inzette voor de rehabilitatie van de Belgische koning. Een groot deel van de bevolking vond namelijk dat Leopold III in zijn gevangenschap op een al te vriendschappelijke wijze omging met de Duitsers en ook zijn huwelijk met Lilian Baels was fel gecontesteerd. Aan het hof wist men toen al dat de positie van de koning in het naoorlogse België daarom niet onproblematisch zou zijn. Sevens zelf handelde dus waarschijnlijk in opdracht van het hof en gaf Callewaert een lijst met zeven hoofdvragen en nog enkele bijvragen. De pater moest bij het beantwoorden niet alleen zijn persoonlijke mening weergeven, maar ook de overtuigingen van de nationalistische milieus waarin hij verkeerde proberen te incorporeren.³⁷⁶ De vragen luiden als volgt: “Welke is de mening en de houding van het Vlaamse volk in zake de Koning, a. zijn kapitulatie, b. zijn huwelijk, c. zijn krijgsgevangenschap?”; “Welk is de houding van het V.N.V. en DeVlag tegenover de koning?”; “Welk is de reden van de breuk tussen het V.N.V. en DeVlag?”; “Welk is de mening van het Vlaamse volk over het Belgisch parlementair-democratische regime van voor de oorlog?”; “Welk is de mening van het Vlaamse volk ten overstaan van het nieuwe regeringsstatuut?”; “Welk is de houding van V.O.S. ten overstaan van de koning en de toekomstige organisatie van België?” en “Welk is het standpunt der katholieke geestelijkheid in zake deze vraagstukken?”³⁷⁷. Callewaert werkte zijn verslag af tegen midden augustus en bezorgde dit aan Sevens. Pater Nuyens schrijft dat het verslag via de koninklijke lijfarts tot bij Leopold zelf geraakte. Hiervoor bestaat er echter geen bewijsmateriaal. Dom Modest Van Assche, de Vlaamsgezinde abt van de benedictijnenabdij van Steenbrugge, had te horen gekregen dat Callewaert bezig was met het antwoorden op deze vragen en vroeg uit interesse een exemplaar op bij hem. De secretaris van de abt maakte er echter een kopie van, en deze kopie lekte verder uit. Zo begonnen Callewaerts antwoorden te circuleren en werden ze algemeen bekend.³⁷⁸ Wat vooral opvalt in zijn antwoorden is de duidelijke afwijzing van de parlementaire democratie: “Het Vlaamse volk beschouwt het parlementair democratisch regime van voor de oorlog als dusdanig als dekadentie en inefficiëntie. Het parlementarisme, volgens het partijstelsel, volgend uit het kiesstelsel, schonk het leven aan de partijpolitiek die uitkoperij was, schommeling, eenzijdigheid en fanatisme. Het heil van volk en staat waren ondergeschikt aan de partijen en de personen”³⁷⁹. Callewaert komt in zijn antwoorden duidelijk naar voor als een

³⁷⁶ Voor dit deel heb ik me voornamelijk gebaseerd op J. VELAERS & H. VAN GOETHEM, *Leopold III. De Koning, het Land, de Oorlog*, Tielt, Lannoo, 2001, p. 815-819.

³⁷⁷ De vragenlijst en Callewaerts antwoorden zijn opgenomen in P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 245-256.

³⁷⁸ *Ibid.*, p. 181.

³⁷⁹ *Ibid.*, p. 251. In zijn *Oorlogsdagboek* had Callewaert zich al vroeger uitgesproken voor autocratie als beste bestuursvorm. God had immers toch zelf de autocratie in de Kerk ingesteld om aan de mensen duidelijk te maken dat dit de beste bestuursvorm was! Deze bestuursvorm diende wel gemilderd of getemperd te worden door

strengkatholiek man die, merkwaardig genoeg, zich niet principieel tegen het koningschap uitsprak – in zijn *Oorlogsfilosofie* van na de Eerste Wereldoorlog had hier nochtans veel commentaar op gegeven. Hij verdedigde het VNV – na de felle uitval in zijn brief aan Elias enkele maanden voordien – tegen DeVlag en vroeg om een milde repressie en onmiddellijke amnestiemaatregelen na de oorlog. Als Leopold III Callewaerts antwoorden ooit onder de neus kreeg, moet hij het zeker met hem eens zijn geweest op een aantal punten. Zo zag de Belgische vorst namelijk ook meer heil in een Nieuwe Orde dan in het vooroorlogse parlementaire kader. Uit zijn politiek testament bleek ook dat de koning snel amnestiemaatregelen wilde invoeren na de oorlog. Sommigen vreesden dat wanneer het tot een overeenkomst zou komen tussen het hof en mensen als Callewaert, er een “wijwaterdictatuur”³⁸⁰ zou worden opgericht na de oorlog. Zo ver zou het echter nooit komen.

D. DE OORLOGSBEDEVAARTEN

Voor de Tweede Wereldoorlog was de jaarlijkse ‘Bedevaart naar de graven van de IJzer’ of IJzerbedevaart reeds de grootste politieke manifestatie in België. Het grootste deel van de Vlaamse beweging kwam er samen rond de IJzertoren, woonde de mis bij en luisterde naar toespraken van verschillende sprekers. Pater Callewaert was sinds jaar en dag een vaste spreker op de IJzerbedevaart waar hij zijn Gebed voor Vlaanderen en Vrede mocht voorlezen. Pater Nuyens schrijft dat pater Callewaert gedurende de oorlog geen enkele keer op de IJzerbedevaart verscheen.³⁸¹ We weten echter dat dit niet waar is, daar Callewaert aanwezig was op de eerste ‘Oorlogsbedevaart’. Deze vond plaats op 18 augustus 1940 en was ditmaal geen massamanifestatie maar een bijeenkomst van zo’n driehonderd coryfeeën van de Vlaamse beweging in de crypte van de IJzertoren. Tijdens deze bedevaart werd “de klemtoon [gelegd] op de verwantschap tussen de Nederlandse en de Germaanse stam”³⁸². Het organiserende comité koos overigens al vanaf deze eerste Oorlogsbedevaart “voor de nieuwe orde en dus de collaboratie”³⁸³. De toespraak van Frans Daels, comitévoorzitter en goede vriend van pater Callewaert, liet hiertoe weinig aan de verbeelding over: de huidige “nieuwe orde hadden wij voor ons volk nog niet met eigen krachten kunnen instellen. De orde is ons echter welkom. En tegenover deze orde willen wij loyaal handelen”³⁸⁴. Op deze bedevaart waren er ook verschillende Duitse militairen aanwezig. Desalniettemin was pater Callewaert er dus aanwezig en las hij zijn gebed voor.

Voor de tweede Oorlogsbedevaart kreeg Callewaert in elk geval geen toestemming meer van zijn oversten om nog aanwezig te zijn. Voor de volgende bedevaart kreeg hij zelfs een spreekverbod. “Het spreekverbod was het grote nieuws op deze Oorlogsbedevaart [...] Op een

medebestuur van de *optimi* van het volk, eenzelfde bestuursstelsel als hij had voorgesteld voor het VNV in zijn brief aan Elias (LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, Oorlogsdagboek, dl. 1, p. 84-86 (d.d. 15/10/39)).

³⁸⁰ Naar het woord van de socialistische politicus Camille Huysmans (cf. J. VELAERS & H. VAN GOETHEM, *Leopold III*, p. 818 en B. VAN CAUSENBROECK, *Callewaert, Jules L.*, p. 680).

³⁸¹ P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 168.

³⁸² C. VAN LOUWE & P. J. VERSTRAETE, *De Oorlogsbedevaarten. Kroniek van de ‘vergeten’ IJzerbedevaarten 1940-1944*, Kortrijk, Groeninghe, 2002, p. 56.

³⁸³ *Ibid.*, p. 56.

³⁸⁴ *Ibid.*, p. 65.

vraag van professor Daels van wie het verbod kwam, antwoordde Callewaert dat dit vooral door toedoen van zijn lokale overste was [dit was op dit moment pater Joachim Warnez], die niet wilde dat het klooster van de paters dominicanen in Gent in opspraak kwam. Een ‘bisschoppelijke aanklacht over mijn optreden in Diksmuide (was er nooit geweest)’³⁸⁵. Het is dus duidelijk dat Callewaerts kloosterlijke overheid hem liever niet meer zag verschijnen op een Oorlogsbedevaart. Voor de oorlog was het hem nooit verboden geweest op een IJzerbedevaart aanwezig te zijn, maar de pater nu zien opduiken op een evenement dat was uitgegroeid tot een hoogmis voor collaborerend Vlaanderen, was een brug te ver voor zijn oversten. Op de bedevaart van ’40 was Callewaert dus aanwezig en op die van ’41 en ’42 mocht hij niet aanwezig zijn, ook al wilde hij dit wel. De stelling van Nuyens dat Callewaerts gebed tegen zijn zin toch werd voorgelezen op de eerste Oorlogsbedevaarten klopt dus niet.³⁸⁶ Wel weigerde de pater vanaf ’43 nog aanwezig te zijn op de IJzerbedevaart of ermee geassocieerd te worden: op de bedevaart werd hulde gebracht aan de Vlaamse Oostfronters, iets waar Callewaert zijn steun niet (langer) aan wilde verlenen. In een brief aan Frans Daels schreef hij dat hij reeds in zijn brief aan Elias de leiding van het VNV verwijten had gemaakt omdat deze zich nog steeds inzette voor de werving van vrijwilligers voor het Oostfront “alhoewel het bewezen is dat Vlaanderen langdurig gefopt wordt en dat er dus voor Vlaanderen geen nut is in het storten van dit bloed. Ik moet konsekvent zijn en ik kan dus door mijn optreden als pater Callewaert, geen hulde brengen aan nutteloos bloed en vooral niet den indruk laten voor het publiek, of beter voor mijn volk dat ik de werving van de Leiding goedkeur”³⁸⁷.

E. ANTISEMITISME

In de historiografie van de jaren ’30 en ’40 kan men niet om het probleem van het antisemitisme heen. De associatie met de Shoah is wellicht de eerste die door de meeste mensen wordt gemaakt wanneer ze de woorden ‘Tweede Wereldoorlog’ horen vallen. Het leek me daarom interessant Callewaerts positie in dit verband uit te zoeken en hier kort toe te lichten.³⁸⁸ Historicus Wim Meyers heeft ooit in een discussie opgemerkt dat “le Père Callewaert rejetait le point de vue raciste; mais bien qu’il n’approuvait pas les mesures antisémites, l’importance de cette problématique ne lui apparaissait pas suffisamment essentielle pour qu’il en tire les conclusions adéquates”³⁸⁹. Deze stelling is maar ten dele juist. Zoals ik reeds eerder heb aangegeven ging het hele ras- en bloedenken in grote mate aan de pater voorbij, maar werd hij er desalniettemin door beïnvloed. Uit zijn vooroorlogse preken blijkt dat Callewaert vond dat ras en bloed geen absolute concepten waren en steeds ondergeschikt dienden te zijn aan de enige absolute, Jezus Christus, “de eerste en de laatste, de levende” (Apk 1, 17-18). In zijn

³⁸⁵ C. VAN LOUWE & P. J. VERSTRAETE, *De Oorlogsbedevaarten*, p. 105 en 107.

³⁸⁶ P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 168.

³⁸⁷ Brief van Callewaert aan Daels, d.d. 6/6/43, opgenomen in C. VAN LOUWE & P. J. VERSTRAETE, *De Oorlogsbedevaarten*, p. 131.

³⁸⁸ Ik schreef hierover reeds het artikeltje *Het antisemitisme van pater Julius Laurentius Callewaert O.P.* in *Heilige Taube. Kringblad van Katechetika, kring der Leuvense theologiëstudenten* (2013-2014) nr. 2, 5-6.

³⁸⁹ Wim Meyers in *Discussion*, in D. MARTIN & A. COLIGNON (ed.), *1940 Belgique. Une société en crise, un pays en guerre/België, een maatschappij in crisis en oorlog*, Brussel, Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, 1993, 399-400, p. 399.

dagboek vervalt hij echter wel soms in denkcategorieën als het ‘Germaanse ras’, waartoe ook de Vlamingen behoren waardoor deze ‘van nature’, ‘door het bloed’ naar Duitsland neigen.

In zijn dagboek vermeldt Callewaert nooit de maatregelen die tegen de joden werden genomen. Wel schrijft hij een aantal keer over de joden, zoals aan het begin van zijn dagboek, waar hij in zijn typische semi-filosofische stijl nadenkt over het uitbreken van de oorlog: “Is het het einde der tijden? De uitgeputheid des levens? En over en rond die slagvelden zijn de hyena’s aan het snuffelen, ik bedoel het ontzeggelijk getal van de woekeraars, de sjacheraars, de joodsche kooplieden in afval, lompen en slunsen, kortom de driften van het geld en van de glorie”³⁹⁰. Voor Callewaert was het dus duidelijk: enkel de joden zouden profiteren van de huidige crisissituatie (retrospectief doet dit wel bijzonder cynisch aan). De pater ging verder: “En de jodenboel is weer aan ’t draaien. Moloch zegeviert. ’t Gezond bloed zal sneuvelen en daarna heerscht het jodenbroedsel, want ’t zijn menschen en onze broeders, ja maar hun gedoe is noch menselijk noch broederlijk. Zij wreken zich tegen God die de joden uiteensloeg. Zij zeggen ‘wij hebben geen land’ en zij ondermijnen alle landen. ’t Is de schaterlach van den Hoogepriester tegenover den Gekruisigde op Calvarië”³⁹¹. Callewaert erkent de joden dus wel als mensen en als broeders (hoe ze zich ook mogen gedragen), al een belangrijk onderscheid met de *mainstream* nazi-ideologie. Wel klinkt een discours over bloed door in deze tekst. In de vermelding van de hogepriester en de verwijzing naar de gekruisigde Christus zien we het aloude kerkelijke anti-judaïsme de kop opsteken, dat Jules Isaac later zo overtuigend heeft blootgelegd in zijn werk *L’Enseignement du mépris* (1962). Nog in een andere dagboekpassage beschrijft Callewaert in een droevige bui de teloorgang van wat hij ‘de echte sinjoren’ noemt in Antwerpen. Een van de redenen die hij voor die teloorgang aanhaalt is de “verjoodsching” van de Scheldestad. De ‘echte’ Antwerpenaars “werden opgeslorpt [...] zij lopen verloren en verneukt tusschen de duizenden arme en rijke joden, die zaakjes doen en al de straten bezetten, dag en nacht met hun viezigheid en wandelende joodschheid”³⁹². De pater schuwt hier dus geen straffe bewoordingen. De “wandelende joodschheid” is een oud antisemitisch en anti-judaïstisch motief: het verwijst naar de mythe van Ahasverus, een jood die weigerde Jezus voor zijn huis te laten rusten op zijn kruisweg en daarom voor eeuwig veroordeeld werd een ‘wandelende jood’ te zijn en zelf nergens een rustplaats te kennen. In Vlaanderen kreeg deze legende opnieuw meer bekendheid door de roman *De wandelende Jood* van August Vermeylen uit 1906 en door de toneelbewerking van de Uilenspiegellegende door Anton Van de Velde uit 1925, waarin de wandelende jood eveneens een rol speelde.³⁹³

Als besluit kunnen we stellen dat pater Callewaert de racistische uitgangspunten van het nationaalsocialisme verwierp in die zin dat ze niet verabsoluteerd mochten worden. Tot een duidelijke, principiële verwerping ervan kwam hij echter niet. De pater bediende zich intengendeel soms van woorden uit het semantisch veld rond ras en bloed, zonder hier evenwel

³⁹⁰ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, Oorlogsdagboek, dl. 1, p. 4 (d.d. 4/9/39).

³⁹¹ *Ibid.*, dl. 1, p. 7 (d.d. 5/9/39).

³⁹² *Ibid.*, dl. 1, p. 66 (d.d. 1/10/39).

³⁹³ M. BEYEN, *Held voor alle werk. De vele gedaanten van Tjil Uilenspiegel*, Antwerpen-Baarn, Houtekiet, 1998, p. 58-59.

een echt doordachte filosofie aan op te hangen. Ik heb geen materiaal gevonden dat enig licht kan werpen op de gedachten van Callewaert bij de Jodenvervolging; in zijn dagboek zwijgt hij hierover in alle talen. Hij haalt wel enkele keren zwaar uit naar de joden, maar de vraag is of het hier eerder om een soort literair motief gaat (geïnspireerd door het kerkelijke anti-judaïsme) dan wel om echte Jodenhaat. Het antwoord op deze vraag moet ik echter schuldig blijven. Verder is het ook moeilijk te achterhalen in hoeverre Callewaert iets afwist van de Jodenvervolging in België en in de andere bezette gebieden. Hij wist zeker dat de Joden werden vervolgd in Nazi-Duitsland, omdat hij als subprior van het klooster in Antwerpen de toestroom van Joodse vluchtelingen in de Scheldestad had opgemerkt – deze groep maakte volgens hem het eigen karakter van Antwerpen en de Antwerpenaars kapot. Van de razzia's in Antwerpen moet hij iets vernomen hebben (hij was toen echter al terug in Gent), maar het is niet duidelijk in hoeverre de mensen echt doorhadden wat er aan de hand was. Het is in elk geval pas na de oorlog dat er nieuws kwam over de kampen, maar zelfs dit nieuws gaf nog een sterk vertekend beeld: de geallieerden hadden de kampen Buchenwald, Dachau en Bergen-Belsen bevrijd, waardoor het leek alsof de nazi's in de eerste plaats politieke tegenstanders en de Polen hadden willen aanpakken in plaats van de Joden. Procentueel lag het aantal overlevenden van deze kampen ook hoger dan die van de grote exterminatiekampen als Auschwitz, Sobibor, Treblinka en Belzec waarover pas later meer zou geweten worden. De Joden zouden nog lange tijd “een onzichtbare slachtoffergroep” blijven.³⁹⁴

³⁹⁴ Cf. N. WOUTERS, *De Jodenvervolging voor de Belgische rechters, 1944-1951*, in R. VAN DOORSLAER (ed.), *Gewillig België. Overheid en Jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Antwerpen – Amsterdam, Manteau – Meulenhoff; Brussel, Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij, 2007, 801-1028, p. 809-810, aangehaald citaat op p. 810.

HOOFDSTUK VI. REPRESSIE, BALLINGSCHAP EN OVERLIJDEN

Nadat de geallieerden geland waren op de kusten van Normandië op *D-Day* 6 juni 1944, raakten ze al snel verzeild in een militaire patstelling. Ondanks het aanvankelijke succes van de landing waren ze er niet in geslaagd deze ook te verzilveren door voldoende hinterland te veroveren. Onder leiding van de geniale generaal Erwin Rommel hergroepeerden de Duitse troepen zich en konden ze de geallieerden vastzetten in de ‘bocage’, het typisch heuvelachtige heggenlandschap van Normandië. Pas eind juli wist de Amerikaanse generaal Omar Bradley een doorbraak te forceren bij Avranches en werd het Duitse leger Normandië uitgedreven. Het ineens instorten van het leger in Normandië betekende ook ineens de fatale klap voor de Duitsers in Frankrijk en België. Tegen eind september was het grootste deel van België bevrijd, voorafgegaan door een massale paniekerige vlucht van iedereen die bekend stond als Nieuwe Orde-gezind.

Pater Callewaert was sinds 15 augustus op vakantie in zijn geboortedorp Torhout en werd aldaar verrast door de snel oprukkende geallieerden. Hij zag geen reden om te vluchten en bleef daar, tot hij midden oktober de mogelijkheid zag om naar het klooster in Gent terug te keren. Eind december ‘44 verscheen er een artikel in het socialistische blad *De Werker* waarin werd gesteld dat er een beloning werd uitgelooft voor wie kon onthullen waar de pater verbleef – wat overigens niet waar was. Een halve maand later, midden januari ’45, verscheen er een artikel in het Waals blad *Le Gaulois*, waarin vooral commentaar werd geleverd op Callewaerts verslag aan Leopold III.³⁹⁵ Door deze artikels werd de geruchtenmolen rond de pater aangezwengeld. Toch was zijn aanhouding op 20 april ’45 volgens pater Nuyens eerder een kwestie van toeval: de staatsveiligheid had besloten het Gentse klooster van de dominicanen te doorzoeken en de agenten hadden er tot hun verbazing de pater aangetroffen, die sinds de bevrijding zo goed als niet meer in het openbaar was verschenen. Daar de agenten niet over een aanhoudingsbevel beschikten, konden zij niet onmiddellijk iets tegen hem ondernemen. Zij namen contact op met hun hoofdkantoor en kregen enige tijd later alsnog de toelating de pater mee te nemen.³⁹⁶ Callewaert werd opgesloten in een leegstaande fabriek die dienst deed als voorlopige gevangenis, waar hij een maand zou verblijven. In zijn periode in deze “schoonste parochie van Vlaanderen”³⁹⁷ kon de pater naar eigen zeggen veel waardevol pastoraal werk verrichten.³⁹⁸ Op 18 mei werd Callewaert overgebracht naar de gevangenis ‘De Nieuwewandeling’ te Gent.³⁹⁹ Het zou echter tot eind februari 1946 duren vooraleer zijn proces echt begon.

³⁹⁵ P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 185 en A. DE BRUYNE, “*Petits vicaires...*”, p. 140-141. Callewaert zelf weet zijn aanhouding aan het artikel dat in *Le Gaulois* was verschenen (ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D2017(8), Brief van Callewaert aan Dhooge, d.d. 28/8/45).

³⁹⁶ *Ibid.*, p. 186.

³⁹⁷ A. DE BRUYNE, “*Petits vicaires...*”, p. 143.

³⁹⁸ P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 187.

³⁹⁹ P. DROSSENS & D. RODEN, *De Tweede Wereldoorlog en de repressie*, in G. MARTYN, K. VELLE & N. WIJNS, *150 jaar Nieuwewandeling. Gevangenis Gent 1862-1912*, Gent, Snoeck, 2011, 114-145, p. 127-145.

§ 1. HET PROCES

De pater kreeg te horen dat hij ervan beschuldigd werd gedurende de hele oorlog “deel te hebben genomen aan het vervormen door den vijand van wettelijke instellingen of inrichtingen of met kwaad opzet ’s vijands politiek of plannen in de hand te hebben gewerkt” en “wetens en willens de stichting of werking te hebben bevorderd van groepeerings, vereenigingen of organisaties die de vernietiging nastreven van België’s onafhankelijkheid, van de grondwettelijke vrijheden of instellingen van het Belgische Volk”, eveneens gedurende de hele oorlog.⁴⁰⁰ Enkele getuigenissen moesten deze beschuldigingen ondersteunen. De hoogleraar en Gezelle- en Rodenbach-specialist Frank Baur had verklaard dat pater Callewaert en professor Daels voor de oorlog een kwalijke invloed hadden gehad op de jeugd, maar zei nu dat hij eigenlijk niets met de zaak zoals die voorlag te maken wilde hebben. Hij trok deze getuigenissen ten laste dus in.⁴⁰¹ Een andere getuige, de hoogstudent Edmond Mertens, verklaarde dat Callewaert leider was geweest van Nederland Eén, een radicale drukkingsgroep binnen het VNV.⁴⁰² Callewaert bekende dat hij weliswaar contact had met mensen van Nederland Eén, maar leider noch lid van deze groep was geweest.⁴⁰³ Ene Robert Vermeire, die later gedurende korte tijd intrad bij de dominicanen in Gent, verklaarde dat pater Callewaert zijn toestemming aan hem had gegeven om bij de Fabriekswacht te gaan. Callewaert verdedigde zich echter door te stellen dat het hier om een kwestie van broodwinning was gegaan voor de jongen en dat hij dit als een economische opportuniteit voor hem had gezien, maar dat hij wel tegen hem had gezegd dat hij maar voor korte duur dienst mocht nemen en geen wapens mocht dragen. Bovendien diende Vermeire in de Fabriekswacht geen eed van trouw aan Hitler af te leggen.⁴⁰⁴ De getuigenissen van Antoon Van Bruaene, een jonge advocaat die tijdens de oorlog bestuurslid was van het Sint-Thomasgenootschap, en Jeroom Vervaecke, leraar en eveneens oud-bestuurslid van Thomas, brachten de pater echter wel in nauwe schoentjes. Van Bruaene verklaarde dat hij “de meening [was] toegedaan dat hij [Callewaert] zich beschouwde als de geestelijke raadsman van het V.N.V.”⁴⁰⁵ En Vervaecke stelde dat Callewaert van geen Belgischgezinden in het Sint-Thomasgenootschap moest weten en dat voor hem België niet bestond, enkel Vlaanderen en Dietsland.⁴⁰⁶

Tijdens zijn verhoren ontkende de pater echter dat hij anti-Belgisch was; hij stelde dat als zijn eerste principe Vlaanderen “in het kader van België” gold en dat het Dietse ideaal de

⁴⁰⁰ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3121(11), Pro Justitia, d.d. 13/2/46.

⁴⁰¹ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3121(9), Verklaring van Frank Baur, d.d.19/10/45.

⁴⁰² ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3121(9), Verklaring van Edmond Mertens, d.d. 7/11/45.

⁴⁰³ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3121(9), Verklaring van Juul Callewaert, d.d. 14/11/45. Callewaert kende Nederland Eén dus wel en had grote invloed op Alfons Mares, een van de sterkhouders ervan. Het is echter onduidelijk of Callewaert ook zelf lid was (cf. B. DE WEVER, *Greep naar de macht*, p. 551-552).

⁴⁰⁴ *Ibid.* Cf. ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3121(9), Verklaring van Robert Vermeire, d.d. 14/3/45.

⁴⁰⁵ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3121(9), Verklaring van Antoon van Bruaene, d.d.19/10/45.

⁴⁰⁶ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3121(9), Verklaring van Jeroom Vervaecke, d.d. 16/10/45.

Belgische staat niet in de weg stond. Zijn invloed op de jeugd gaf hij grif toe, maar hij stelde duidelijk dat hij hen nooit had aangezet tot “politieke misdrijven”; hij zei dat hij zelfs nooit over politiek had gesproken en dat zijn lezingen tijdens de oorlog enkel godsdienstig van aard waren geweest, zelfs als deze over Vlaanderen of over het nazisme gingen (tegen de leer van Rosenberg!).⁴⁰⁷ De verdediging bracht de brief aan Elias op om te kunnen aantonen dat Callewaert tegen de politiek van het VNV was geweest. Zijn aanwezigheid aan het sterfbed van Staf De Clercq werd als een “louter priesterlijk bezoek” verklaard; die op de IJzerbedevaart van 1940 was onschuldig omdat Callewaert er niet op voorhand van op de hoogte was geweest dat er enkele Duitsers zouden aanwezig zijn. De beschuldigingen over het ronselen van jongeren voor de gewapende strijd aan de zijde van de Duitsers, werden ook ontkend. De verdediging stelde dat Callewaert vervolgd werd “omdat in den Callewaert van tijdens den oorlog, [men] het evenbeeld wil zien van den Callewaert die men zich voor den oorlog heeft voorgesteld”. Callewaert had dus de invloed op de jeugd die hij voor de oorlog had opgebouwd niet aangewend om hen te rekruteren voor het Vlaams Legioen of andere collaborerende organisaties. De verdediging stelde dat de pater juist een heel aantal jongens van hun voornemen om te gaan vechten had kunnen afbrengen⁴⁰⁸ en zelfs Reimond Tollenaere niet had toegejuicht toen deze naar het Oostfront was vertrokken.⁴⁰⁹ Bovendien was de publicatie van enkele boeken van Callewaert onder de oorlog verboden geweest door de Duitsers, wat toch aantoonde dat hij niet aan hun zijde had gestaan.⁴¹⁰ Ook pater Stratmann werd door de verdediging gevraagd om te komen getuigen van Callewaerts hulp bij zijn onderduiken.

Op 7 maart werd het vonnis uitgesproken. Callewaert werd omwille van “zijn activiteiten, raadgevingen en betrekkingen in en met het V.N.V., en andere separatistische pro-Duitse en anti-Belgische groepeeringsen zoals: Nederland Een enz.”⁴¹¹ schuldig bevonden van collaboratie met de vijand en het steunen van diens pogingen om de Belgische staatsinstellingen te ontwrichten en de onafhankelijke Belgische staat te vernietigen. De straf luidde: zes jaar hechtenis en vijf miljoen Belgische frank schadevergoeding. De verdediging ging hiertegen in beroep. Op 24 mei werd de uitspraak herzien, zij luidde nu: twaalf in plaats van zes jaar hechtenis en geen schadevergoeding meer. Callewaert werd overgeplaatst naar de Sint-Gillisgevangenis te Brussel. Callewaerts geestelijke overheid spande zich enorm in om strafvermindering te krijgen voor hem. Pater Pierlé, de Gentse prior, schreef in een van zijn

⁴⁰⁷ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3121(9), Verklaring van Juul Callewaert, d.d. 19/10/45. Cf. ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3121(9), Nota voor P. Callewaert J. door Dhooge, p. 10, s.d.

⁴⁰⁸ Zie bijvoorbeeld het verhaal van Ward Opdebreeck: “Ik weet nog toen ik bij U [Callewaert] kwam met het idee het Vlaams Legioen te vervoegen denkend te moeten helpen in de strijd tegen het kommunisme ons in de Katholieke Actie op de Kolleges als dé grote vijand voorgehouden. U zweeg een tijd en boorde met uw scherpe ogen in mij en dan heel kort: ‘Denkt gij dat het tegen het kommunisme gaat?’ Een poos stilte, U trok tweemaal aan uw pijp: ‘Niet doen jongen!’ (W. OPDEBEECK, *Nog meer over Pater Callewaert O.P. Een banneling over Pater Callewaert – 16.3.86*, in *AKVS-Schriften* 7 (1986) nr. 13, 30-35, p. 32).

⁴⁰⁹ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3121(9), Nota voor P. Callewaert J. door Dhooge, p. 13, s.d.

⁴¹⁰ *Ibid.*, p. 14. Ondanks dat Callewaerts lidmaatschap van en steun voor Nederland Eén niet onomstotelijk bewezen was, werd de pater er dus toch voor veroordeeld.

⁴¹¹ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3121(11), Pro Justitia, d.d. 26/5/46.

brieven dat hij “als zijn [Callewaerts] kloosterlijke onmiddellijke Overste er alles voor zou wagen om hem te helpen”⁴¹². De provinciaal, pater Gobert, schreef op zijn beurt allerlei brieven aan heel diverse mensen waaronder politici, leden van de koninklijke familie en andere hoogwaardigheidsbekleders. Hij vroeg aan de generaal-overste van de dominicanen, pater Suarez, om Mgr. Cento, de apostolische nuntius van België, te verzoeken zijn invloed aan te wenden voor de zaak van pater Callewaert. Goberts brief aan Suarez werd ondertekend door alle priors van de Belgische provincie, en samen stelden ze dat “nous pouvons témoigner en âme et conscience qu’il [Callewaert] a été inspiré exclusivement par un idéalisme religieux. Nous sommes convaincus qu’il n’a jamais eu l’intention de server la politique de l’ennemi et de causer intentionnellement quelque tort à la Belgique. Les fautes, ou plutôt les imprudences qu’il a commises, il les a reconnues sincèrement”⁴¹³. Een ander genadeverzoek, dat tevens ondertekend werd door alle priors, werd naar de prins-regent Karel gestuurd. Op 12 juni 1947 kreeg Callewaert vanwege de prins-regent drie jaar strafvermindering. Volgens de wet-Lejeune betekende dit dat hij reeds in het najaar van 1948 zou kunnen vrijkomen, wanneer hij een derde van zijn straf had uitgezeten. Callewaert kwam uiteindelijk reeds in september ’47 vrij, onder de specifieke voorwaarde dat hij (opnieuw) in ballingschap zou gaan. Hij werd door zijn oversten ditmaal naar Neggio in het Zwitserse kanton Ticino gestuurd, om er dienst te doen als aalmoezenier voor een communiteit van Oostenrijkse dominicanessen. Werd hij naar het kleine Zwitserse dorpje gestuurd om ver weg te zijn van alles en iedereen? Moest de gezonde berglucht de pater, die niet meer bij de jongsten was en nogal had geleden onder het gevangenisregime, er fysiek weer bovenop helpen? Het waarom van Neggio blijft giswerk. In maart 1950 mocht de pater uiteindelijk terugkeren naar België.⁴¹⁴

§ 2. HET OORDEEL VAN DE HISTORICI

Eminent historicus van de Vlaamse beweging Lode Wils heeft geschreven dat het feit dat pater Callewaert (ondanks zijn schrijven aan Elias) samen met andere critici van de politiek van het VNV “geen radicalere besluiten trokken uit hun premissen, [...] ongetwijfeld grotendeels voort[kwam] uit hun antibolsjewisme. Allicht nog meer uit de onmogelijkheid om openlijk ongelijk te bekennen, nadat ze vele honderden naar het oostfront gestuurd hadden. Het meest misschien kwam hun vasthouden aan een (betere) collaboratie voort, uit minachting voor het volk dat elke collaboratie veroordeelde”⁴¹⁵. Wils beschouwde de werving van jongeren voor het Oostfront door Callewaert dus zonder meer als bewezen. Het dient echter opgemerkt te worden dat de pater hier niet voor veroordeeld is geweest op zijn proces en er ook – tot op heden – geen sluitend bewijs voor bestaat dat Callewaert zich inderdaad, op welke manier dan

⁴¹² ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3121(11), Brief van Pierlé aan De Boodt, d.d. 11/4/47.

⁴¹³ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3121(11), Brief van Gobert aan Suarez, d.d. Pasen 1947.

⁴¹⁴ F. SEBERECHTS & F.-J. VERDOODT, *Leven in twee werelden*, p. 105 en P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 201-203. Pater Nuyens zegt dat Callewaert voor de Oostenrijkse zusters in het Duits preekte. Daarnaast preekte hij soms ook in het Frans en in het Italiaans in de omgeving van Neggio (*Ibid.*, p. 202). Vermoedelijk heeft de pater wat Italiaans geleerd in Neggio, waar het de moedertaal was (en nog steeds is) van de meeste inwoners.

⁴¹⁵ L. WILS, *Honderd jaar*, dl. 3, p. 239. Lode Wils haalt in zijn werk geen bronnen aan die zijn stelling ondersteunen.

ook, met deze rekrutering heeft bezig gehouden. Callewaerts breuk met het VNV en de collaboratie was inderdaad niet definitief na zijn brief aan Elias. Dit blijkt al uit de eerste noot bij de tekst van de brief zelf, waarin de pater stelde dat het “zeer goed begrepen [weze] dat deze brief niet gericht is tegen het bestaan van het VNV. Integendeel hij is een pleitrede voor een *beter* bestaan”⁴¹⁶. Ook Callewaerts geheime gesprekken in september ’43 wijzen er op dat hij nog steeds bekommerd was om het VNV en dat hij inderdaad “een *beter* bestaan” voor deze politieke formatie wilde, zelfs als dit betekende dat het VNV daarvoor van binnenuit verzwakt of zelfs vernietigd diende te worden. Of zoals hij het in een hierboven aangehaald citaat in zijn *Oorlogsdagboek* stelde: “Liever geen flamingantisme meer dan zulke vuilnis en ontaarding”. Dat Callewaert antibolsjewist was beschouw ik als bewezen. In een manuscript dat hij begon in de Sint-Gillisgevangenis en pas midden jaren ’50 voltooide, getiteld *100 slagwoorden en gemeenplaatsen of halve waarheden en gehele leugens*, schrijft de pater nog dat “Hitler [...] in zover gelijk [had] dat hij Europa wilde redden tegen het bolsjevisme en Engeland had in zover ongelijk dat het, als germaans volk, de hand van Duitsland niet greep om samen met Duitsland de russische reus, lijk de kruisvaarders de oude Turk, onschadelijk te maken voor Europa”⁴¹⁷. Callewaerts minachting voor het volk lag in lijn met zijn aristocratische gedachtegoed en zijn afwijzende houding tegenover de democratie, zoals die ook al openbaar was geworden in zijn uitgelekte verslag voor Leopold III. De pater vond de democratie als directe medezeggenschap van het volk onzin, omdat het volk “een blinde massa”⁴¹⁸ is, of zoals hij het in zijn brief aan Elias stelde: “een hondenras met [maar] hier en daar een rashond tusschen”. “Het gehele heil van het gehele volk, dat alleen is de ware democratie”⁴¹⁹, maar het volk zelf noch het parlement wisten volgens de pater hoe ze dit heil voor iedereen dienden te verwezenlijken. Dit heil kon dan ook enkel verwezenlijkt worden door een meritocratie, “een regering van de besten in wetenschap en deugd, *optimi scientia et virtute*”⁴²⁰, een bestuursvorm die Callewaert al had voorgesteld in zijn brief aan Elias voor het VNV en in zijn verslag voor Leopold III voor het hele land.

Historicus Fabrice Maerten heeft gesteld dat, in contrast met Cyriel Verschaeve die zijn steun verleende aan de radicale collaboratie, “de wedervaardigheden van de dominicaan Jules Callewaert [...] meer overeen [komen] met die van een groot aantal aanhangers van de Vlaamse zaak. Aanvankelijk steunt hij het VNV in de hoop dat een Duitse zege de emancipatie van Vlaanderen zal bespoedigen. Maar in 1943 geeft hij publiekelijk zijn vergissing toe: de overheersing van nazi-Duitsland in Europa zou volgens hem het einde betekenen van het

⁴¹⁶ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3199(8), Brief gestuurd aan Dr Elias, Leider der Eenheidsbeweging en aan den Hoogen Raad van Leiding, d.d. april 1943.

⁴¹⁷ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, 100 slagwoorden en gemeenplaatsen of halve waarheden en gehele leugens, XI. Meine Ehre ist meine Treue, p. 65. Verderop, bij een ander slagwoord, stelde de pater zelfs voor om “een machtig europees-amerikaans leger met strijdkrachten van West-Europa [te vormen], om de russische invasie tegen te houden, of om in geval van een offensieve oorlog, die oorlog tegen Rusland te winnen [...] elk land in West-Europa loopt gevaar, bijgevolg dat het zich wapene om de vijand af te keren en de beste bewapening is de eenheid van alle mogelijke strijdkrachten” (*Ibid.*, LXI. Het éne Europa, p. 309).

⁴¹⁸ *Ibid.*, II. Democratie, p. 16.

⁴¹⁹ *Ibid.*, II. Democratie, p. 18.

⁴²⁰ *Ibid.*, II. Democratie, p. 18.

katholicisme in het hem zo dierbare gewest. In augustus 1943 pleit hij bij Leopold III voor een rechts-autoritaire, conservatief-katholieke Belgische staat. Wellicht dachten heel wat priesters en geestelijken in Vlaanderen zoals Callewaert⁴²¹. Mijns inziens ging het de pater bij het schrijven van zijn brief aan Elias in de eerste plaats over het gebrek aan implementatie van de Duitse beloften over Vlaamse zelfstandigheid. Dat de nazi's antikatholiek waren, speelde zeker ook mee en de pater maakte hier dan ook duidelijk vermelding van in zijn brief – maar dit was niet zijn primaire motivatie om de brief te schrijven. Na de oorlog leek Callewaert wel meer aandacht aan dit element te schenken: “Wat mij echter het meest heeft getroffen, is het feit dat zoveel Vlamingen, die toch rechtzinnig groot gingen op hun vlamingschap, die Duitse leuze in haar geheel hebben overgenomen en onder de kleuren der romantische germaansheid de afgodische heidensheid ervan niet hebben onderscheiden. De apostasie van de christelijke levensbeschouwing heeft zich bij veel Vlaamse jongeren, zonder strijd en zonder wroeging voltrokken [...] Indien de Duitse legers hadden gezegevierd en de vrede hadden gewonnen, hoe vlug zou het nazisme zijn heidensheid in die dynamische jongeren hebben ingeprent en hoe vlug zou het oerchristelijke Vlaanderen zich langs die jeugd om hebben laten verheidensen”⁴²².

In een sermoen onderscheidde Callewaert nog als een “bijzondere oorzaak van geloofsafval in Vlaanderen [...] de onopgelostheid van het Vlaams probleem”⁴²³. De pater meende dat de weigering om voldoende erkenning te geven aan de Nederlandse of Vlaamse taal en de weigering om enige vorm van zelfstandigheid aan Vlaanderen toe te kennen, onmiddellijk ook het katholieke geloof raakte van de Vlamingen. Door de Vlaamse (taal)kwestie niet op te lossen, werd namelijk aan het ‘volkswezen’ van de Vlamingen geraakt, waartoe ook het katholieke geloof behoorde. Zo waren taal en godsdienst intrinsiek verbonden met elkaar.⁴²⁴ Wanneer hij dan in zijn brief aan Elias zowel het ontbreken van Duitse beloften over de Vlaamse kwestie als het antikatholicisme van de nazi's hekelde, dan zijn dit geen twee onderling gescheiden zaken voor de pater, wel integendeel: “wij allen flaminganten [hebben] nooit het Vlaamsche ideaal van het katholieke ideaal [...] gescheiden, maar [...] wij [hebben] altijd verkondigd [...] hoe het eene voor het andere een licht en het ander voor het eene een steun was”⁴²⁵. De aanvulling op de tekst van Fabrice Maerten is eigenlijk gemaakt geweest door historici Lieve Gevers en Louis Vos, die hebben gesteld dat sommige Vlaams-nationalisten die in de collaboratie waren gestapt “ergens halverwege rechtsomkeer [maakten] – zoals de dominicaan Jules Callewaert in 1943 – zowel omdat een overwinning van Duitsland een bedreiging zou kunnen vormen voor de Vlaams-nationale identiteit als omdat het nationaal-socialisme een verloochening inhield van de katholiciteit, Vlaanderen eigen”⁴²⁶. Men kan zich de vraag stellen

⁴²¹ F. MAERTEN, *De katholieke Kerk. Aanwezigheidspolitiek*, in M. VAN DEN WIJNGAERT, *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Antwerpen, Standaard, 2004, 143-152, p. 149.

⁴²² LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, 100 slagwoorden en gemeenplaatsen of halve waarheden en gehele leugens, XI. Mein Ehre ist meine Treue, p. 62-63.

⁴²³ J. CALLEWAERT, *En Vlaanderen voor Christus*, p. 41.

⁴²⁴ *Ibid.*, p. 41-44.

⁴²⁵ LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, Oorlogsdagboek, dl. 1, p. 349 (d.d. 4/4/40).

⁴²⁶ L. GEVERS & L. VOS, *Kerk en nationalisme*, p. 51-52.

naar de authenticiteit van zo een ommekeer, aangezien de Duitsers nu duidelijk in het defensief werden gedrongen.

§ 3. EIGEN EVALUATIE

Wat zijn nu de conclusies die ik kan trekken uit mijn eigen onderzoek naar het denken en doen van pater Callewaert tijdens de Tweede Wereldoorlog? Het milieu waarin Callewaert verkeerde voor de oorlog was anti-Frans, anti-Belgisch – en dus separatistisch – en Nieuwe Orde-gezind. Deze elementen kunnen we ook allemaal terugvinden bij Callewaert zelf. Uit zijn bespiegelingen voor de Duitse inval in België blijkt duidelijk zijn anti-Franse gezindheid, die hij meedroeg uit de VOS-kringen waarin omwille van een ultra-pacifistisch ideaal sterk geprotesteerd werd tegen elke toenadering tussen België en Frankrijk op militair vlak. Vanuit een flamingante inspiratie werden deze toenaderingspogingen – die ook een tijdlang geconcretiseerd waren in het Frans-Belgisch militair akkoord – gezien als deel van een soort Franse (Franstalige) annexatiestrategie, die kost wat kost moest worden tegengewerkt. De pater was als separatist uit de Eerste Wereldoorlog gekomen en bleef dit ook tijdens het interbellum en de Tweede Wereldoorlog. Wanneer hij in een van zijn verhoren zei dat het Vlaamse bij hem het Belgische niet in de weg stond, dan klopt dit niet: waarschijnlijk de voornaamste reden waarom hij met het Verdinaso had gebroken, was juist omdat deze partij met de Nieuwe Marsrichting België niet meer wilde splitsen maar als een geheel wilde opnemen in Dietsland. Dit was voor Callewaert absoluut onaanvaardbaar! Ook na de oorlog bleef hij overtuigd separatist. De Nieuwe Orde-gezindheid kwam bij Callewaert voort uit de perceptie van de toenmalige wereld, maatschappij en samenleving als intrinsiek slecht. In het VNV vond Callewaert zijn ideologische thuishaven. Hij kon zich zeer goed vinden in de organisatiestructuur van de partij, waarbij de leider zich liet adviseren door een raad van *optimi viri*, en had er vele vrienden. Bij het begin van de Tweede Wereldoorlog keek hij hoopvol naar de Duitsers: zij zouden inzien dat een zelfstandig Vlaanderen of een zelfstandig Diets Rijk in hun eigen voordeel was en dit dan ook verwezenlijken. Zij zouden niet raken aan het katholicisme in Vlaanderen, een naïeve veronderstelling gezien de berichten over een sluipende kerkvervolging in het Derde Rijk die sinds eind jaren '30 doorsijpelden en de duidelijke pauselijke veroordeling van het fascisme met de encycliek *Mit brennender Sorge* in 1937. Anders dan Cyriel Verschaeve zou Callewaert geen poging ondernemen om de leer van het katholicisme met die van het nationaalsocialisme te verzoenen en kwam hij – al ware het pas laat – tot de conclusie dat zulke verzoening absoluut onmogelijk was.

In zijn *Oorlogsdagboek* liet de pater zich uitgesproken positief uit over de Zwarte Brigade en toonde hij zich ook een voorstander van de oprichting van een Vlaams afweerkorps tegen Engeland, allebei klare tekenen dat hij voor de militaire collaboratie was. Ook de inval van nazi-Duitsland in de Sovjet-Unie keurde hij goed, als een nieuwe kruistocht tegen het bolsjewisme. Dit in gedachten houdend, is het zeer goed mogelijk dat Callewaert jonge mannen het advies heeft gegeven zich op te geven voor het Vlaams Legioen of een andere collaborerende organisatie. Dit kan echter niet hard worden gemaakt door gebrek aan bewijzen. Door een aantal factoren – het overlijden van De Clercq en Tollenaere, het uitblijven van Duitse

beloften inzake Vlaamse of Dietse zelfstandigheid, de Duitse nederlaag bij Stalingrad in de winter van '42-'43, de opbodpolitiek van het VNV met DeVlag en de SS-Vlaanderen,... – kwam de pater tot de conclusie dat het VNV zich best zou terugtrekken uit de collaboratie. Dit schreef hij uit in zijn brief aan Elias in april '43, die hij later verder verspreidde. Ondanks de veroordeling van de politiek van het VNV in deze brief, kan deze mijns inziens niet worden gelezen als een radicale bekering van de pater of als zijn breken met de collaboratie. Dit werd bijzonder treffend geanalyseerd door senator August De Boodt⁴²⁷, die in zijn antwoord op het verzoek van prior Pierlé om zich in te zetten voor de zaak van Callewaert, schreef dat hij Callewaerts houding tijdens de oorlog afkeurde alsook zijn brief aan Elias. Zijn motivatie voor de afkeuring van de brief klonk als volgt: “‘in cauda venenum’ [het gif zit in de staart] in zijn naschrift stak het venijn dat ik ten dien tijde geweldig betreurd heb”⁴²⁸. De twee noten bij de brief, waarin Callewaert uitdrukkelijk stelde niet tegen het bestaan van het VNV te zijn maar een beter bestaan voor de partij te willen en dat hij de oorlog die door Duitsland was begonnen als rechtvaardig beschouwde en zich uitsprak voor de Nieuwe Orde, vormen inderdaad ‘het gif in de staart’ van de brief. Dat Callewaert zich niet actiever heeft geëngageerd in de collaboratie lijkt me vooral te wijten aan het feit dat dit door zijn geestelijke overheid absoluut niet was toegestaan. Vanaf de tweede Oorlogsbedevaart mocht hij niet langer aanwezig zijn op de jaarlijkse manifestatie te Diksmuide en hij mocht ook geen aalmoezeniersfunctie opnemen binnen een collaborerende organisatie. De uiteindelijke veroordeling – waarbij ik me niet uitspreek over de strafmaat – was volgens mij terecht, met die nuance dat Callewaert niet *gedurende de hele oorlog* het VNV en andere verwante collaborerende organisaties heeft gesteund. De brief aan Elias in april '43 betekende hier inderdaad een keerpunt, zoals Lieve Gevers en Louis Vos hebben gesteld.

§ 4. *FINIS VITAE*

Na zijn gevangenschap en ballingschap was Callewaerts rol binnen de Vlaamse beweging – zeker op politiek vlak – uitgespeeld. Zijn oversten waren ook van plan onmiddellijk in te grijpen mocht de pater last krijgen van hernieuwde profileringsdrang. Toen pater Gobert werd verkozen tot nieuwe provinciaal, stuurde hij een brief naar kardinaal Van Roey waarin hij hem zijn steun en bereidwillige medewerking toezegde. Bovendien hoopte Gobert “vooral dat door een krachtdadige leiding de spijtige voorvallen van de laatste jaren waarbij een paar onzer onderdanen in de politiek betrokken waren, zich in de toekomst niet meer zullen voordoen”⁴²⁹. Een duidelijke verwijzing naar pater Callewaert dus. Callewaerts jurisdictieproblemen raakten

⁴²⁷ August De Boodt (1895-1986) was meer dan dertig jaar lang senator voor de katholieke partij. Van 1950 tot 1952 was hij minister van wederopbouw. Hij stond bekend als een Vlaamsgezind man en hij zette zich na de oorlog actief in voor de amnestiebeweging (J.-M. LERMYTE, G. DURNEZ & V. LAUREYS, *Boodt, August de*, in *NEVB* 1 (1998) 545).

⁴²⁸ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3121(11), Brief van De Boodt aan Pierlé, d.d. 23/4/47. De senator vond dus dat de noten de authenticiteit van de rest van de brief ondermijnden. Verder schreef hij aan pater Pierlé dat hij zich toch zou inzetten voor de zaak van Callewaert, omdat het hem leek dat men met het proces tegen hem vooral de Vlaamse beweging wilde schaden. Wel was het aangewezen dat de pater zich in het vervolg zou stilhouden in zijn klooster.

⁴²⁹ MECHELEN, ABAM, *Correspondentie tussen de aartsbisschoppen van Mechelen en de paters dominicanen*, Brief van Gobert aan Van Roey, d.d. 25/11/45.

wel langzaamaan opgelost. Zo kreeg hij eenmalig de toelating om een spreekbeurt te geven in het bisdom Brugge en verkreeg hij een verlenging van zijn jurisdictie voor het bisdom Gent, nadat hij op vraag van de nieuwe bisschop, Karel Justinus Calewaert, een briefje had geschreven waarin hij de stelling uit zijn brief aan Elias waarin hij zich minachtend had uitgelaten over de bisschoppelijke richtlijnen, verwierp: “Ik erken dat bewuste passus, ten eerste, niet theologisch verantwoord is; ten tweede, ergerniswekkend is; en ten derde, beledigend voor het Episkopaat. Dienvolgens, trek ik dien passus in, betreur hem ten zeerste, bied ik U mijne verontschuldiging aan, doe ik een smekend beroep op Uwe vaderlijke goedheid, en beloof U in de toekomst steeds stipt al de bisschoppelijke richtlijnen te volgen [...] Aanvaard, Excellentie, de vernieuwing van mijn trouw aan onze Moeder de H. Kerk en aan de bisschoppen, opvolgers der apostelen”⁴³⁰. De bisschop antwoordde dat het een enorme opluchting voor hem betekende te vernemen dat de pater nu zelf doorhad “hoe verkeerd en ergerniswekkend bewuste passus van Uw schrijven van Juli [waarschijnlijk had de bisschop de brief toen pas onder ogen gekregen] 1943 geweest is” en verving Callewaerts jurisdictie *usque ad revocationem* tot *ad triennium*, wat wel een beperking in tijd betekende maar desalniettemin een voorlopige verlenging (die hij later overigens telkens weer verkreeg). Wel vroeg de Gentse bisschop aan Callewaert om zich *low profile* op te stellen en zijn preken zoveel mogelijk tot de kloosterkerk te beperken.⁴³¹

Een naoorlogs strijdpunt van de Vlaamse beweging waar pater Callewaert zich volledig voor inzette, was het mildereren van de repressie en het afkondigen van amnestiemaatregelen voor wie in de oorlog gecollaboreerd had. Callewaert bestempelde de repressie als een “wilde jacht [...] op onschuldigen”⁴³² en hij ijverde al vroeg voor amnestie, wat hij als een “edelmoedige kwijtschelding”⁴³³ beschouwde. De repressie had niks opgeleverd volgens hem, behalve “de onttakeling van het gemeenschapsleven, de burgeroorlog, een wantrouwen, waanzin en een vervolgingspsychose”⁴³⁴. Vreemd genoeg oordeelde de pater wel dat een zekere repressie nodig was, omdat de wanorde die door de oorlog was ontstaan, terug tot orde moest worden gebracht. Maar dit mocht niet gebeuren door een nieuwe wanorde te creëren, “geen bloed voor bloed [...] Bloedwraak lost niets op”⁴³⁵. Pater Callewaert gaf dan ook praktische hulp aan mensen die getroffen waren door de repressie.⁴³⁶ Zelf was de pater vooral erg aangedaan geweest door het fusilleren van zijn goede vriend Theo Brouns. Deze werd berucht als leider van de Zwarte Brigade in Limburg, waar hij in de zomer van '44 de strijd was

⁴³⁰ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3121(13), Brief van Callewaert aan Calewaert, d.d. 10/8/50.

⁴³¹ ANTWERPEN, ADVN, *Archief L. J. Callewaert (AC 108)*, D3121(5), Brieven uit interneringsperiode, Brief van Calewaert aan Callewaert, d.d. 19/8/50.

⁴³² LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, 100 slagwoorden en gemeenplaatsen of halve waarheden en gehele leugens, IX. Le pays a soif de justice, p. 53. Cf. “Er zijn toch oostfrontsoldaten die met een eerlijk geweten en uit zedelijke en godsdienstige motieven tegen het bolsjevisme gingen vechten. Er zijn politieke idealisten, die in heel deze oorlogswarboel Vlaanderen en de Nederlanden wilden redden, zonder aan België te schaden. Zij werden met klank en nog meer met klinkklank veroordeeld” (*Ibid.*, IX. Le pays a soif de justice, p. 56).

⁴³³ *Ibid.*, IX. Le pays a soif de justice, p. 57

⁴³⁴ *Ibid.*, XIV. De gemeenplaats ‘incivisme’, p. 85.

⁴³⁵ *Ibid.*, IX. Le pays a soif de justice, p. 56.

⁴³⁶ Zo verleende de pater bijvoorbeeld hulp aan de latere politicus Hugo Schiltz en aan diens broer, nadat hun gezin was getroffen door de repressie (cf. P. HUYBRECHTS, *Hugo's heilige vuur. De intieme biografie van de jonge Hugo Schiltz 1927-1954*, Antwerpen, Manteau; Amsterdam, Meulenhoff, 2009, p. 136).

aangegaan met het verzet. De naar Ierland gevluchte VNV-er Ward Opdebeeck herinnerde zich een picknick met Callewaert toen deze eens op bezoek kwam: “Telkens ik aan het meer van Glendalough kom, denk ik terug aan die mooie zomerse dag dat we daar samen piknikten... U vertelde ons over de vele vrienden, hun wel en wee over een Raf en een Fons, een Andre en een Stefaan, een Rik en een Jules, een Jef en een Meeten en toen viel de naam Theo. Pater telkens ik daar terug kom hoor ik steeds de echo van uw stem over het meer, weerkaatst door de wanden van de groene omringende bergen: ‘en ze hebben hem gefusilleerd, gefusilleerd, gefusilleerd...’ Ik zie U nog opstaan met tranen in de ogen teruggaan naar mijn wagen en wij hebben gans de terugweg gezwegen. Pater ik heb U plots in mijn wagen zien beven, zien trillen”⁴³⁷.

Pater Nuyens omschrijft de periode na Callewaerts ballingschap in Neggio als een “rijke herfst met kobbenetten”⁴³⁸. De pater zette zich actief in om de verkondigingsinspanningen van zijn orde te ondersteunen. Zo verleende hij ook zijn medewerking aan de roepingenbrochure *Symfonie in wit en zwart*, waarin we onder andere kunnen lezen dat “een Vlaamse jongen [...] zich thuis[voelt] bij de Dominicanen. Zoals een Engelsman Engels en een Fransman Frans is zo mag en zo moet de Vlaamse Dominikaan een 100% Vlaams priester zijn in dienst van zijn volk. In onze kloosters is alles Vlaams en op zijn Vlaams”⁴³⁹. De dominicanen profileerden zich hier dus duidelijk als een Vlaamsgezinde orde, iets wat in de eerste helft van de 20ste eeuw ondenkbaar was geweest. Callewaert maakte ook nog enkele reizen, onder andere naar Spanje en Ierland, zijn oude liefde. De pater werd terug een vaste aanwezige op de IJzerbedevaart, maar in 1951 distantieerde hij zich weer van het organiserend comité. Volgens Callewaert nam het comité een “te slappe houding” aan en “hij verweet [...] [hen] niets te doen voor Daels en nooit te protesteren tegen de aanvallen in verband met de Duitsgezindheid van het oorlogscomité en de collaboratie”⁴⁴⁰. In ’57 en ’58 kwam hij terug naar Diksmuide om er zijn Gebed voor Vlaanderen en Vrede voor te lezen, maar het jaar daarop werd hij – tot zijn grote ergernis – als voorlezer vervangen. In 1956 werd hij te Gent gehuldigd omwille van zijn 70ste verjaardag en zijn gouden kloosterjubiläum. In december ’61 werd hij echter voor de eerste maal getroffen door een lichte beroerte, in juni ’63 voor een tweede maal. De gevierde *orator* verloor de mogelijkheid te spreken en raakte deels verlamd... Op 25 november 1964 overleed pater Juul Callewaert, 78 jaar oud, in het ziekenhuis te Sint-Denijs-Westrem.

⁴³⁷ W. OPDEBEECK, *Nog meer over Pater Callewaert*, p. 34-35.

⁴³⁸ P. J. NUYENS, *Pater L. J. Callewaert*, p. 204.

⁴³⁹ S.n., *Symfonie in wit en zwart. De Dominicanen*, Schoten, Van Mechelen, 1956, p. 29. Pater Callewaert wordt in deze brochure “de meest gevierde predikant van Vlaanderen genoemd” (*Ibid.*, p. 26).

⁴⁴⁰ B. VAN CAUSENBROECK, *Callewaert, Jules L.*, p. 680.

Afbeelding overgenomen met toestemming van het KADOC (RN 95574). Oorsprong niet bekend.

Op deze karikatuur staat pater Callewaert afgebeeld als iemand die collaborateurs uit het 'nazi-VNV-vat' (hier in de figuur van Frans Daels) helpt onder te duiken.

BESLUIT

Als er al een klassiek curriculum of een traditioneel parcours binnen de Vlaamse beweging bestaat of bestond, dan is de levensloop van pater Callewaert daar wel exemplarisch voor. In Callewaerts kindertijd en jeugd werden reeds de zaden gezaaid van een Vlaams chauvinisme, dat Anton van Wilderode later zo treffend in zijn *Lied van mijn land* zou vatten: “Lied van mijn land, ‘k zal u altijd horen uit alle dorpen in de deemstering, en uit de warmte der huizen rond de toren onder de huif van de zomerwind...”⁴⁴¹ Callewaerts liefde voor Vlaanderen groeide in de eerste plaats uit de liefde voor zijn eigen geboortestreek, waar een mensenleven nog bepaald werd door het ploegen, zaaien en oogsten op het ritme van de seizoenen en de kerkklokken. Het chauvinisme ging hier dus ook gepaard met een zeker conservatisme. Callewaerts echte leerschool in het flamingantisme was het Klein Seminarie van Roeselare, waar hij het middelbaar onderwijs doorliep en ook een jaar als priesterstudent zat. Het Seminarie was de bakermat van de blauwvoeterij, een romantische stroming die de Vlaamse taal wilde opwaarderen. Elke flamingante student aan het Seminarie –zo ook de jonge Callewaert – zag zich staan in de traditie van Gezelle, Verriest en Rodenbach, die een mythisch triumviraat in de Vlaamse beweging vormden. In zijn tijd aan het Seminarie was Callewaert lid van enkele flamingante studentengilden, waarvoor hij zijn eerste toespraken hield. Eerder onverwacht trad de jonge knaap in bij de dominicanen, een orde die zo goed als geen bekendheid genoot in West-Vlaanderen op dat moment. Na een jaar in het noviciaat in La Sarthe te hebben gezeten, werd Callewaert naar Leuven gestuurd om er te studeren. Hij kwam er in contact met Amicitia, een studentenvereniging die een duidelijk flamingant en conservatief-katholiek profiel had. Daarnaast onderhield Callewaert de contacten met West-Vlaanderen en werd hij redacteur van het invloedrijke blad *De Vlaamsche Vlagge*. Na zijn professie en priesterwijding werd de jonge pater naar het dominicanenklooster te Oostende gestuurd, waar hij al snel in moeilijkheden kwam met de plaatselijke deken. Het was de eerste keer dat de pater in de problemen kwam met zijn jurisdictie om te preken, maar het zou zeker niet de laatste keer zijn. De jurisdictiekwestie zou als een *fil rouge* door zijn latere leven lopen. De discussie met de Oostendse deken bracht enkele elementen aan het licht die illustratief zouden blijken voor Callewaerts optreden vanaf dat moment: de flamingante inslag van zijn preken, zijn weigering om mee te stappen in de officiële katholieke zuil – laat staan enige associatie of affiliatie aan te gaan met de katholieke partij – en zijn focus op jongeren.

De Eerste Wereldoorlog had een katalyserende werking op het gedachtegoed van de Vlaamse beweging. Ook Callewaert onderging deze ideologische evolutie (of revolutie). Waar het flamingantisme voor de oorlog nooit het bestaan van de Belgische staat in twijfel had getrokken, maar eerder binnen het Belgische kader naar gelijkwaardigheid voor de Vlamingen en hun taal wilde streven, stak er nu een strijdend anti-belgicisme de kop op. De vluchtelingenaalmoezenier Callewaert volgde vanuit Engeland de ontwikkelingen aan en achter het front op de voet. Hij stond in contact met vele frontsoldaten, waaronder enkele voortrekkers van de Frontbeweging. Ook was hij bekend met het radicaliserende gedachtegoed van de

⁴⁴¹ A. VAN WILDERODE, *De dag begint bij een puin*, p. 188.

priester Cyriel Verschaeve. In zijn bijdragen in *De Stem uit België* sprak Callewaert zich uit tegen de achterstelling van de Vlamingen en toonde hij zich – als navolger van de vredespolitiek van paus Benedictus XV – een uitgesproken pacifist. Dit pacifisme wilde echter in de eerste plaats de Belgische krijgsinspanningen ondermijnen (getuige hiervan Callewaerts aanmoediging tot subversieve activiteiten aan het front) en aldus België zelf, waardoor ik het als een ‘verrotingspacifisme’ heb bestempeld. Vooralnog greep de kerkelijke overheid niet in. Uit zijn correspondentie uit die tijd en het naoorlogse werk *Mijne Oorlogsfilosofie*, blijkt duidelijk zijn sympathie voor de activisten. Na de Eerste Wereldoorlog ontplooidde de pater een enorme activiteit als predikant en als gever van spreekbeurten op flamingante bijeenkomsten, waarbij hij zich niet altijd even voorzichtig uitdrukte. Hij was ook van dichtbij betrokken bij de Frontpartij, de politieke formatie die was voortgekomen uit de Frontbeweging. Van zijn geestelijke overheid kreeg hij het bevel om zich niet meer met politieke zaken bezig te houden, maar de toestand escaleerde toen Hilaire Allaëys enkele artikelen publiceerde in *Ons Vaderland* waarin hij kardinaal Mercier frontaal aanviel en zei dat deze ‘volksverbonden’ priesters als pater Callewaert muilkorfde. De maat was vol, zowel voor Mercier als voor Callewaerts kloosterlijke overheid. Hij werd in ballingschap gestuurd naar Ierland om er zijn nationalistische sympathieën wat te laten bekoelen. Dit mislukte echter volledig omdat Ierland zelf in een nationalistische strijd verwickeld was en Callewaert er in de eerste plaats inspiratie opdeed voor de Vlaamse context. Hij zou later door zijn boek, verscheidene artikels en vele spreekbeurten over Ierland, de Ierse strijd als een *topos* binnen de Vlaamse beweging binnenbrengen.

In 1921, toen hij terugkwam naar België, werd Callewaert benoemd in het dominicanenklooster in Gent, dat zijn uitvalsbasis voor de komende twee decennia zou worden. De pater was actief in het Sint-Thomasgenootschap te Leuven, een godsdienstig studentengenootschap dat door de dominicanen ondersteund werd. Hij richtte een tak van dit genootschap op in Gent, waar wel veel katholieke studenten waren maar weinig aangepaste zielzorg bestond omdat de Gentse universiteit een Rijksuniversiteit was – en dus ‘neutraal’. In 1924 kwam het tot serieuze ongeregelheden tussen Vlaamse en Franstalige studenten aan de universiteit te Leuven. Gerard Romsée, ondervoorzitter van het KVHV, werd omwille van zijn betrokkenheid hierbij weggestuurd van de universiteit. Hij bleef echter wel voorzitter van het Sint-Thomasgenootschap, waarop de kerkelijke en universitaire overheden besloten het genootschap te boycotten tot Romsée aftrad, wat deze ook deed omdat hij niet wilde dat het genootschap zou lijden onder de persoonlijke hetze tegen hem. Pater Callewaert, die ervan werd verdacht mee de ongeregelheden van 1924 te hebben aangestookt met zijn flamingante ideeën, kreeg het verbod nog te spreken voor ‘Thomas’. Uit protest tegen deze restrictieve maatregelen nam het ganse bestuur van het genootschap ontslag, waarna het een stille dood stierf.

Begin jaren '20 werd de Katholieke Actie gelanceerd door Pius XI, die tegen het einde van dat decennium ook effectief werd uitgewerkt in Vlaanderen. Pater Callewaert zag zich geroepen mee na te denken over de manier waarop de Katholieke Actie in Vlaanderen kon worden georganiseerd. Om zijn ideaalbeeld te verwezenlijken, dienden de bestaande jeugdorganisaties

samengebundeld te worden, waarbij in elke afdeling een priester mee in het bestuur zou zitten (wel eerder als raadsman dan als praktisch leidinggevende). De jeugdorganisaties zouden zich dan inzetten voor het *omnia instaurare in Christo*, maar dit moest gepaard gaan met een ‘Vlaamse werking’. Kortom, de bestaande organisaties – die meestal al een uitgesproken flamingant profiel hadden – zouden namens de Kerk de Vlaamse strijdpunten mee verder opnemen. Wat voor Callewaert een *conditio sine qua non* was, was voor het episcopaat onbespreekbaar. De bisschoppen zagen de unitaire Belgische staat als het beste functioneringskader voor de katholieke Kerk en zetten hier dus volop op in. Zij hadden dan ook geen pater nodig die hen de les spelde over hoe zij de organisatie van de Katholieke Actie voor de jeugd moesten aanpakken, en namen hem zijn publicaties hierover (in het tijdschrift *Onze Jeugd*) dan ook niet in dank af. Het episcopaat deed juist het tegenovergestelde van wat Callewaert had verlangd: in plaats van een samenwerking aan te gaan met de flamingante studentenbond AKVS, gingen zij over tot de bestrijding ervan en ze richtten een nieuwe “absoluut aan de hiërarchie verknochte jeugdorganisatie” op, de KSA. Callewaert had een diep gewortelde haat tegenover de mensen die hij hier persoonlijk voor verantwoordelijk hield, vooral voor Mgr. Lamiroy, Karel Dubois en Karel Cruysberghs. De flamingante jeugd werd volgens hem door deze mensen kapot gemaakt omdat zij deze jeugd wilden misbruiken voor partijpolitieke en belgicistische doeleinden. Het tijdschrift *Onze Jeugd*, waarvan Callewaert hoofdredacteur was, publiceert naast artikels over de Katholieke Actie ook artikels over het nationalisme (van de hand van *petit vicaire* Odiel Spruytte) en van Cyriel Verschaeve. Na een verbod op de publicatie van een *In memoriam* voor kardinaal Mercier, waarin Callewaert fijntjes had gewezen op de weinig Vlaamsgezinde houding die de kardinaal bij leven had aangenomen, hield hij de eer aan zichzelf als hoofdredacteur van *Onze Jeugd*. De bisschoppen hadden er ook genoeg van en zij grepen naar het instrument van de jurisdictie om controle te kunnen uitoefenen op de pater. Voor het bisdom Brugge kreeg hij geen jurisdictie meer en zijn jurisdictie voor het bisdom Gent en het aartsbisdom kwam regelmatig in het geding.

In de jaren '30 hield de pater zich veel bezig met ‘zijn’ Sint-Thomasgenootschap te Gent en bleef zich verder profileren als de leider en inspirator van de idealistische Vlaamse jeugd. Maar ook achter de schermen van de politiek was hij een bezige bij. In de jaren '20 was hij goed bevriend geweest met Joris van Severen, maar hij verbrak die band toen van Severen de Nieuwe Marsrichting afkondigde voor het Verdinaso. In deze Nieuwe Marsrichting werd België niet meer afgewezen maar moest integendeel behouden blijven om vanuit het Belgisch kader een verenigd Dietsland na te streven. Voor de anti-belgicistische pater Callewaert was dit vloeken in de kerk. België diende resoluut afgezworen te worden! Met Rex en Léon Degrelle had Callewaert minder contact, maar het was wel duidelijk dat hij het katholiek-integristisch profiel van de partij sterk waardeerde. Ideologisch gezien kon de pater zich helemaal vinden in de nieuwe flamingante en katholieke eenheidsformatie van Staf De Clercq, het VNV. Callewaert had een enorme invloed op de leiding van deze partij. Hij was goed bevriend met De Clercq en in de zogeheten Raad van Leiding van het VNV zaten enkele oude vrienden zoals Gerard Romsée en Reimond Tollenaere, een ex-seminarist van wie de pater nog biechtvader was geweest en waarvan hij nog steeds de vertrouwensman was. Bij de huldiging voor zijn

vijftigste verjaardag werd de band met het VNV wel heel duidelijk: zowat alle sprekers op deze avond waren rechtstreeks of onrechtstreeks betrokken bij deze partij. Na de verkiezingen van '36 werd de pater nog gevraagd om als senator voor de Vlaams-nationalisten te zetelen, wat hij echter weigerde – niet dat hij hiervoor *überhaupt* toestemming zou hebben gekregen van zijn geestelijke overheid.

Bij de inval in 1940 was Callewaert opgetogen: er zou een Nieuwe Orde komen, het Derde Rijk zou Vlaanderen losmaken uit België en de nazi's zouden de katholieken met rust laten. Na een lezing van het werk van Alfred Rosenberg, de partijideoloog van de nazi's, kwam Callewaert echter tot het besluit dat er geen heil voor het katholicisme van de Duitsers te verwachten viel. Langzaamaan kwam hij ook tot het besef dat de Duitsers de collaborerende flaminganten aan het lijntje hielden en hen uitspeelden tegen de pro-Duitse collaborerende verenigingen. De Duitsers waren niet geïnteresseerd in de Vlaamse kwestie, enkel wanneer ze dit konden gebruiken als camouflage voor de belangen van het Derde Rijk. “Het uur van Vlaanderen”, waarvan de pater had gedacht dat dit was aangebroken, leek verder weg dan ooit. Zijn twee idealen, Christus en Vlaanderen, werden door de Duitsers verraden. In 1942 zetten een aantal gebeurtenissen waaronder het overlijden van Staf De Clercq en Reimond Tollenaere en de Duitse nederlaag bij Stalingrad de pater ertoe aan om te handelen. Begin april '43 schreef hij een brief aan Hendrik Elias, de nieuwe leider van het VNV, waarin hij de koers van het VNV veroordeelde. Aangezien het VNV niets gedaan kreeg bij de Duitsers inzake de Vlaamse kwestie en ook de katholieke identiteit van de Vlamingen door de Duitsers werd verloochend, zou het beter zijn als de partij zich volledig terugtrok uit de collaboratie. Ook verzette hij zich tegen de werving van jonge mannen voor het Oostfront, omdat hij vond dat dat een verspilling was van Vlaams bloed voor een Duitse zaak (hoewel hij wel principieel voorstander was van de strijd tegen het bolsjewisme).

Na de oorlog werd de pater veroordeeld omdat hij gedurende heel de oorlog het collaborerende VNV had gesteund dat samen met de Duitsers de onafhankelijkheid van België had geschaad en de Belgische staat had proberen te ontwrichten en te vernietigen. Ik heb reeds in mijn eigen evaluatie gesteld dat het niet klopt dat Callewaert gedurende heel de oorlog het VNV steunde; wel bleef hij betrokken bij de partij, waarschijnlijk ook omdat veel van zijn vrienden er leidinggevende posities in bekleedden. Ook werd de pater veroordeeld omwille van zijn lidmaatschap van Nederland Eén, een radicale drukingsgroep in de marge van het VNV. Het is echter nooit op afdoende wijze bewezen dat Callewaert ook effectief lid was van deze groep. In zijn *Oorlogsdagboek* kunnen we lezen dat Callewaert, zeker aan het begin van de oorlog, voor de collaboratie van het VNV was en zeker ook voor de militaire collaboratie. Er is echter geen sluitend bewijs voor dat hij ook jonge mannen naar het Oostfront gestuurd heeft. Andere zaken waren dan wel weer compromitterend voor de pater, zoals zijn aanwezigheid op de eerste Oorlogsbedevaart, waar onmiddellijk de weg van de radicale collaboratie werd ingeslagen. De pater heeft echter steeds ontkend dat hij hier op voorhand van op de hoogte was geweest. Ik heb ook kort het antisemitisme van de pater behandeld, dat in de grond eerder een antijudaïsme was en waarvan het onduidelijk is of de pater werkelijk joden haatte en het eens

was met de manier waarop ze door de nazi's werden behandeld, dan wel dat het een wederkerend literair motief in zijn dagboek was. Bij het lezen van Callewaerts dagboek valt ook op dat de pater geen al te consistent denker was en dikwijls spreekt hij zichzelf tegen. Na zijn gevangenisstraf en ballingschap te Neggio was er geen betekenisvolle actieve rol meer weggelegd voor de pater in de Vlaamse beweging. Hij zette zich nog in voor families die getroffen waren door de repressie en sprak zich uit voor de afkondiging van amnestie. Op de IJzerbedevaart, waarvan hij zoveel jaren een van de gezichten was geweest, werd hij uiteindelijk enigszins aan de kant geschoven, wat hem bitter stemde. Hij bleef niettemin elk jaar naar Diksmuide gaan, tot hij getroffen werd door een hersenbloeding in 1961. De man van het woord verloor dat nu, hij werd een “zwijgende zieke”⁴⁴². Op 25 november 1964 stierf dit monument van de Vlaamse beweging, na er een actieve rol (“met woord en daad”) in gespeeld te hebben doorheen alle belangrijke etappes van de 20ste eeuw; als scholier en student, vluchtelingenpastor, balling, publicist en redacteur, studentenleider, predikant en priester. Het moet hem veel deugd gedaan hebben te weten dat er vele jongeren waren toegetreden tot de dominicanen omwille van zijn begeesterende idealisme, van ‘Alles Voor Vlaanderen – Vlaanderen Voor Christus’, of “steek de Leeuwenvaan bij ’t Kruis [,] Dan zijn we weer in Vlaanderen thuis”⁴⁴³. Dit idealisme wekte in hem het verlangen naar “het uur van Vlaanderen”, maar ook de pater maakte – onherstelbaar – een foute inschatting van wanneer dit uur was aangebroken.

⁴⁴² J. WALGRAVE, *Pater J. Callewaert ter nagedachtenis*, in *Kultuurleven* 32 (1965) 12-20, p. 19.

⁴⁴³ W. OPDEBEECK, *Nog meer over Pater Callewaert*, p. 32. Callewaert was er overigens volledig van overtuigd dat de bisdommen – en zeker het bisdom Brugge – omwille van zijn persoon elke roeping voor de dominicanen probeerden tegen te houden (LEUVEN, AVPD, *Pater Callewaert*, Oorlogsdagboek, dl. 1, p. 130-131 (d.d. 5/11/39) en p. 356 (d.d. 7/4/40)). In een homilie tijdens een herdenkingsmis voor pater Callewaert in 1986 heeft de flamingante dominicaan Adriaan Aernouts overigens een aantal paters die ‘dankzij Callewaert’ “de weg naar het dominikanenklooster” hadden gevonden, opgelijst (A. AERNOOTS, *Homilie “Pater Callewaert” 16.03.1986*, in *AKVS-Schriften* 7 (1986) nr. 13, 43-44, p. 44).